

**ЖИВОТ И ДЕЛО
ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА**

Лесковац, 1989.

БИБЛИОТЕКА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ЛЕСКОВЦУ

Књига 41.

Уредник
Хранислав Ракић

*

Рецензенти
Др Милан Миладиновић
Др Мирољуб Васић

**ЖИВОТ И ДЕЛО
ДР СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА**

Лесковац, 1989.

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ — НАУЧНИК И РЕВОЛУЦИОНАР (1912—1987)

Године 1983, 18. новембра, поводом педесетогодишњице пријема у КПЈ, педесет година плодног научног рада и седамдесет година живота и рада др Сергија Димитријевића, Народни музеј и Народна библиотека „Радоје Домановић“ у Лесковцу организовали су скуп о животу и раду овог научног радника.

Сергије Димитријевић рођен је 12. марта 1912. у Пироту, а одрастао и револуционарно деловао у Лесковцу, коме је припадао свим својим бићем, стваралаштвом и револуционарном активношћу. У чланство КПЈ примљен је 1933. у Лесковцу од стране Благоја Николића, учесника Октобарске револуције, и Косте Стаменковића, истакнутог револуционара и трибуна радничке класе. Почетком тридесетих година Сергије учествује у демонстрацијама против диктатуре и интензивно се укључује у рад револуционарног радничког покрета. Повезује партијску организацију Лесковца са ПК КПЈ за Србију, а одржавао је везе са Јагодином, Кумановом и Велесом. Од 1935. године делује у међународном радничком покрету као члан више значајних међународних форума и организација. Партијско-политички је активно деловао и у концентрационим логорима у Француској и Немачкој.

Сергије Димитријевић цео живот посветио је стваралаштву, што се види из богате и разноврсне научне активности. Бавио се изучавањем историје социјалистичког покрета Југославије, привредне историје, историје српске средњовековне нумизматике, и упоредо радио на историји Лесковца и околине са посебним освртом на револуционарни раднички покрет Лесковца.

Присуствовао је бројним научним скуповима у земљи и широм Европе, где је успешно афирмисао револуционарни раднички покрет Србије и Југославије. Дела су му објављена на више страних језика и по томе је заслужан што су српска и југословенска наука добиле значајно место у европској и светској науци.

Др Сергије Димитријевић био је актер у стварању револуционарног радничког покрета. У томе је и била његова предност над другим ствараоцима, али и велика одговорност да се

критички постави према сопственом делу и да га објективно и научно дефинише, вреднује и представи јавности. Захваљујући његовој марксистичкој оријентацији и револуционарном незадовољству постигнутим, био је критичар сопственог дела и дела своје револуционарне генерације што његовим радовима и даје научну вредност. Користећи изворе, увек се трудио да их образложи и укаже на њихов значај, сматрајући неопходним да јавно изнесе истину и каже у чему се не слаже са ставовима појединих научних радника. Стога његово научно дело има велику вредност, али се, с разлогом, очекује његова још целовитија научна верификација.

Др Сергије Димитријевић био је у средишту револуционарних токова у којима је и активно учествовао, те је разумљиво што његово дело одише духом времена у ком је стварао. Незадовољство постигнутим гонило га је да трага за новим емпијским чињеницама, а то потврђује огромна документација коју је користио. Пленило је његово свестрано образовање и способност да научно дефинише проблеме из области којима се бавио. Као марксиста уочио је дијалектичку повезаност између ствари и појава, њихову условљеност и прожимање свега онога што се дешава у друштву што историјска и друге науке тек треба да верификују као истину.

Најзначајнији објављени радови др Сергија Димитријевића су: *Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије*, Београд 1949; *Градска привреда старог Лесковца*, 1952; *Социјалистичке организације у Србији на крају XIX века*, Београд 1953; *Историја радничког покрета Лесковца и околине*, Лесковац 1954; *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, Београд 1958; *Српска социјалистичка преводна литература*, Београд 1958; *Привредни развитак Југославије од 1918—1941*, Београд 1962; *Велика октобарска социјалистичка револуција и развитак класне борбе и револуционарног покрета на југословенским територијама*, Београд 1968; *Новац кнеза Лазара*, Крушевац 1971; *Развитак марксизма у Србији до 1919*, Београд 1973, и др. За књигу *Радован Драговић и стварање класног радничког покрета и социјалдемократске странке у Србији*, Београд 1978, добио је Нинову награду за публицистику. Поред научног рада бавио се и колекционарством, а из његове збирке разгледница објављена је књига *Поздрав из Београда* (Београд, 1987).

Др Сергије Димитријевић био је везан за Лесковац и први његов научни опус је из историјске и привредне проблематике Лесковца и околине. Са Драгољубом Трајковићем, Драгутином Ђорђевићем, Јованом Јовановићем и другим уградио је темељ будућим научним истраживањима историје овога краја. Као Лесковчанин по осећању, опредељености и ангажованости дао је само део од онога што је могао дати, а да је после рата у Ле-

сковцу било мало више разумевања за његову научну активност, вероватно би дао и много више.

Умро је 11. августа 1987. у Београду.

Захваљујући помоћи Основне заједнице за науку Јужноморавског региона и Општине Лесковац, у могућности смо да објавимо материјале са скупа посвећеног животу и раду др Сергија Димитријевића, на чему им се овом приликом захваљујемо.

20. март 1989.

Хранислав Ракић

Др Андрија Б. К. Стојковић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ И ФИЛОЗОФИЈА ИСТОРИЈЕ

I. ПОСТАВЉАЊЕ ПРОБЛЕМА

1. Као истраживач филозофске и друштвене мисли код Срба и Југословена и писац овог чланка деценијама се ослања на резултате свога старијег уваженог колеге Сергија Димитријевића. Цени их као многи наши и страни историчари нарочито због њихове изузетне чињеничке утемељености и теоријско-методолошки сигурних марксистичких оцена које су за поштовање и тамо где се истраживачи с њима не слажу.

Истраживачки захват колеге Димитријевића заиста је обиман и разноврстан.

1.1. Пре свега, велика је срећа за Лесковац и околину што имају једног оваквог врсног историчара-марксисту који је дао тако велико, по чињеничком фонду богато и по закључцима и оценама плодно и значајно дело о историји Лесковца и околине. Пред очима историографа као и обичног читаоца искрсавају у Димитријевићевим списима живе, богато документоване слике живота и рада нашег живља из Лесковца и околине у привреди, просвети и култури, вековна борба потлачених слојева још од турског доба против страних и домаћих изабљивача која се наставља у грађанској Србији после 1804. године и у старој Југославији. Димитријевић не заборавља да реконструише и оцени и улогу истакнутих појединаца као што су војвода Илија Стрелја, Скобалић и Никола Мандрда у борби с Турцима, на улогу и других знаменитих људи свога краја нарочито у борби против експлоататора, заосталости и зла старог друштва. Посебну пажњу посвећује привреди, занатима, трговини, пољопривреди, аграрним и другим класним односима и борбама при чему не запоставља ни просвету и културу — историјат лесковачке гимназије и других школа, листова и часописа, укључујући у круг свога интересовања и народне пословице и уопште фолклор лесковачког краја. То народно благо као и црнотравске и лесковачке партизанске песме које сведоче да народ не престаје да ствара и народна предања умео је Димитријевић критички да испита и искористи као историјске изворе своје врсте. Што ни-

је стигао да обради до експликације објавио је као грађу неопходну за даљи истраживачки рад. Позивао је истраживаче на даље откривање лесковачког Хисара као археолошког и историјског пункта чији је научни значај видео још пре пола века. Посебно значајно поглавље резултата рада колеге Димитријевића чини историја радничког покрета Лесковца и околине од његових почетака до данас. У социјалистичкој Југославији, испитао је социјалну структуру села и аграрну реформу у лесковачком крају. Синтеза његовог рада на завичајној историографији, капитално дело своје врсте — „Историја Лесковца и околине (1918—1928)“ чији ће други део обухватити раздобље до наших дана,¹ својом обимношћу, документованошћу и сигурношћу оцена чини част нашој марксистичкој историографији, и питање је када ће таква дела добити остали наши градови који немају историографе стручног нивоа и неисцрпне радне енергије нашег слављеника Димитријевића. Тако на пример, завичајни град писца овога чланка, Чачак, тек припрема кадрове и средства за писање историје Чачка и околине — а тај посао за свој завичајни град и околину успешно је обавио сам Сергије Димитријевић!

1.2. На ширем плану српске историографије, Димитријевић је као страсни али критички нумизматичар расправљао опште теоријско-методолошке проблеме нумизматике и дао вредне прилоге овој грани историјске науке утврдивши да српска средњовековна држава спада међу „најбогатија нумизматичка подручја читаве Европе“.

Висок домет и значај Димитријевићевих истраживачких резултата чији је предмет дубровачка трговина и улога дубровачке колоније у Прокупљу и јужној Србији током средњег века и даље (са врхунцем у XVII веку) у развоју привреде Балкана тога доба и појаве капиталистичке робне производње у оквиру турског феудалног поретка, признат је објављивањем једне Димитријевићеве веће књиге о томе питању у издању Српске академије наука и уметности (1958).

Економист по образовању, Димитријевић је темељно испитао карактеристике индустрије и рударства и целокупан привредни развој старе Југославије од 1918. до њеног краја 1941. Посебну пажњу у низу радова посветио је испитивању владавине страног капитала у Србији XIX века и даље а нарочито опширно у старој Југославији уверљиво доказавши, између осталог, да је страни капитал њену привреду и политику довео у полуколонијалну потчињеност што је условило деформисање капиталистичког и индустријског развоја земље услед кочења развоја производних снага и олакшало крах старе Југославије у априлском рату 1941.

¹ Видети библиографију радова С. Димитријевића у овој **Споменици**.

1.3. Несумњиво највеће доприносе Димитријевић је дао као истраживач нашег социјалистичког и радничког покрета. Његова библиографија социјалистичке преводне литературе у Срба до 1918. и уопште библиографије које налазимо у његовим списима и друга документација (нарочито статистичка), сигуран су и незаобилазан приручник сваког историчара нашег радничког покрета. Димитријевић је темељно, често монографски истрапно преиспитао живот и рад и дао нове оцене значаја и места које у историји имају Светозар Марковић, Радован Драговић, Андра Банковић, Димитрије Туцовић, Душан Поповић; испитао је затим делатност србијанских центрумаша (Живко Топаловић, Недељко Кошанин, Драгиша Лапчевић) у односу на Вуковарски конгрес, рад социјалистичких радничких организација у Србији с краја XIX века и даље. Подједнако темељно испитао је учешће српских и балканских социјалиста у II интернационали, однос српских социјалиста према I светском рату и рату уопште као и према стварању старе Југославије. Значајни су му и резултати о утицају Октобарске револуције на југословенски раднички покрет. Синтетишући и уопштавајући резултате својих дугогодишњих истраживања, Димитријевић је дао и опширну историју развика марксизма и социјалистичког радничког покрета у Србији од 1870. до 1918. и даље. Запажен је и његов допринос раду на историји КПЈ/СКЈ.

1.4. Пола столећа бавећи се истраживачким радом, револуционар који је тамновао и у концентрационом логору у Бухенвалду и као првоборац наше револуције учествовао у многим биткама с класним непријатељима радничког и комунистичког покрета код нас и у Европи, Димитријевић је годинама радио по нашим (укључујући и дубровачки) и страним архивама и оформио лични архив докумената и библиотеку са фототеком какве немају ни многе научне установе које се баве историографијом. Такав један изузетан истраживач морао је изградити и сопствену варијанту марксистичке историографске методологије и стићи до својеврсног марксистичког схватања законитости историјског развика човечанства и до филозофије историје.

Насупрот грађанским „визијама“ прошлости и будућности човечанства у свету и код нас, основна линија развика историјског материјализма ко специфичне филозофије историје међународног радничког покрета од I интернационале до данас, коју је спецификовао и наш раднички покрет, нашла је свога истакнутог протагонисту у списима Сергија Димитријевића. На овом плану, он се укључује у континуитет сагледавања историјске судбине балканских народа и човечанства у перспективама комунистичке будућности чији су аутори у свету Маркс, Енгелс, Лењин и плејада истакнутих европских и светских марксиста а код нас Светозар Марковић, Радован Драговић, Димитрије Туцовић, Душан Поповић, Драгиша Лапчевић, Филип Филиповић („Развика друштва у огледалу историјског материјализма“,

1924), Сима Марковић, Душан Недељковић, Огњен Прица, Веселин Маслеша, Отокар Кершовани, Љубомир Живковић, Едвард Кардељ, Владимир Бакарић, Борис Зихерл, писци-визионари (Мирослав Крлежа, Иван Горан Ковачић, Коча Рацин, Скендер Куленовић и др.) са врхунцем у делу главног креатора и вође наше револуције Јосипа Броза Тита. Из данашње ретроспективе, Димитријевић може бити задовољан својим напредним опредељењем за пут радничког покрета који је код нас доживео сталан успон и практичку верификацију у извођењу специфично конципиране револуције народа и народности Југославије јединствене са народноослободилачким ратом. После Великог октобра, наша револуција, кинеска, кубанска, вијетнамска, као и изградња социјализма у данашњим источноевропским социјалистичким земљама и нарочито у свету несврстаних (без обзира на деформације које су се притом испољиле) доказали су животност марксистичког сагледавања суштине и законитости историјског прогреса човечанства.

2. Проблем пред којим се налазио Сергије Димитријевић као и други историчари-марксисте у стратешком конципирању свога истраживачког рада и посебно тумачења његових резултата *sub specie aeternitatis*, био је а и данас је у следећем сукобу између грађанске филозофије историје као идеолошке „визије“ прошлости, садашњости и будућности човечанства у оквиру класних односа као вечних јер одговарајућих непроменљивој људској природи, с једне, и марксистичког историјског материјализма, с друге стране.

Димитријевић је знао да Маркс онтолошки заснива социјализам историјским материјализмом као својом филозофијом историје: повест и повесно је суштина човека (а не, као што је тврдио Стаљин, што је историјски материјализам проширење дијалектичког материјализма на историју друштва). Историјски материјализам је послужио Марксу као теоријско-методолошки оквир за доказ нужности коначног слома капитализма и изградње социјализма. Научност Марксовог социјализма је у могућности да се социјалним фактима потврде прогнозе друштвеног развика а не у категорији нужности као појму природне науке — јер друштвене нужности се не остварују без човекове делатности: човек остварује објективне историјске нужности које се јављају као могућности чијег остваривања нема без човекове делатности. Значи, неминовност социјалистичке револуције битно зависи од субјективних снага које је изводе и тим снагама се као борац рано прикључио и Сергије Димитријевић.

Он, дакле, није могао усвојити буржоаске „визије прошлости и будућности“ као ни буржоаску апологију експлоатације радних маса у класном друштву.

Одмах треба рећи да су за марксизам неприхватљиве две крајности у тумачењу историјског тј. прошлог: прво, строго позитивистичко свођење историографије на фактицитет (хрони-

ку) ређања догађаја, заблуда да се историјски процес може једнострано репродуковати у систему појмова; друго, теолошко свођење прошлих догађаја на манифестовање божије промисли у коју се не може проникнути па човеку остаје само да верује да је у историји „јесте“ истоветно са „треба“ — да је фактичко идентично са вредносним на основу божије премудрости, доброте итд. Док прва, емпиристичка заблуда не зна за законе историје ни за смисао историјског па и нема никакву „визију прошлости“, друга, теолошко-телеолошка заблуда своди се на мистичку „визију“ манифестовања божије промисли у историји човечанства. Ни једну, ни другу није могао прихватити марксист Сергије Димитријевић као револуционар и историчар.

И позитивистичка тежња за апсолутно објективним репродуковањем прошлости а још више теолошко-телеолошко мистичко тумачење историјског процеса као предетерминисаног вољом Највишег бића, спадају умногоме у идеолошке илузије и стога је рационални став у овој области повезивање историографије са филозофијом, заснивање историографског рада на целомитом марксистичком *филозофском погледу на свет* који чине:

— за разлику од стихијног (наивног), религиозног, политичког, правног итд. погледа на свет као парцијалних, филозофски поглед на свет (нарочито марксистички) јесте систем схватања о свету у целини, (о његовим законима и структурама), и појединим његовим деловима (природи, друштву, човеку итд.);

— индикативно-рационална страна филозофског погледа на свет (нарочито марксистичког) мора одговарати на питање о месту човека и човечанства у свету али и

— дати вредносно-емоционалну оцену смисла људског живота и делатности и „судбине“ човечанства у целини, дакле систем научних, филозофских, политичких, правних, моралних, религиозних, естетских уверења и идеала. Све то у првенственом циљу *предвиђања будућег и опредељења за напредно*, а то данас значи за социјализам и комунизам.

Сваки човек као „хелија“ — микрокосмос света и друштва као макрокосмоса, на основу свога рада и праксе, искуства и знања сагледава свет са свога становишта, са становишта свога места у њему па поглед на свет има снажну субјективну ноту — у њему се огледа целокупан *друштвени положај човека*, његово место у историјски конкретном систему друштвених односа. Исто важи и за поглед на свет појединих класа, народа, генерација, друштвених група итд. Међутим, човеково индивидуално субјективно опредељење за одређени правац друштвене и историјске акције — био он тога свестан или не — објективно је детерминисано могућностима које му се пружају на сваком конкретном ступњу развитка човека и човечанства у појединим земљама. Људи сами граде своју историју, писао је у томе смислу Маркс, али је њихова слобода детерминисана конкретним околностима

ку) ређања догађаја, заблуда да се историјски процес може једнострано репродуковати у систему појмова; друго, теолошко свођење прошлих догађаја на манифестовање божије промисли у коју се не може проникнути па човеку остаје само да верује да је у историји „јесте“ истоветно са „треба“ — да је фактичко идентично са вредносним на основу божије премудрости, доброте итд. Док прва, емпиристичка заблуда не зна за законе историје ни за смисао историјског па и нема никакву „визију прошлости“, друга, теолошко-телеолошка заблуда своди се на мистичку „визију“ манифестовања божије промисли у историји човечанства. Ни једну, ни другу није могао прихватити марксист Сергије Димитријевић као револуционар и историчар.

И позитивистичка тежња за апсолутно објективним репродуковањем прошлости а још више теолошко-телеолошко мистичко тумачење историјског процеса као предетерминисаног вољом Највишег бића, спадају умногоме у идеолошке илузије и стога је рационални став у овој области повезивање историографије са филозофијом, заснивање историографског рада на целомитом марксистичком *филозофском погледу на свет* који чине:

— за разлику од стихијног (наивног), религиозног, политичког, правног итд. погледа на свет као парцијалних, филозофски поглед на свет (нарочито марксистички) јесте систем схватања о свету у целини, (о његовим законима и структурама), и појединим његовим деловима (природи, друштву, човеку итд.);

— индикативно-рационална страна филозофског погледа на свет (нарочито марксистичког) мора одговарати на питање о месту човека и човечанства у свету али и

— дати вредносно-емоционалну оцену смисла људског живота и делатности и „судбине“ човечанства у целини, дакле систем научних, филозофских, политичких, правних, моралних, религиозних, естетских уверења и идеала. Све то у првенственом циљу *предвиђања будућег и опредељења за напредно*, а то данас значи за социјализам и комунизам.

Сваки човек као „хелија“ — микрокосмос света и друштва као макрокосмоса, на основу свога рада и праксе, искуства и знања сагледава свет са свога становишта, са становишта свога места у њему па поглед на свет има снажну субјективну ноту — у њему се огледа целокупан *друштвени положај човека*, његово место у историјски конкретном систему друштвених односа. Исто важи и за поглед на свет појединих класа, народа, генерација, друштвених група итд. Међутим, човеково индивидуално субјективно опредељење за одређени правац друштвене и историјске акције — био он тога свестан или не — објективно је детерминисано могућностима које му се пружају на сваком конкретном ступњу развитка човека и човечанства у појединим земљама. Људи сами граде своју историју, писао је у томе смислу Маркс, али је њихова слобода детерминисана конкретним околностима

еманципације, пошто је незавршено, стално развојно генеричко биће, човек не може ни сам знати апсолутни *causa finalis* — крајњи циљ и домет сопствене историје јер су они увек само делимице остварени и за даљи развој отворени.

4. Међутим, историја има специфични хумани иманентни циљ и смисао чији је креатор човечанство у целини свога историјског развјетка. Тај је смисао и циљ у негативној форми исказан у Марковом „категоричком императиву“ комунизма: „да се сруше сви односи у којима је човек понижено, угњетено, напуштено, презрено биће“. У позитивној форми претходном комплементарни императив исказан је такође довољно јасно и прецизно. По њему, комунизам „није циљ људског развјетка“ већ само неопходни социјални медијум остваривања истакнутих хуманих вредности; стога откривање закона друштвеног развјетка (закон вредности, законитости смене друштвено-економских формација итд.), које је извршио Маркс, није само себи циљ већ има функцију детерминистичке основе научног предвиђања а затим свесно-целисходног извођења прво политичке а затим социјалне и културне пролетерске револуције и остваривања социјализма односно комунизма као „решене загонетке историје“.

Како је Богдан Шеших конкретизовао Марково и Енгелсово схватање историјског материјализма као марксистичке филозофије историје, *циљ и смисао људске историје је остваривање „реалног хуманизма“*, а то је по природи ствари увек незавршен процес.² То значи да је смисао основаности, целисходности и функционалности и највиши смисао људске делатности као „аутентични људски вредносни смисао“ и саме историје човечанства, у објективној истинитости (научној заснованости) реконструкције њених законитости и суштине уопште, у истинској хуманости као јединству општих људских вредности од егзистенцијалних и економских до моралних, естетских, сазнајних и других. Другим речима, по Марксу и Енгелсу и схватањима њихових истинских настављача, историја има циљ и смисао које јој даје човечанство у целини, предвођено пролетаријатом. Тај смисао није у свету по себи (природи ван човека и историје) већ у људском свету, али ни у њему није у цивилизацији, технологији и производњи материјалног живота као таквим нити у производима човековог отуђења и неслободе. Истински циљ и смисао човековог постојања и историје уопште јесте у остваривању аутентичних људских а то значи хуманих вредности. А то су, пре свега, ослобођење рада који постаје човекова животна потреба у условима самоуправљачких асоцијација у ко-

² Б. Шеших, *Марксистичка филозофија смисла*, „Научна књига“, Београд, 1979, стр. 5—291; *Историјски смисао самоуправног социјализма* „Градина“, 11-12/1979, стр. 117—127; *Човек, смисао и бесмисао*. Дијалектика смисла и бесмисла, Београд, „Рад“, 1977, стр. 5—373.

јима је „слободан развитак сваког појединца услов слободног развитака свих истинских хуманих човекових снага и вредности у условима комунизма као „скока из царства нужности у царство слободе“ (Енгелс) — комунизма као „оствареног хуманизма“ у којем људи на основу сазнатих закона историје управљају својом судбином развијајући се ка све вишим дoметима истинских хуманих вредности.

У томе је прогноза младог као и зрелог Маркса о „истинском решењу загонетке историје“ решењем сукоба између индивидуе и рода (појединца и друштва), човека и човека, човека и природе, опредмечивања и самопотврђивања, слободе и нужности, егзистенције и суштине. А историјски материјализам као марксистичка филозофија историје има и функцију органа „наслућивања“ тог „царства слободе“ које није утопија већ „будућност која је почела“ јер је у клици садржана у савременим условима.

Др Милан М. Миладиновић

РЕВОЛУЦИОНАРНО И НАУЧНО СТВАРАЛАШТВО СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Сергије Димитријевић је револуционар на делу и ствара-
лац нових научних сазнања и вредности. Следећи токове рево-
луције и активно учествујући у револуционарном раду, Дими-
тријевић је показао како практично деловање даје обиље изво-
ра за научно стваралаштво. Код њега осећамо стални раст актив-
ности у складу са задацима пред којима је стајала социјалистичка и научна историјска и економска мисао марксизма. Сво-
јим теоријским и научним радом он је био један од бројних
учесника у идеолошком, политичком, научном и моралном при-
премању југословенске социјалистичке револуције.

Без обзира што је Димитријевић делимично до марксизма-
лењинизма дошао преко неких Стаљинових дела, одбацивао
је у практичној и научној делатности оно што је представљало
догму, напуштање суштинских научних поставки науке и идео-
логије радничке класе. Он се руководио материјалистичком
дијалектиком у трагању за научном истином, полазио од реалне
стварности и степена моћи радничког покрета, настојао да схва-
ти и укаже на тенденције даљег развоја радничко-класне борбе
а што је представљало класичан антидогматски и стваралачки
чин. Његово дело је усмерено ка мењању света а не само ка
његовом сазнању и научном дефинисању друштвених токова.
Он је полазио од уверења да је привлачна снага марксизма у
томе што „строгу и највећу научност спаја са револуционар-
ношћу“ како је то писао В. И. Лењин.

Значајно је истаћи да Димитријевић избегава замке које
се постављају ствараоцу-револуционару на путу сазнања дела у
чијем стварању је сам учествовао. Димитријевић избегава и зам-
ке идејно-политичке усмерености и класне ангажованости које
утичу да не буде објективан, изгуби смисао за критички прис-
туп и сопственом делу, постане идејно искључив, научно нето-
лерантан и апологета, једном речју, роб идеологизације тамо
где се тражи научна истина. Вишедимензионалност његовог

револуционарног и научног стваралаштва долази до пуног изражаја у свим етапама револуционарне борбе и научне делатности. Он се бави организационим питањима Партије и радничког покрета, прихвата Југословене — добровољце за одлазак у Шпанију, организује и руководи студентским покретом у Паризу, обилази револуционарне организације, обавља партијске курирске дужности, пише написе и објављује их, теоријски се обрачунава са класним и идејним противницима итд. Поред тога, бави се политичком економијом, етнологијом, нумизматиком, археологијом, теоријом револуције, историјом, историјом културе и радничког покрета и истовремено обавља научно-педагошку и васпитну делатност. Он одржава предавања, учествује у многим расправама о актуелним питањима друштвено-економских и политичко-културних односа, усмерава активност на научна истраживања, оспособљава млађе научне раднике да наставе истраживање историје радничког покрета и делује и у другим бројним областима. Може се рећи да се ради о личности енциклопедијског карактера, која увек проналази времена за широки приступ револуцији и друштву у кретању и мењању.

Материјалистичко-дијалектичка метода је омогућила Димитријевићу да брже, сигурније, научно документованије и све-страније сазна и научно обликује историјске истине, као и истине наука којима се бавио. То је видљиво из ових његових мисли: „Револуционарна оријентација Конгреса уједињења била је више резултат борбеног расположења југословенске класе, утицаја крупних победа пролетаријата Русије и Мађарске, револуционарних потреса у читавој Европи и упорних настојања једне у руководствима социјалдемократских партија релативно малобројне групе, неголи политичке зрелости самог руководећег партијског кадра узетог у целини“.¹ Сада тако створена Партија делује повратно на радничке партије и револуције у Мађарској и Русији, а то се јасно види из његовог става кад пише „Радничка класа Југославије и њена на Конгресу уједињења створена револуционарна партија пружила је значајну подршку мађарској револуцији“.² Овде видимо да примењује метод међусобног утицаја. Поред тога, принцип историчности — праћење појава у настанку и трајању [у нашем примеру СРПЈ (к)], полажења од појединачног ка општем — полази од борбеног расположења радничке класе Југославије, па онда о победи пролетаријата Русије и Мађарске да би довео у везу све то са радничким покретом Европе, а онда појединачно сада се враћа и утиче на опште. Објективност — полази од реалности, а не запоставља ни субјективне чиниоце у стварању новог доба. Код њега се ту јавља међусобна условљеност из које произлази историјски чин. Директ-

¹ Види о томе расправу др Димитријевића објављену у часопису Прилози за историју социјализма, Бгд. ИРП 1968. год. т. 5, стр. 63—64.

² Исто, стр. 54.

но каже за метод анализе „Излагање о дубровачким караванима почећемо са анализом главних чинилаца караванског саобраћаја“³ да би дошао до синтезе.

За његову примену материјалистичко-дијалектичког метода карактеристичан је и овај став: „Брже превазилажење почетних слабости новостворене партије укључујући и присуство опортуниста у њеном руководству, захтевало је даље заоштравање класне борбе пролетаријата, ширење комунистичког утицаја на нове области, које су до тада заостајале у томе, пораст револуционарног расположења и потребу да се у таквој новонасталој ситуацији новостворена партија што пре претвори у праву револуционарну партију“ да би онда још снажније истакао свој став „Задржимо се на питање заоштравања класне борбе и пораста револуционарног расположења“.⁴ Он наставља да износи чињенице да би даље образложио изнете ставове. Пратећи процес развоја закључује да су „сви наведени процеси тражили... да се што пре приступи даљој изградњи већ створене Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) и њеним претварањем у праву револуционарну партију“.⁵ Да би опет указао који су то елементи који су водили претварању СРПЈ (к) у револуционарну партију и у том циљу износи нове доказе „Осврнимо се на организациону изградњу Социјалистичке радничке партије Југославије (к)“.⁶ Тиме се не завршавају докази, већ изгледа да тек почиње са презентирањем чињеница у вези с идејно-политичким развитком, а затим пише о субјективним чињеницама.⁷ Као што се види од анализе прелази на синтезу, а онда синтезу проверава анализом и кроз све то долази до нових сазнања која дефинише.

Проблем је поставио тако да омогућава другим истраживачима да могу даље да закључују. Наиме, на основу онога што је рекао могло би се закључити: а) да је утицај октобарске револуције био велики на револуционарна кретања у Југославији, б) да је значајан допринос повратника учесника октобарске револуције, и, ц) али да је основни носилац претварања СРПЈ(к) у револуционарну партију била група револуционарних кадрова који су израсли из класне борбе вођене унутар Југославије. Према томе, примарне су биле класне снаге израсле на тлу Југославије, али се не потцењује ни улога повратника из Русије.

³ Сергије Димитријевић, Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку, Бгд. САНУ, 1958. год. стр. 6.

⁴ Др Сергије Димитријевић, Велика октобарска револуција и развитак класне борбе..., Прилози за историју социјализма, од 1968. год. стр. 63—64.

⁵ Исто, стр. 75.

⁶ Исто, стр. 75.

⁷ Види, исто, стр. 83. У томе је неуморан. Иако је дошао до синтезе он је путем анализе поново доказује.

ОПШТА ОЦЕНА НАУЧНИХ ДИСЦИПЛИНА КОЈИМА СЕ БАВИО

Имајући у виду да се др Димитријевић бавио већим бројем научних дисциплина овде ће бити речи само о неким од њих.

Политичка економија

Као марксиста, револуционар и стваралац Димитријевић је схватио значај познавања и проучавања политекономских односа у Србији и Југославији за праћење токова развоја класне борбе, деловања личности, класа, партија и народа, за схватање улоге друштвеног бића датог времена и домете економске стварности као основе остваривања циљева комунистичког покрета. Још пре другог светског рата у својим написима у листовима указивао је на неке моменте из области економских односа у буржоаској Југославији немајући могућности да их јасно и директно обрађује са становишта марксистичке политичке економије. Међутим, то се могло наслутити са минимумом познавања политекономије. Многе ставове из политекономског теоријског наслеђа марксизма преносио је на револуционарне кадрове путем предавања на марксистичким кружоцима и партијским састанцима. Тек после ослобођења у центру његова интересовања долази политичка економија далеко више него друге научне области.⁸ Ово је произашло из сазнања велике улоге економских односа на целокупно понашање и схватање људи, класа и партија. Он је своје акумулирано знање из ове области настојао да преточи у расправе које је публиковао како би се шири јавност упознала са марксистичким ставовима из области политичке економије.

Он полази од односа на селу. Налазећи се у неразвијеном подручју где је село доста заостајало у развоју, др Димитријевић је настојао да укаже на право стање и разлоге овог заостајања.

Неким његовим критичарима је у најмању руку изгледало неприкладно бавити се историјском прошлоти у време када се захтевала делатност по питањима које је тражила стварност настала непосредно после победе у оружаном делу социјалистичке револуције. Они нису схватили да бављење историјском прошлоти у ствари има и актуелни значај. Др Димитријевић је правилно схватио да је време да се да и теоријска заснованост напорима КПЈ у обнови и изградњи земље, да се до краја

⁸ Он је из ове области објавио: Социјална структура села и аграрна реформа у Лесковачком округу, Лесковац, 1946; Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају, Лесковац, 1951. год; Тако је некада било из блиске прошлости Лесковца, Лесковац, 1951. године; Грађа за проучавање Лесковца и околине, Лесковац, 1954. св. I и друга.

идејно потуче поражена буржоазија, да се схвате историјски извори класне борбе радничке класе и селаштва и тако усмере на остваривању актуелних циљева. И у том времену се показује као научни и револуционарни стваралац. Он ствара научна дела која су историјског карактера, али имају своју примену у садашњости и служе убрзању токова друштва.

У каснијем периоду актуелност његових историјских студија, научних дела и расправа имаће још већу актуелност. Тако је његово научно дело „Привредни развитак Југославије од 1918—1941. године“.⁹ Имајући у виду реалну стварност насталу развојем југословенске социјалистичке заједнице, многе његове поставке написане 1962. године имају своју савременост. У овом делу обрађује историјски економски развој сваког од делова који сачињавају југословенску друштвену заједницу. Његова констатација о томе је марксистичка да су ове територије имале „врло различит и специфичан природно историјски развој“ али је Југославија као капиталистичка земља имала и опште одлике капитализма.¹⁰ Прва од бројних одлика је „релативна друштвено-економска заосталост у односу на привредни развитак земаља западне и средње Европе“.¹¹ Из тога следи логичан закључак да ту треба тражити изворе сталних неспоразума између развијених и неразвијених делова Југославије, али и заједнички став југословенске буржоазије, без обзира на њену националну припадност, да очува капиталистичке експлоататорске односе. На основу тога др Димитријевић констатује да док не ишчезну ти извори сукоба ће бити. „На једној страни — пише др Димитријевић — то је класни сукоб између послодаваца и радника. На другој страни, то је био класни сукоб између велепоседника и сиромашних селјака и беземљаша. На трећој страни, то је био сукоб између владајуће класе, као савеза експлоататора, и радног народа у целини, како оних који су експлоатисани у процесу производње тако и занатлија — простих робних произвођача, малих трговаца, обичних чиновника и сл.“¹² Овде имамо један оригиналан приступ класним односима у капиталистичкој Југославији. Посебно је значајно што закључује да је постојао класни савез експлоататора у односу на народ. Он додаје радном народу занатлије, мале трговце и обичне чиновнике. Без обзира на то што се може довести у сумњу, овакав став изазван је за теоријско размишљање у чему је његова посебна вредност.¹³ За њега је овде марксистичка политекономија била

⁹ Страни капитал у привреди бивше Југославије, Бгд. Нолит, 1958. године.

¹⁰ Привредни развитак Југославије 1918—1941, стр. 3.

¹¹ Исто, стр. 3.

¹² Исто, стр. 18.

¹³ Нисмо наишли на потврду или деманти овог става. Сам по себи је значајан, јер утиче на размишљање. Поред тога, доказује научна трагања која су карактеристична за др Димитријевића.

извор стваралаштва а не само доказ онога што су класици марксизма доказали. У томе је још једна одлика др Димитријевића као научника-револуционара.

У својим радовима др Димитријевић не понавља марксистичке истине у економској науци, које је сазнао и усвојио, него тражи нове доказе што га води и продубљавању онога што је сазнато и додавању нечег новог.

Значајни су његови радови у којима прати економски развој Лесковца и околине. Ако се има у виду време када су настали, онда се може разумети да је ту више било идејно-политичких него научних ставова. Понајвише се то односи на ставове у брошури „Тако је некада било из блиске прошлости Лесковца“.¹⁴ Посебно је дошло до изражаја схватање др Димитријевића да се треба реванширати лесковачкој буржоазији за сва зла која је нанела радном народу Лесковца и околине, а што се очито види из брошуре „О национализму лесковачке буржоазије“.¹⁵ Он је настојао да докаже како је она искористила народну борбу против Турака да би се обогатила. Овде нема национализма него експлоатације. Најцеловитија дела су „Градска привреда старог Лесковца“¹⁶ и „Историја Лесковца и околине 1918—1928.“¹⁷ Његова нека упозорења у овим делима, а посебно у првом, нису узимана у разматрања, а била би веома корисна за правилан привредни развој овог дела југа Србије. Један од узрока стагнације у привредном развоју треба тражити и у неприхватању научних резултата до којих је у својим политекономским истраживањима дошао др Димитријевић.

Историја

Др Димитријевић се не бави општом историјом иако полази од ње у својим радовима. Дакле, не даје опште погледе на прошлост, оно што се десило, настало, трајало и нестало задржавајући се у ономе што је трајно и представља општу вредност. Он се бавио посебним историјама у којима се афирмише општи ток југословенског друштва. Бавио се периодом настанка радничког покрета и стварања социјалистичких радничких организација да би прешао на савремену историју југословенског друштва.

¹⁴ То се види из одељака „Услови под којима се радило у Теокаревићевој фабрици у Вучју“, „Варварство реакције и дело градске комунистичке општине“ и „Грамзивост лесковачких индустријалаца за време окупације“. Овде се среће тенденција да се идејно-политички оправдају мере које су предузимане према лесковачким индустријалцима који су сарађивали с окупатором. Стога овај рад има више актуелни идејно-политички значај него научну вредност.

¹⁵ Наслов не одговара суштини онога што је обрађено у овој брошури — раду. Види: Наше стварање, Лесковац, 1955. год.

¹⁶ Дело објављено 1952. године.

У својим радовима је успео да ослободи историјске истине од пепела заборава. Многе су различито тумачене, јер се ради о историји као друштвеној науци, која није нити може бити неутрална, а поготово њени ствараоци и писци. Стога је било потребно ослободити је грађанског, догматског и позитивистичког идеолошког наслеђа и националистичке оптерећености.

Полазећи од тог сазнања, др Димитријевић је настојао да оствари мисао класика марксизма и да истакне како социјалистички поглед на свет показује „да се сва досадашња историја креће у класним супротностима и класним борбама, да је увек било владајућих и угњетених, експлоататорских и експлоатисаних класа, и да је велика већина људи увек била осуђена на тежак рад и мало уживање“.¹⁸ То је у својим радовима из историје радничког покрета он и потврдио изnoseћи бројне чињенице о томе. Он није искључивао ни заблуде које прате човека, класе, партије па и научне раднике. Све је то требало валоризовати, исправити, допунити, освежити новим изворима научно дефинисати и објавити како би постало својина друштвене социјалистичке заједнице, што представља огроман посао који је са успехом обавио.

а) *Историја културе* узета у нешто ужем појму налазила се у сфери интересовања др С. Димитријевића, који је почео са микро рејоном, а на макро плану је то чинио узгред обрађујући раднички и социјалистички покрет. Из ове области објавио је више радова, а о томе је писао и у најновијем свом делу „Историја Лесковца и околине 1918—1928“.¹⁹ У почетку је презентирао само изворе који су снажно деловали на сазнање културне ситуације у историји развоја Лесковца и околине, а нешто касније им даје одговарајуће садржаје и указује на суштинске вредности. У овом делу се среће изражени критички осврт. Са правом сврстава лесковачке изразе у област културе, јер и јесу део културне историје, али и извор за социолошка, политиколошка, етнолошка, етичка и друга изучавања. Сакупљени су и извори који имају филозофски смисао и изражавају општи поглед на свет. Посебно тога има у пословицама.²⁰

¹⁷ Ово дело представља висок домет у обради историје Лесковца и околине. Оно је свестрано и обрађује све области друштвено-економског, културног, моралног и политичког живота. Истиче све стране чиме се приближава давању општеисторијског погледа на овај сегмент у историји града и околине. Стога ће бити незаобилазно у писању историје Лесковца и околине, а нуди и нека сазнања која имају и шири значај и представљаће извор при писању историје Србије и Југославије.

¹⁸ Ф. Енгелс, Карл Маркс, *Изабрана дела*, Бгд. Култура, 1950. год. т. II, стр. 160.

¹⁹ Види, стр. 359—448.

²⁰ Велика је штета што није стигао да их обради са становишта политичких, научних и националних схватања, јер би се тек тада видела сва њихова вредност и велика улога народног стваралаштва као део општег стваралаштва.

И у овој области др Димитријевић показује свежину мисли и значај марксистичког приступа оцени људског искуства, у конкретном случају насталог на аутентичној подлози друштвено-економских односа Лесковца и околине. Овој његовој активности треба додати и деловање на сакупљању народних и револуционарних песама, које су само делимично објављене.²¹ Поред сакупљања, што представља веома важну активност, он их класификује и даје коментаре битне за разумевање услова настанка и става људи према друштвеној стварности. На основу садржаја песама и пословица, као и других облика народног стваралаштва, он закључује да су ствараоци народне лирске поезије претежно девојке и младе жене, а „у случају пословица углавном старији свет“.²² То значи да пословице настају као кондензовано народно искуство, па је разумљиво што их стварају старије особе.

Лесковачка енциклопедија има своје зачетке у радовима др Димитријевића. Разуме се, уколико буде написана. Оно што је он презентирао јавности значи много за општу културу, и праћење развоја политичких, економских, националних и других односа у Лесковцу и околини.

б) *Историја аграрних односа* била је предмет интересовања др Димитријевића одмах по повратку из логора и доласка у ослобођену Југославију. Пошто су Лесковац и околина углавном пољопривредни крај, а сељаштво било основна снага НОР и социјалистичке револуције, на коју се ослањала КПЈ и радничка класа, било је неопходно да се теоријски приступи истраживању аграрних односа. Тема дана је била остваривање аграрне реформе. Стога његова брошура „Социјална структура села и аграрна реформа“ има програмски карактер.²³ У том правцу је била усмерена и његова брошура „Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају“.²⁴ Иако излази пет година касније од прве, усмерена је ка објашњавању положаја сељаштва. Без сумње да у њој имамо већ виши степен научности. Она је изашла у време сељачких радних задруга када су богатији сељаци, и не само они, давали отпор стварању сељачких колективних газдинстава. Уз то било је време борбе за самосталност и неизвесност социјалистичке Југославије па је било потребно припремити сељаштво за одбрану земље.

²¹ Види: др Душан Недељковић и Сергије Димитријевић, Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата, Бгд. САНУ, 1967. год.

²² Сергије Димитријевић, Грађа за проучавање Лесковца и околине, Лесковац, Народни музеј, 1954. године (напомене).

²³ На жалост од неких чинилаца потцењена је била ова активност, под мотивацијом да „има важнијих питања о којима треба да се пише“ па је дошло до обуставе објављивања радова др Димитријевића из ове области.

²⁴ Аутор указује на „Лесковачки закон“, који се односи на аграрно питање и на све форме експлоатације села коју су вршили Турци и Срби власници земље. (Види, стр. 14).

Др Димитријевић се аграрним односима бави и у каснијем свом научном периоду стваралаштва. У својој студији „Социјалистички раднички покрет у Србији 1870—1918. године“ посвећује цело поглавље односу Српске социјалдемократске партије према сељаштву.²⁵ О томе пише и у делу „Привредни развитак Југославије од 1918—1941. године“²⁶

Из свега тога може се извући закључак да је схватио значај сељачког питања и да је допринео правилнијем тумачењу програма КПЈ у односу на село.

в) *Историја радничког и социјалистичког покрета* је доминирајућа у радовима др Димитријевића. Овде је достигао и највећи домет, мада не треба умањивати и допринос у политичкој економији и другим областима научног стваралаштва. Наглази се међу првим научним истраживачима, који су после ослобођења маја 1945. године, схватили значај изучавања радничког покрета као дела историје комунистичког покрета, који је остварио социјалистичку револуцију. Он је зачетник проучавања историје радничког покрета Лесковца и околине²⁷ и његова дела из ове области су незаобилазна. Својим радовима подстакао је друге истраживаче да дају значајна дела о радничком покрету овог краја.²⁸

После обраде радничког покрета Лесковца и околине прелази на изучавање социјалистичког радничког покрета Србије и Југославије.²⁹ Издао је и значајно дело „Српска социјалистичка преводна литература“³⁰ којим је омогућио да се прати међусобни утицај радничког покрета Србије и Европе и деловање социјалиста у оквиру Друге интернационале. Научно обликује историјску истину о социјалистичким радничким организацијама у Србији на крају XIX века.³¹ Карактеристична је за др Димитријевића и метода полемике у којој проверава своје ставове и износи многе аргументе о теми о којој је реч.³² Обрађује

²⁵ Лесковац, Народни музеј, 1951. године. Види: Привредни развитак Југославије 1870—1918. године, стр. 165—170.

²⁶ Ово његово дело објавила је Висока школа политичких наука, Бгд. 1962. године. У њему аутор на тридесетак страница обрађује проблем сељачког питања између два светска рата. (види: стр. 45—74).

²⁷ Види: др Сергије Димитријевић, Почети радничког покрета у Лесковцу, Лесковац, 1951. године.

²⁸ Да наведемо само неке од историчара Лесковца и околине: др Димитрије Кулић, Хранислав Ракић, др Живан Стојковић, Никола П. Илић, Добросав Туровић, Радомир Константиновић, Вукашин Цонић, Костадин Коцић, др Никола Цветковић, Драгојла Цветковић и други.

²⁹ Види: стр. 11—79.

³⁰ Бгд. издање Рада, 1958. год.

³¹ Ово дело је издао Рад, Београд, 1953. год.

³² Види — Српски социјалисти и стварање СКЈ, Зборник Српска социјалдемократска партија, Бгд. 1965. год. стр. 27—65. Ту су и друге полемичке расправе и дискусије.

и питање става српских социјалиста према рату.³³ Пише о великој Октобарској револуцији и радничком покрету Југославије. Критички се осврће на деловање центрумаша унутар КПЈ.³⁴

Захваљујући др Димитријевићу, наша сазнања о социјалистичком, комунистичком и револуционарном радничком покрету су знатно обогачена. Он је учинио стваралачку афирмацију бројних вредности створених у дугогодишњој класној борби радничке класе. У њима се налазе и извори подстицаја за нове домете у истраживању историје радничког покрета и социјалистичке револуције. Она имају и далекосежне вредности, које данас можемо само делимично да схватимо. Са временом трајања социјалистичке револуције добијаће све више у вредности, јер представљају трајне научне истине. Из њих зрачи надахнута вера у комунистичку будућност. У суштини представљају и материјалистички поглед на свет и доказују колики је значај примене материјалистичке дијалектике и историјског материјализма у изучавању друштвених појава. Он је акцентовао многе историјске истине, које сада треба даље обогатити новим сазнањима. Говорио је језиком фактографије, који снажно делује и превладава субјективизам.

Његова најновија дела из историје социјализма стврставају га у врхунске познаваоце социјалистичког периода у развоју Комунистичке партије Југославије. Међу њима спадају дела „Радован Драговић“ и „Димитрије Туцовић марксистички неимар српске социјалдемократске странке“.³⁵ У њима повезује улогу личности са деловањем унутар социјалистичког радничког покрета. И ту се види однос личност—партија, партија—класа, класа—личност. Јасно ставља до знања колико је велика била улога личности у развоју партије, покрета, идеологије марксизма-лењинизма. Међу великане српског социјалистичког покрета посебно место, поред Драговића и Туцовића, даје Душану Поповићу.

Интересантно је истаћи да се др Димитријевић поново враћа на питање развоја радничког покрета Лесковца и околине, а што се види из његовог дела „Историја Лесковца 1918—1928. године“³⁶ и неких других студија. Разуме се, сада то чини далеко дубље и свестраније, са више научног сазнања и познавања докумената што овом делу даје посебну вредност. Сада са познавања општег развоја радничког покрета Србије и Југославије у могућности је да лоцира раднички покрет Лесковца

³³ Види: Балкански социјалисти и први светски рат, Прилози за историју социјализма, 1/1964. год.

³⁴ Види: Зборник радова „Други конгрес КПЈ“, Славонски Брод, Хисторијски институт Славоније, 1972. стр. 47—84.

³⁵ Види: Историјски гласник, Бгд. 4/1949. год. стр. 7—19 и 110—111.

³⁶ Види: Историја Лесковца и околине 1918—1928. год. стр. 477—669.

и околине у токове класне борбе и револуције. Стога је и разумљиво што имамо једну снажну научну истину која указује на историјске вредности створене на југу Србије.

З а к љ у ч и

Полазећи од онога што је створио својим радом др Сергије Димитријевић у разним областима научног стваралаштва и револуционарног деловања може се закључити:

Прво, да се ради о целовитој и универзалној личности која је у себи складно спојила револуционара, научника и ствараоца. Стога је и разумљиво што имамо значајна научна дела у теоријској баштини историје радничког покрета, политичке економије и историјског материјализма.

Друго, показао је да тек спој револуционарног одушевљења и теоријског знања код личности револуционара даје велике резултате, јер се води борба на свим фронтовима класне борбе: идеологији, стварности, култури, науци, моралу, политици и другим областима. Из тога јасно следи закључак да је југословенска социјалистичка револуција располагала кадровима који су носили њену свестраност и универзалност, пролетерски интернационализам, хуману садржину и општељудски циљ.

Треће, у радовима др Димитријевића је афирмисан научни поглед на свет и дат допринос марксизму-лењинизму, посебно у области историје радничког покрета и политичке економије.

Четврто, код др Димитријевића је остварен складан спој између револуционарног одушевљења и ангажованости и научне објективности у научном стваралаштву. Наиме, избегао је замку да га опредељеност и емотивна и рационална везаност за комунистички покрет одведе у субјективизам, некритичност, апологетику, панегирик и необјективност.

Пето, ради се о пиониру у многим областима историје Лесковца и околине. Велике су његове заслуге што је овај део Србије и Југославије заузео своје место у општој историји социјалистичког и комунистичког покрета. Он је иницирао интерес код других истраживача да наставе активност коју је започео.

Шесто, примена материјалистичко-дијалектичког метода омогућила је др Димитријевићу да сагледава свестраност, међусобну условљеност, развојност, објективност, историчност, поларност и друге моменте у настанку и развоју историје радничког покрета и социјалистичке револуције.

Седмо, његово научно стваралаштво повезано је са актуелношћу револуционарних етапа које су трајале, али превазилазе оно што је било и делује на отварању перспективе да се схвати оно што ће се тек десити.

Осмо, учествујући у остваривању налога револуције пратио је и понашање личности, радничке класе и комунистичке пар-

тије па је могао да сагледа стварање једне нове историјске ситуације, чије изворе тражи у ономе што јој је претходило. Из тих разлога је у могућности да предвиђа путеве превазилажења дате историјске ситуације новом која представља и нову етапу остваривања комунистичких циљева.

Девето, др Димитријевић се налази у сталној комуникацији са друштвеном стварношћу и научним резултатима што му омогућава да проникне у детерминанте настанка и развоја историјске појаве као манифестације суштине људског деловања, жеља и нада.

Десето, испољавајући велику радну енергију, радозналост за сазнање несазнатог и критичност био је у могућности да оствари веома успешну валоризацију радова из историје радничког покрета других аутора. Код њега срећемо и самовалоризацију сопствених дела, а то је већ велики домет у научном развоју ствараоца.

Једанаесто, имајући у виду да постоји стална тежња противника социјализма и социјалистичке револуције да девалвира створене вредности у класној борби радничке класе и да доведе у сумњу крајње циљеве борбе за комунизам, радови др Димитријевића и са тог становишта посматрани имају велику вредност. Према томе, иако се претежно баве историјом имају актуелни савремени значај за научно и идејно-политичко разрачунавање са класним противником и у сфери историјске науке и не само ње.

Димитријевић заузима значајно место као револуционар и научни стваралац. Имајући у виду научну и идејно-политичку вредност дела које је створио није му научна критика одредила право место које треба да има у историјској науци. Стога се очекује да ће се ово исправити, јер је од интереса за историјску и друге науке којима се бавио. Очекује се да ће и кадрови револуције правилно оценити његов допринос социјалистичкој револуцији и Југославији.

Др Драгослав Јанковић

**СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ И ИСТОРИЈА СРПСКОГ
РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ПРВОМ
СВЕТСКОМ РАТУ**

Сергије Димитријевић познат је у нашој историографији, и у нашој научној и стручној јавности уопште, као плодан и разноврстан аутор, као истраживач живог темперамента и стране интересовања. Његово се име везује за широк круг његових радова, научних и стручних, који се тематски крећу од економије и економске историје, преко друштвено-економске и политичке историје (раздобља од XVII до XX века) и, посебно, историје Лесковца, до нумизматике.

Међутим, има једна област у којој је он највише и најдуже „код своје куће“. То је тематика радничког покрета у прошлости Србије. У досадашњем свом плодном раду он се најдуже и највише бавио, управо деценијама истраживао — најчешће пионирски — историју радничког покрета Србије у XIX и XX веку. Аутор овог прилога рачуна (иако при том није сигуран у своје бројање) да је Димитријевић објавио до сада најмање око 20 радова из те области: о неимарима српске социјалдемократије — Радовану Драговићу, Димитрију Туцовићу и Душану Поповићу, публикујући и њихове радове као и монографије о њима; о идеолошким борбама у време стварања класног радничког покрета и Српске социјалдемократске странке; о радничким социјалистичким организацијама у Лесковцу, Београду и у целој Србији; о српским социјалистима у првом светском рату; о односу социјалиста Србије према стварању Југославије, итд.

И зато, када се издавач најновијег Димитријевићевог дела: „Социјалистички раднички покрет у Србији 1870—1918“, обратио аутору овог прилога с молбом да му да мишљење (рецензију) о томе рукопису, потписани је, с пуним убеђењем, написао, између осталог, да је „др Сергије Димитријевић веома позван, можда један од најпозванијих да синтетички одреди и прикаже настанак и развитак социјалистичког радничког покрета у Србији“.

О свима овим поменутиим и другим Димитријевићевим радovima из те области овде неће и не може бити говора, — јер има позванијих и стручнијих да о томе нешто више и компетентније кажу. Ми ћемо се ограничити само на неколико напомена у вези с његовим приказом историје радничког покрета Србије у првом светском рату (који су проблеми нашли на свој начин своје место и у његовој поменутој књизи).

Период првог светског рата у историји српског радничког покрета има изузетан значај, и то, између осталог, из следећа два основна разлога: (1) што је у почетку тог раздобља ССДС била једна од првих партија у Другој интернационали која је заузимала јасан и одлучан став против рата и гласала против ратних кредита, те била против светског рата, и (2) што је своје антиратне ставове и ставове против социјалпатриота као и своје позитивне оцене октобарске револуције ССДС унела и у нову Комунистичку партију Југославије основану 1919. године.

Та два момента у борби ССДС за време првог светског рата заслужила су посебно да их аутор детаљно и свестрано обради, и он је то учинио у својој већ поменутој књизи: тим питањима тј. периоду првог светског рата он је посветио у књизи највише простора — од укупно 330 страна дао им је 100 страна, дакле скоро трећину. Али пошто је својој књизи дао претежно карактер *приказа* (и то углавном научно-популарног приказа, а не праве синтезе) настанка и развитка покрета, он се (иначе оштар полемичар!) није овог пута упуштао и у расправљање спорних питања, већ је само излагао, претежно објективно и фактографски, али и са доста нових елемената и података, историјат покрета, имајући при том пред очима, вероватно, и одређени шири круг читалаца који ће дело користити. Но, с друге стране, пријатно изненађује богата и солидна хеуристичка основа читавог рада, а посебно коришћење периодике, највише француске али и друге стране, из времена првог светског рата, коју други наши аутори већином нису до сада користили.

Прве ратне године, 1914-те, — што је углавном познато — поред ССДС само су руски бољшевици били заузели одлучан борбени став против рата као империјалистичког; ниједна друга социјалдемократска партија зараћених земаља није тада имала, као јединствена, јасно противратно држање, већ је подржавала „своју“ буржоаску владу, одобравала јој ратне кредите, и т. сл. Тек после извесног времена, социјалисти Србије дознали су, с радошћу и олакшањем, да су и неки од најбољих социјалиста у зараћеним земаљама (као К. Либкнехт и Р. Луксембург у Немачкој, Маклин у Енглеској, тзв. „тесни“ у Бугарској) заузели такође став против рата као империјалистичког обрачуна међу великим силама. Аутор није улазио у питање како је такав став ССДС — начелно, с марксистичке тачке гледишта, и за Србију сасвим оправдан, јер је аустријско-српски рат 1914. био само уводни, саставни део ратног сукоба два империјалистичка

блока — како је такав став био примљен у маси народа Србије и на какав је одјек наишао посебно међу чланством Партије; он је углавном само регистровао ток догађаја и промену у Главној партијској управи до окупације Србије у октобру 1915. године. Такође претежно регистраторски — у овом случају сасвим умесно — Димитријевић приказује и ситуацију у „остацима остатака“ Партије у Србији под окупацијом.

Много је значајније било држање и рад управе и чланова ССДС у емиграцији, у иностранству и раздобљу 1916—1918. Појединачним питањима из ове проблематике бавили су се, и пре Димитријевића, К. Џамбазовски и, нарочито, Б. Храбак. Храбак је (с Џамбазовским) објавио 1961. рад о држању српских социјалдемократа у Грчкој (на Крфу, у Солуну и на Солунском фронту), а затим је 1963. и 1964. објавио (сâм) још два значајна прилога: о настојањима српске владе да политички користи социјалдемократе у току последње две ратне године, и о ставовима српских социјалиста према променама у Русији у исто то време.

У поређењу с тим Храбаковим радовима, Димитријевић се, у најновијој својој књизи о којој углавном говоримо, разликује у неколико праваца: а) Димитријевић је потпунији, свеобухватнији; он је у једном поглављу обухватио у целини држање и рад српских социјалиста у емиграцији, укључујући ту и њихово учешће на међународној социјалистичкој конференцији у Кинталу 1916. и на међународној социјалистичкој конференцији у Штокхолму; б) посебну пажњу он (Димитријевић) је посветио збивањима међу српским социјалистима у Паризу (и Францукој уопште), што је, по нашем мишљењу, сасвим оправдано, јер се управо ту појавила и најјаче развијала социјалпатриотска оријентација код не малог броја српских социјалиста; в) за разлику од Храбака, Димитријевић ни у овом поглављу, као уосталом ни у читавој књизи, а с обзиром на њен карактер и њену намену, не даје научни апарат („фусноте“), што стручни читалац може да прими једино с не малим жаљењем.

На крају, ваља да се осврнемо на још једно значајно питање из периода првог светског рата; то је питање стварања прве заједничке државе југословенских народа и однос српских социјалиста према њој и начину њеног стварања. О томе се у своје време, 1958. (на другом конгресу историчара Југославије) и 1964. године (на научном скупу поводом 50-годишњице смрти Д. Туцовића) водила полемика између Димитријевића и Храбака. Димитријевић — јер као и обично доследан себи и упоран у одбрани својих ставова — остао је на својим позицијама, а наиме: да је ССД партија „видела решење националног питања у револуционарној борби свог народа, а не победи савезника зараћене Србије“ (вид. стр. 322 његове поменуто књиге), тј. да је ССДС била за уједињење Југославије, али које не би про-

изишло из савезничке и српске победе у рату, већ по слободној вољи и акцијом народа после рата. Излажући тим поводом теоријски прихватљиве и умесне ставове Д. Поповића против повезивања решења националног питања с исходом рата, Димитријевић при том губи из вида, или бар сасвим недовољно узима у обзир, да је југословенско питање — тада у ствари једино и стварно актуелно политичко питање за југословенске народе — мало занимало српске социјалисте, јер су они од почетка па до краја свог постојања у свом програму имали и борили се вазда (с рејим изузецима) за стварање демократске балканске федерације, а не југословенске државе. Не улазећи у (уосталом опште познато) питање каква је била та тада створена југословенска држава и зашто је таква била, историјска је истина да ССДС није имала у том и тада врло значајном југословенском питању свој позитивни, већ једино, ако се тако може рећи, свој негативни програм. А то, по нашем мишљењу, није без везе с Димитријевићевим једино и искључиво, тј. ипак недовољно критичким, понекад и претерано позитивним односом према социјалистичком радничком покрету Србије коме је он посветио и ову своју добру и корисну књигу.

Све у свему („пер салдо“), — као је имао обичај да каже наш дивни пријатељ пок. проф. А. Вајс), без обзира на нека појединачна неслагања, Димитријевићев приказ српског социјалистичког радничког покрета у време првог светског рата заслужује да буде у целини не само позитивно оцењен него и похваљен, јер је целовит (пошто обрађује тај покрет у поменутом раздобљу са свих његових страна и на свим поднебљима) и јер садржи и доста новог и корисног, а до сада непознатог чињеничког материјала.

Опатија, јануар 1984.

Др Милован Босић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ И ВАЛОРИЗАЦИЈА МАРКСИСТИЧКОГ УЧЕЊА СРПСКИХ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТА

Мањим прилогом тешко се може адекватно приказати и једна од многих свестраних плодних делатности проф. др Сергија Димитријевића. По струци правник, професор политичке економије, ненадмашни истраживач и аналитичар историје револуционарног радничког и комунистичког покрета, мноштвом својих радова обогатио је марксистичку историографску литературу. Са посебним интересовањем проучавао је развој социјалистичког учења у Србији. У радовима: „Развитак марксизма у Србији до 1919“; „Српска социјалистичка преводна литература“; „Радован Драговић и стварање класног радничког покрета“ и „Социјалдемократске странке у Србији“, и учешћем у публикавању Сабраних дела Душана Поповића и Димитрија Туцовића и других, С. Димитријевић је приказао разноврсне видове продирања социјалистичког учења у Србији током друге половине XIX века.

Са изузетним познавањем домаћих и страних извора он прати поједине развојне фазе упознавања са социјалистичким учењем — преводом литературе, непосредним упознавањем револуционарне борбе и преношењем искустава на локални терен. Пратећи појаву појединих значајних радова и њихов утицај на развој социјалистичког учења и формирања класног радничког покрета, Димитријевић прави и одговарајућа поређења — када се појавио превод „Комунистичког манифеста“ у малој и заосталој Србији и другим развијеним земљама средње и јужне Европе, Француској, Италији, Шпанији, или појаву Енгелсове студије „Порекло породице, приватне својине и државе“. Он прави и низ табела да би приказао колико је који аутор превођен и какав је утицај појединих радова на формирање плејаде истакнутих социјалиста српског и југословенског покрета пре свега Р. Драговића, Д. Туцовића и Д. Поповића чијим радовима се посебно бавио. Врло су интересантне анализе и поређења револуционарне делатности као и практичних и теоријских радова В. Лењина с једне и Д. Туцовића

и Д. Поповића с друге стране. Туцовић се залагао за револуционарни преображај друштва који је могла да изврши само пролетерски организована партија. Туцовић се попут Лењина залаже за јаку партију као револуционарно руководство пролетаријата. Преко заједничког партијског синдикалног руководства, желео је да постигне јединство у руковођењу и да на тај начин партија оствари утицај над читавом радничком класом. Димитријевић наглашава: „Рад Туцовића на организационој изградњи српске социјалдемократске странке има знатну сличност са радом Лењина на организационој изградњи Бољшевичке партије. Туцовић, који уопште није познавао Лењинове напоре у том питању, који је о бољшевицима имао само погрешна обавештења, која су мењшевици и опозиција фракционашке групе шириле Европом, ишао је стопама Лењина, организационо је градио партију као револуционарно руководство пролетаријата. Сличност њихових напора лако се може објаснити: и Лењин и Туцовић изграђивали су партију као руководећи центар класне борбе пролетаријата, изграђивали су је с обзиром на њену револуционарну улогу, зато су обојица налазила слична решења.“¹

Димитријевић анализира Туцовићеве и Поповићеве радове о проблемима државе и револуције, нарочито Поповићев рад *Демократија — влада народа*, и истиче да аутор не схвата социјализам као „теоријски шаблон“ већ наглашава да револуција мора бити *народна*, отуда и политички захтеви странке којој је циљ те револуције морају бити *демократски* у највећој мери. Потребно је остварити власт пролетера „која ће уништити сваку владу човека над човеком: диктатура радничке класе која значи крај господарења ма које класе; последње насиље којим се разарава друштво насиља; један револуционарни акт којим се завршава дуги економски процес; прелазак човека из преисторије у историју; скок из царства нужности у царство слободе, неограниченога развијања индивидуе“.²

Завршавајући анализу овог значајног Поповићевог марксистичког рада, Димитријевић наглашава да је он настао десет година пре познатог Лењиновог дела *Држава и револуција* и да зато има изузетну вредност пре свега као својеврстан историјски извор.

Као изузетни познавалац радова и укупне револуционарне делатности Д. Туцовића и Д. Поповића, Димитријевић их оцењује као најзначајније марксистичке теоретичаре свога доба, инспираторе и заговорнике антиратне политике Српске социјалдемократске странке, политике која је произлазила из њихо-

¹ Сержије Димитријевић, Димитрије Туцовић, марксистички немар ССДС, Историјски гласник, 1949, бр. 4. стр. 11.

² Душан Поповић, Сабрана дела, Бгд, 1975, књ. 1, стр. 223.

ве анализе положаја балканских народа, њихових међусобних, интереса и освајачке политике буржоаских влада. Туцовић и Поповић су раскринкавали политику сопствене буржоазије, освајачку политику Аустро-Угарске монархије и ставове аустројских социјалиста који су подржавали угњетачку политику националне буржоазије. Димитријевић је изучавајући оцене Туцовића и Поповића доказао да се на њиховим ставовима базирала политика српских социјалиста према колонијалном и националном питању и критика опортунистичких схватања социјалдемократских партија великих земаља. Они су (Туцовић и Поповић) сагледавали суштину освајачке политике великих земаља према балканским народима и зато организују балканске социјалисте, усмеравају их, изграђују њихову класну, марксистичку политику, политику сарадње и узајамног поштовања. То је период најпуније сарадње прогресивних социјалистичких снага балканских народа.

Суптилном анализом радова и укупне револуционарне активности Туцовића и Поповића С. Димитријевић је показао да њихови политички ставови нису базирани на неким механичким и шаблонским инструкцијама виших међународних институција и утицаја. Они су производ објективне, марксистичке анализе друштвено-политичких односа у Србији, на Балкану и југу Европе. Политика коју они заступају је дубоко интернационалистичка, политика сарадње са свим прогресивним снагама. Они су у својим радовима показали да су теорији прилазили стваралачки, партијску тактику схватили као „примењену праксу“ која не подлеже унапред утврђеним непромењивим шаблонима.

Димитријевић је у својим бројним радовима приказао како је продирао марксистичка мисао на тло југословенских земаља крајем XIX и почетком XX века, ко су били њени носиоци, и како је она примана, интерпретирана и стваралачки изучавана. Он је посебно обрадио најистакнутије револуционаре, политичке практичаре и теоретичаре српског социјалдемократског покрета. Димитријевић је анализом доказао да су теоретичари српске социјалдемократије и у време када нису познавали Лењинове радове, самостално дошли до сличних ставова о многим суштинским питањима. Њихови антиратни ставови као и анализе друштвено-политичких односа, посебно у решењу националних права малих народа на балканском простору представљају значајан допринос светском прогресивном, марксистичком и југословенском комунистичком покрету. За објективну и адекватну валоризацију марксистичког социјалдемократског наслеђа, Димитријевић има изузетне заслуге. Зато су његови радови из ове проблематике драгоцено штиво не само бројној читалачкој публици већ и професионалним истраживачима. Ти радови су веома аналитични, документовани и свеобухватни.

На крају Димитријевић је не само својим научним радовима већ и практичном активношћу на сакупљању и обради извора за историју југословенског револуционарног и комунистичког покрета, као и покретањем првих едиција из ове проблематике дао огроман допринос укупној валоризацији богатог, аутентичног социјалдемократског наслеђа.

Београд, 5. октобар 1984. године

Др Жарко Јовановић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ — СПОЉНИ САРАДНИК ИНСТИТУТА ЗА ИСТОРИЈУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА СРБИЈЕ У БЕОГРАДУ

1. Почетак научноистраживачког рада и рада на сакупљању документације

Сергије Димитријевић, један од пионира на пољу послератног проучавања радничког и социјалистичког покрета у Србији својим изванредно богатим знањем из ове области и као познавалац методологије научног рада, много је допринео, као спољни сарадник, развоју Института за историју радничког покрета Србије у Београду од његових првих зачетака па до данас. Његова сарадња почиње још у време када је Институт био Историјско одељење Централног комитета Комунистичке партије Србије. Наиме, још пре него што је основано ово одељење, др Сергије Димитријевић као предратни револуционар,¹ дипломирани правник и економиста,² по завршетку другог

¹ Сергије Димитријевић је пре другог светског рата био припадник илегалног студентског комунистичког покрета од 1931. године. Члан је КПЈ од 1933. године, секретар Месног комитета СКОЈ-а у Лесковцу 1932—1934. године, организатор партијских организација по селима око Лесковца; делегат на IV партијској конференцији за Србију у Београду 1934. године; југословенски представник у Међународном студентском комитету против рата и фашизма 1935—1937. године; секретар Југословенске студентске партијске организације у Паризу 1935—1937. и 1938—1939. године; секретар Југословенске подсекције КП Француске (секција Коминтерне) 1935—1937. године; југословенски представник у Балканском комитету 1938—1939. године у Паризу. После хапшења у октобру 1939. године цео рат је провео у концентрационим логорима Француске и Немачке. (Последњу годину рата провео је у злогласном Бухенвалду). У њима је и даље организовано партијски деловао и руководио партијским радом.

² Сергије Димитријевић је дипломирао на Правном факултету у Београду 1934. године, а затим је у време боравка у Паризу дипломирао на Институту високих међународних студија Правног факултета у Паризу, где је завршио и постдипломске студије. Докторирао је у Београду 1957. године са тезом: Страни капитал у привреди бивше Југославије.

светског рата и ослобођења земље, поред разних одговорних друштвених функција, почиње се бавити истраживачким радом и проучавањем историје радничког покрета Србије од његових зачетака па до другог светског рата.

Као пасионирани истраживач, још у годинама, а посебно по завршетку другог светског рата, међу првима је започео рад на прикупљању грађе, листова, часописа, литературе, једном речју свега оног што се односило на историју радничког и социјалистичког покрета у Србији у поменутом периоду, па и шире.³ Његово истраживачко занимање обухватало је и друге научне области, али то није предмет овог интересовања. Према његовом личном казивању, успео је да кроз предратне и ратне бурне године сачува неколико бројева „Организованог радника“, органа „Независних синдиката“, које је примао његов отац, као предратни комуниста од 1919. године, затим дечји лист „Будућност“, орган истоимене дечје групе, чији је члан био 1920. године.

Систематским научноистраживачким радом Сергије Димитријевић почео се бавити одмах по повратку из заробљеништва у Лесковац. Као економисту по струци његову пажњу, у прво време, окупирала је социјална и аграрна проблематика села, па је на ту тему написао квалитетан рад: Социјална структура и аграрна реформа у лесковачком крају, који је објављен у Лесковцу 1946. године. Неколико година касније објавио је још неколико радова из привредне проблематике као нпр.: Карактеристика индустрије и рударства бивше Југославије, (Београд 1919). Касније је, Сергије Димитријевић написао више радова из ове проблематике, али их овом приликом нећемо помињати.

Међутим, његову пажњу као научника и истраживача, поред привредне проблематике, почела је све више привлачити и закупљати историја радничког и социјалистичког покрета Србије с краја XIX и првих деценија XX века. Од самог почетка његово интересовање било је усмерено на творце модерног социјалистичког радничког покрета у Србији посебно на младе марксисте Димитрија Туцовића, Радована Драговића и Душана Поповића. Са пуно жара посветио се истраживању и проучавању њихове улоге у социјалистичком радничком покрету Србије првих деценија XX века. И свој први рад из ове проблематике посветио је Димитрију Туцовићу као марксистичком неимару Српске социјалдемократске партије, који је објављен у „Историјском гласнику“, бр. 4, 1919. године. Затим су уследили радови: Андра Банковић, „Историјски гласник“,

³ По завршетку другог светског рата и ослобођења земље био је члан Окружног Народног одбора у Лесковцу; директор Економског Института Привредног савета ФНРЈ 1946—1952. године; наставник политичке економије на Правном факултету у Београду 1946—1952. године и др.

бр. 1—2, 1951 (51). Почеци радничког покрета у Лесковцу, Лесковац 1951 (31); Душан Поповић (посебан отисак) Београд 1951 (51); Социјалистичке и радничке организације у Србији на крају XIX века, Београд, 1953 (85); Историја радничког покрета Лесковца и околине 1903—1918, Лесковац 1954 (218); Радован Драговић (посебан отисак) Београд, 1954 (158); Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији, Београд, 1955 (215); Српска социјалистичка преводна литература, Београд, 1958 (144) и др.

Имајући све ово у виду, Сергије Димитријевић се с правом може назвати пиониром на пољу проучавања радничког и социјалистичког покрета у Србији до 1918. године у тим првим послератним годинама, а и касније.

Приступајући научноистраживачком раду, Сергије Димитријевић усваја марксистичку методологију научног рада. Одмах је уочио огромну важност, за такав рад, коришћења примарних историјских извора, који су се у то време претежно налазили у приватним збиркама предатних социјалистичких и синдикалних функционера и других активиста радничког покрета. Стога је марљиво и упорно приступио њиховом исцрпном прикупљању. Брижљиво је сакупљао документе, изјаве и сећања активиста радничког и социјалистичког покрета до првог светског рата, затим радничке и социјалистичке листове и часописе, па и литературу која је објављена до првог светског рата, па и касније. Тако је Сергије Димитријевић убрзо успео да формира једну богату збирку докумената, која је временом допуњавана и све више прерастала у праву архивску институцију, а од сакупљене литературе створио је богату библиотеку.

2. Сергије Димитријевић као сарадник Историјског одељења при Централном комитету Комунистичке партије Србије

Када је при Централном комитету Комунистичке партије Србије 1948. године формирано Историјско одељење са задатком да се бави организовањем на прикупљању документације и историјом радничког и социјалистичког покрета Србије под руководством, прво Миле Чобанске, а касније Љиље Кушић, Сергије Димитријевић је постао међу првима драгоцени, како сам каже — неплаћени сарадник и консултант, без чиновничког статуса. У оквиру Историјског одељења била је формирана Група за историју радничког покрета Србије чији је члан био и Сергије Димитријевић. Ова група је имала улогу једне врсте редакције за издавање литературе о радничком покрету Србије. У њој је дискутовано о избору издања, расправљано о разним верзијама предговора и структури појединих зборника, као и разним другим издавачким плановима. Својом ан-

гажованошћу као добар познавалац проблематике и историје радничког и социјалистичког покрета Србије до првог светског рата, Сергије Димитријевић је у тим дискусијама, својим конструктивним предлозима, давао велики допринос. Међу такве доприносе треба истаћи ангажовање око издавања Историјског архива, трећег тома који је објављен 1950. године, као и ангажовање око издавања Изабраних списа Димитрија Туцовића и Душана Поповића, 1951. године, као и неколико година касније тј. 1954. године и избор чланака Радована Драговића, са опширним предговором.

Године 1951. навршало се 50 година од почетка стварања модерног класног радничког и социјалистичког покрета у Србији под руководством Радована Драговића, Димитрија Туцовића, и др Сергије Димитријевић је покренуо иницијативу у групи за историју радничког покрета при Историјском одељењу ЦК КП Србије, да се поводом тога организује једна изложба. Иницијатива је прихваћена и Сергије Димитријевић се обавезао да исту приреди. У договору са управом књижаре „Просвета“ поставка ове изложбе била је смештена у њеним просторијама. Изложба је организована и свечано отворена јануара 1951. године под називом: „Социјалистички и раднички покрет у Србији пре стварања КПЈ“. То је била прва изложба такве врсте после ослобођења земље у нас, за коју је сав изложени материјал презентирао Сергије Димитријевић из своје тадашње, прилично богате архивске збирке. Поред докумената у поставци ове изложбе су се нашли и бројни листови и часописи, позајмљени из Универзитетске библиотеке. Милорад Белић, један од лидера предратног радничког реформистичког покрета, а после рата друштвени и синдикални активиста, у свом критичком приказу, који је објавио „НИН“ у броју 17 те године, веома се похвално изразио о методолошкој поставци саме изложбе, а посебно о бројности драгоцених историјских извора, часописа, листова, па и најранијих издања социјалистичке литературе у нас, као нпр. брошура Васе Пелагића, Мите Ценића, Димитрија Туцовића и др.

Историјско одељење ЦК КП Србије је априла 1952. године прерасло у Комисију за историју ЦК КП Србије, а ова у Историјски архив ЦК КП Србије, јула 1954. године, из кога је крајем децембра 1958. године израстао Завод за прикупљање и обраду докумената за историју радничког покрета Србије. После осам година, тј. 1966. године, Завод је прерастао у Институт за историју радничког покрета Србије. У целом овом периоду Сергије Димитријевић је остваривао широку сарадњу са овим институцијама. Тако је крајем 1959. године одржао 12 часова предавања сарадницима Завода о методолошким искуствима у научном раду, која су била веома значајна за шире организовање рада на прикупљању и обради докумената и историје радничког и социјалистичког покрета Србије. Крајем 1963. го-

дине и почетком 1964. године учествовао је у договорима око организовања прославе посвећене 50-годишњици погибије Димитрија Туцовића, једног од твораца и лидера Српске социјал-демократске странке. Изабран је у посебну групу која је имала задатак да изврши организовање ове прославе. Том приликом предложио је да се организује и посебан скуп посвећен годишњици оснивања Српске социјалдемократске партије и да се научна саопштења, поднета на том скупу, издају у посебном зборнику радова.

3. Сарадња Сергија Димитријевића са Институтом за историју радничког покрета Србије

Формирањем Института за историју радничког покрета Србије почетком 1966. године сарадња С. Димитријевића са овом научном институцијом постаје шира и разноврснија. Постаје спољни сарадник Института и изабран је за члана његовог првог Научног већа, које је основано почетком фебруара те године, са задатком да креира и руководи научноистраживачким радом сарадника. За члана овог научног органа Института био је биран више пута. Својим богатим научноистраживачким искуством много је допринео да Институт израсте у праву научну институцију, а његови млади сарадници да се развију у еминентне научне раднике. Посебно је била драгоцену његова помоћ коју је пружао младим сарадницима кроз рецензирање њихових радова. Као изванредан познавалац радничког и социјалистичког покрета Србије посебно за период до првог светског рата, а такође и за период између два светска рата, С. Димитријевић је стрпљивим и савесним читањем првих радова сарадника, међу којима су поједини били и праве књиге, од по неколико стотина куцаних страна, указивао на пропусте и грешке, на недовољно истражена и проучена поједина питања, на непотпуне оцене и закључке, указивао конкретно на поједине врсте извора, често наводећи архиве и фондове где се они налазе, као и коришћење потребне литературе. Таквим својим рецензијама, које су понекад износиле и по неколико десетина куцаних страна С. Димитријевић је помагао да радови младих научних радника Института постану бољи и квалитетнији. Без обзира на бројност примедби које би дао у својим рецензијама С. Димитријевић није оценио рад ниједног сарадника Института као негативан, јер је, као веома искусан научни радник, знао да оцени научни допринос сваког таквог рада за изучавање историје радничког и социјалистичког покрета Србије. А својим примедбама и сугестијама само је желео да ти радови постану још бољи.

У периоду од оснивања Института 1966. године па до данас рецензирао је преко 20 научних радова сарадника Инсти-

тута у обиму од неколико хиљада куцаних страна. Набројмо. То су радови: Миленка Топаловића: Српска социјалдемократска партија на општинским изборима 1903—1914, „Токови револуције“, књ. II Београд 1967, Комунална политика Српске социјалдемократске партије, „Токови револуције“, књ. III Београд 1968, Српска социјалдемократска партија на парламентарним изборима 1903—1918, „Токови револуције“, књ. X—XI, Београд 1974—1975, Делатност Српске социјалдемократске партије у парламенту, „Токови револуције“, књ. VII, Београд 1971, Хронологија радничког покрета у Србији I, до 1918, Београд 1964; мр Жарка Јовановића, Српска социјалдемократска партија према сељаштву 1903—1914, „Токови револуције“, књ. IV, Београд 1969, Организација и борба трговачких помоћника у Србији 1903—1914, „Токови револуције“, књ. VII, Београд 1971, Организација и борба опанчарских радника у Србији 1903—1914, „Токови револуције“, књ. IX, Београд 1973; Селме Браво, Радничке социјалистичке школе у Србији 1903—1914, „Токови револуције“, књ. II, Београд 1967; Лазара Ивановића, Акције радничке класе у Србији у вези доношења Закона о радњама до 1905. године, „Токови револуције“, књ. I, Београд 1967, Борба радничке класе Србије за доношење Закона о радњама 1910. „Токови револуције“, књ. VIII, Београд 1972; Станке Девих-Убавић, Савез абацијских радника, „Токови револуције“, књ. IV, 1969; Мирослава Николића, Комунистичка партија Југославије од Видовданског устава до доношења Закона о заштити државе, „Токови револуције“, књ. V, Београд 1970; Милице Миленковић, Синдикални покрет у Србији 1918—1920, Београд 1970; Петра Милосављевића, Положај радничке класе у Србији 1919—1929. године, Београд, 1972; Јована Дубовца, Графички радници Србије од Обзнане до првог редовног конгреса Савеза графичких радника Југославије (1922), „Токови револуције“, књ. V, Београд 1970; Штампарство и графички радници у Србији 1831—1941, Београд 1975; Надежде Јовановић, Синдикални покрет у Србији 1935—1941. (рад у штампани) и др.

Такође С. Димитријевић је рецензирао и низ радова који су неки спољни сарадници написали за потребе Института из његовог Програма рада, нпр. рад Десанке Савићеве: Друштвена и политичка теорија и критика у радовима Д. Туцовића, Београд, 1972. године; Андрије Раденића: Социјалистички листови и часописи у Србији 1871—1918. године, Београд 1977. година и др.

Као члан Научног већа Института С. Димитријевић је често био у комисијама за избор сарадника на виша радна места. То је био веома обиман и одговоран посао. За писање реферата морао је да прочита све радове кандидата и на основу оцене о њима тек би могао да напише реферат. Реферат за избор на више радно место написао је за избор Младена Вукома-

новића на место истраживача, Милице Миленковић, на место истраживача, Жарка Јовановића на место истраживача, Јована Дубовца на место вишег истраживача, Миленка Топаловића за место вишег истраживача и др.

Захваљујући ентузијазму и упорном ангажовању младих сарадника Института на пољу научноистраживачког рада, чији су плод били и бројни мањи или већи радови, убрзо се осетила потреба да Институт покрене један зборник радова у коме би се објављивали исти и тиме постали доступни не само научној, већ и широј јавности. Стога је 1967. године покренут зборник радова под именом „Токови револуције“, за члана редакције је изабран и С. Димитријевић, као спољни сарадник Института и члан његовог Научног већа. Својим богатим научним искуством и искуством на уређивању других сличних публикација С. Димитријевић је много допринео да овај Зборник добије физиономију праве научне публикације у којој су објављивани, поред радова сарадника Института и радови других научних радника из проблематике радничког и социјалистичког покрета Србије и социјалистичких покрајина Војводине и Косова, као радови који су се бавили проблематиком радничког и комунистичког покрета између два светска рата, проблематиком народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције и послератном обновом и изградњом, поменутих области. С. Димитријевић је био члан редакције Зборника све до изласка његове IX свеске, али тиме не престаје његова сарадња са Институтом као спољњег сарадника.

Године 1965. покренута је иницијатива за издавање дела српских социјалиста. Овај грандиозни подухват поверен је Институту за историју радничког покрета Србије у чијем је оквиру формирана Централна редакција за издавање дела српских социјалиста у саставу др Сергије Димитријевић, Миленко Топаловић, др Јован Дубовац, др Андрија Раденић и Љубиша Станков. Ова редакција је утврдила приоритетну листу за издавање дела српских социјалиста: Живојина Жујовића, Димитрија Тучковића и Душана Поповића и изабрала приређиваче.

С. Димитријевић је у овом изванредно великом и значајном научном подухвату, као спољни сарадник Института и члан његовог Научног већа, добио обимна и одговорна задужења. Заједно са Миленком Топаловићем, тада сарадником Института, био је задужен да изради основне организационе принципе рада. Они су за веома кратко време, израдили и јуна 1965. године презентирали „Елаборат о начину и јединственим принципима издавања дела српских социјалиста од стране Института за историју радничког покрета Србије“ који је прихватила Централна редакција као основ за рад на делима српских социјалиста.

Елаборат је састављен од 13 делова. Поред истицања улоге и места редакције едиције целокупних и изабраних дела

српских социјалиста, или једног социјалисте и питања сарадника, у Елаборату је посебно место посвећено питању значаја историјских извора, питању студијских библиографских прегледа, питању текстова, напомена уз текстове, историјских коментара, предговора и поговора, регистара, фотоприлога, па до питања финансирања. То је био први, до тада, пројект такве врсте за издавање поменутих дела, који може да послужи као изванредно упутство како треба издавати целокупна, сабрана или изабрана дела појединих аутора.

Као врском познаваоцу социјалистичког и радничког покрета у Србији до 1918. године поверено му је да приреди издавање Сабраних дела Душана Поповића, а одређен је и за члана приређивачке групе за издавање Сабраних дела Димитрија Туцовића у коју су ушли поред њега Миленко Топаловић, мр Жарко Јовановић и Селма Браво, (коју је касније заменио Лазар Ивановић). Ова приређивачка група припремила је прва три тома Сабраних дела Д. Туцовића.

С Димитријевић је наставио рад на издавању Сабраних дела Душана Поповића и до сада је издата само I књига, а остале три изаћи ће током 1984. године.

С. Димитријевић је испољио велику студиозност у прикупљању, одабирању и утврђивању ауторства чланака, посебно у њиховом коментарисању кроз историјске белешке које чине праве мале студије. Наравно, за такав рад требало је и доста времена, и мукотрпног рада.

Да би се читаоцу олакшало коришћење сабраних дела сви текстови и приложени прегледи дати су хронолошким редом, тако да свака књига представља јединствену хронолошку целину са одговарајућим животописним белешкама и библиографским јединицама тога периода. За овакав рад требало је прегледати све изворе који се односе на српски социјалистички раднички покрет: фондове београдских архивских установа специјализованих за историју радничког покрета Србије, архиве Друге интернационале, и преписку Карла Кауцког у Међународном институту за социјалну историју у Амстердаму, бугарске архиве који садрже материјал за историју радничког покрета, затим целокупну расположиву радничку штампу и часописе српског социјалистичког радничког покрета из периода 1895—1918. и сву постојећу литературу о српском социјалистичком радничком покрету, затим иностране социјалистичке и радничке листове који су излазили у Бечу, Берлину, Будимпешти, Софији итд. Посебан проблем био је утврђивање ауторства текстова Димитрија Туцовића и Душана Поповића нашта је уложено много времена и труда. У томе је главну улогу имао С. Димитријевић. Посебно се ангажовао у прибављању и коментарисању чланака из страних извора, при чему је показао велику умешност, знање и упорност. Захваљујући томе, објављени томови сабраних дела Душана Поповића и Димитри-

ја Туцовића представљају веома значајан допринос историографији социјалистичког и радничког покрета у Србији до краја првог светског рата.

И поред ангажовања на овим пословима С. Димитријевић је учествовао и на бројним научним скуповима, посебно на оним чији је организатор био Институт за историју радничког покрета Србије. Поред учешћа на поменутом скупу о Димитрију Туцовићу 1964. године, С. Димитријевић је учествовао као представник Института на међународним конференцијама историчара радничког покрета одржаним у Линцу септембра 1969. и 1970. Поменимо још и његово учешће на научним скуповима које је организовао Институт 1982. године посвећен 100-годишњици рођења Димитрија Туцовића и 1983. године посвећен годишњици рођења Драгише Лапчевића у Пожеги, на којима је поднео и одговарајућа саопштења.

Имајући у виду све што је до сада речено, може се закључити да је Сергије Димитријевић дао веома значајан допринос развоју Института за историју радничког покрета Србије почев од првих његових зачетака па до данас. Та сарадња је била веома плодна и свестрана. Стога је Сергије Димитријевић веома драг и цењен и као сарадник и као научни радник међу радним људима Института који му увек исказују пуну и дужну пажњу за његов значајан допринос у изучавању радничког и социјалистичког покрета Србије као и за његов пуни допринос у развоју самог Института као научне установе.

Др Стојан Кесић

ДОПРИНОС СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА У ИЗУЧАВАЊУ СРПСКЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ПРЕВОДНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

У обимном и разноврсном стваралачком опусу др Сергија Димитријевића видно место заузима бављење проблемима српске социјалистичке преводне литературе. Ова врста литературе присутна је врло рано у српском социјалистичком покрету, о њој се знало и делимично писало; међутим, С. Димитријевић је, први који се систематски бавио овим проблемом. У посебном раду¹ он је обрадио разне видове овог проблема и дао исцрпну библиографију свих врста преводне социјалистичке литературе штампане ћирилицом.

Захваљујући овоме раду, читалац може по први пут непрекидно да прати продор марксистичке идеје у Србију преко ове врсте литературе. Светозар Марковић и социјалистичка група око њега будила је и развијала напредну друштвену мисао, ширила социјализам и уносила прве марксистичке поставке. Због тога су се, Комунистички манифест (1871), Грађански рат у Француској (1871) и део Марковог Капитала, појавили у Србији пре него у многим европским развијенијим земљама. Значај тих првих превода је тим већи што није остао у границама Србије већ су се ширили по суседним југословенским земљама. Сергије Димитријевић указује да после пада Париске Комуне и распуштања Прве интернационале наступа криза у међународном покрету која се одразила и у југословенским земљама. Због тога, а и после смрти Светозара Марковића, успорено је ширење марксизма, а социјалистички покрет се добрим делом изродио у радикалски покрет. Наследници идеја Светозара Марковића, без обзира што су падали под разне утицаје са стране, раде на учвршћивању радничке варијанте социјализма. Ипак, у овој етапи појављују се Енгелсов Развитак социјализма и Порекло породице, приватне својине и државе као и два поглавља Марковог Капитала.

¹ Др Сергије Димитријевић, Српска социјалистичка преводна литература, Издавачко предузеће „Рад“, Београд 1958. године.

Приликом изучавања овога проблема Сергије Димитријевић сасвим оправдано истиче догађаје који су се десили у последњој деценији XX века. То је деценија у којој се појављује нови квалитет у радничком покрету Србије па и у покретима других југословенских земаља. Оснивају се нова радничка друштва и странке, покрећу се нови листови, испадају из руководства сви они који су оптерећени старим схватањима. У вођствима и редакцијама листова врше се престројавања, брже продиру млађи људи који су кудикамо спремнији на ширење марксистичких идеја него њихови претходници. У овом периоду појављује се још већи број преводне литературе. Из овог периода аутор истиче две колекције марксистичких дела. Прва, „Радничка библиотека“ коју су издавали социјалисти око листа „Социјалдемократ“ и друга, „Издање групе великошколаца социјалиста“. И прва и друга су одиграле значајну улогу у ширењу марксистичке мисли у Србији и осталим југословенским земљама. Преведени радови Кауцког, Лафарга, Табарана и др., специјално „Начела социјалне демократије“ и „Основе социјализма“ Кауцког, представљале су, поред већ објављених радова Маркса и Енгелса, нашу прву теоријску и агитациону марксистичку литературу. Појава ове литературе знатно је допринела оформљењу и развитку класног, социјалдемократског покрета у Србији. Обе ове колекције су издаване по строжим класно-политичким критеријумима него дотадашња издања. Поред већ споменутих најчешће су превођени К. Маркс, Ф. Енгелс, А. Панекук, Парвус, А. Бебел, О. Бауер и Г. Плеханов.

Сергије Димитријевић посебно указује на значај покретања „Социјалистичке библиотеке“ 1907. године у Београду. У оквиру ове библиотеке изашло је 12 свезака до тада најпознатије марксистичке литературе. Број је ускоро порастао на 20 самосталних издања. У августу 1908. покренута је и позната „Агитациона библиотека“ и то у време када Димитрије Туцовић преузима вођство радничког покрета.

Од посебног је интереса указивање Сергија Димитријевића на Лењинове чланке који су се појављивали у српској социјалистичкој партијској штампи у времену 1904—1911. године. Прва два чланка: „Шта значи слобода критике?“ и „Енгелс о заједници класне борбе“ су одломци из Лењинове књиге „Шта да се ради?“ С. Димитријевић не пропушта а да не скрене пажњу читаоцу да је превођење и прерада Лењиновог текста до те мере лоше учињено да на неким местима постаје неразумљив и губи првобитни смисао. Но и поред тога ова два чланка појавила су се у право време, у време када је ССДС водила борбу против унутарпартијских група које су покушавале да разбију партијско и синдикално јединство и заступале потребу тесне сарадње радничке класе са либералном буржоазијом. Зато С. Димитријевић с правом истиче да „гледана у историјској перспективи, ова појава Лењинове мисли у нашој штампи јавља се као теориј-

ска помоћ у борби за организациони развитак и очување већ створене политичке партије пролетаријата, као аргумент у борби за исправну класну тактику радничке партије, у односу на демократски оријентисане буржоаске политичке странке, као оружје у борби против буржоаске идеологије и њених носилаца у радничком покрету.² У напред назначеном времену појавила су се свега 4 Лењинова чланка! Зашто? Српски социјалисти су се највећим делом изграђивали на немачкој социјалистичкој литератури а дошли су у прави контакт са большевицима и упознали Лењинovu улогу тек за време првог светског рата у емиграцији.

Преводна литература била је од великог значаја за наше радничке покрете, јер је била агитационе, политичке и теоријске природе. Писана је са социјалистичког становишта а аутори се нису само задржавали на проблемима класног социјалистичког покрета, већ су обрађивали и остале актуелне друштвене проблеме. Примера ради треба навести само неке области: друштвена страна криминалитета, постанак религије, анархизам, антисемитизам, клерикализам, положај жене, алкохолизам и др. Сагледавши обиље преведених дела и чланака, С. Димитријевић је сасвим оправдано написао: „Сви који се баве друштвеним питањима и питањима наше културе, економије, педагози, историчари, социолози, новинари и политички радници наћи ће у овим преводима корисне индикације за обраду питања која их интересују.“³

Рад С. Димитријевића нам показује да се не може, само на основу публицистичке делатности српских социјалиста, објаснити спољни политички утицај, без познавања превођене социјалистичке литературе. Она је имала тим већи значај јер је продирала и до оних радника — социјалиста који нису могли да се служе страном литературом и штампом пошто нису знали стране језике. Зато, захваљујући обимној преводилачкој делатности српских социјалиста допуњена су нека значајна друштвена питања која су била у српској јавности делимично обрађена или потпуно изостављена.

Под утицајем марксистичке литературе, било преводне било домаће, српски социјалисти су дали свој удео у изградњи заједничке балканске социјалистичке политике која је имала двоструко значење. Она је антиимперијалистичка у односу на капиталистичку Европу и интернационалистичка у односу на све европске народе. У том смислу је ССДП заузела правилан став према социјалистичким питањима тога времена: анексији Босне и Херцеговине, балканским ратовима и првом светском рату, политици великосрпске буржоазије и политици империјалистичких сила на Балкану и Европи уопште.

² Исто.

³ Исто, 6—7.

Др Младен Вукомановић

ПРВИ РАДОВИ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА О НАСТАНКУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА СРБИЈЕ

Богата револуционарна прошлост радничког покрета Србије привукла је пажњу бројних истраживача из земље и иностранства, који су, захваљујући интернационалном приступу, целовито обрадили низ значајних тематских подручја, омогућивши писање свеобухватних дела синтетичког карактера. У том општем полету историографије нашег радничког покрета, радови др Сергија Димитријевића настали педесетих година XX века представљају пионирске подухвате, темељце трајног карактера, неминовна полазишта даљих истраживања нових генерација историчара и осталих научних радника. После савесног и дуготрајног истраживања у архивама и библиотекама, Димитријевић је, из архивских фондова и збирки, социјалистичке и грађанске штампе, сакупио бројну и разнородну документацију, до тада махом некоришћену, која је омогућила писање дела фундаменталног карактера. Поред тога, обавио је детаљне разговоре са низом учесника, односно активиста радничког покрета, чиме су у знатној мери попуњене празнине у постојећим примарним изворима и омогућено потпуније сазнање о појединим догађајима, личностима и укупној активности радничког покрета. Међутим, ову очигледну предност над генерацијама млађих истраживача С. Димитријевић у првим радовима није у потпуности искористио. У недостатку бројне архивске грађе, пронађене и доступне јавности тек наредних деценија, није био у могућности да до краја критички оцени сећања учесника који су, због временске дистанце и субјективизма, у одређеној мери, давали непоуздане податке и дискутабилне оцене о појединим догађајима, а нарочито личностима са којима су долазили у сукоб током вишегодишње активности у радничком покрету. Истина, ова околност не умањује укупан допринос С. Димитријевића историографији нашег радничког покрета. Напротив, подаци до којих је дошао на основу сећања учесника заједно са касније откривеним архивским изворима и веома садржајном социјалистичком штампом омогућују целовито са-

гледавање и објективну оцену процеса настанка, развитка и деловања радничког покрета Србије и улоге појединих активиста.

Овом приликом осврнућемо се само на прве Димитријевићеве радове посвећене настанку радничког покрета, односно сложенем процесу формирања радничке класе Србије од првих генерација најамних радника и почетних облика њиховог удруживања до дефинитивног конституисања у „класу за себе“, оснивањем Главног радничког савеза и Српске социјалдемократске странке 1903. године. Тој историјској прекретници, са битним утицајем на даљи политички развитак земље, Димитријевић је посветио низ радова истраживачког карактера и разноврдне тематике. Његову пажњу привукли су како почеци радничког покрета у Лесковцу и Власотинцу, биографије појединих активиста: Андре Банковића, Радована Драговића, Димитрија Туцовића и Душана Поповића, тако и завршна фаза формирања радничког покрета Србије, развитак марксистичке мисли и две библиографије трајне вредности из ове проблематике.

У развојном путу С. Димитријевића као историчара радничког покрета први међаш представља 1951. година, када објављује неколико запажених радова, међу којима се истичу биографије Андре Банковића и Душана Поповића. Истовремено стиче драгоцену искуства за време ангажовања на објављивању изабраних списа Димитрија Туцовића и Душана Поповића, што је касније дошло до пуног изражаја током приређивања њихових сабраних дела, као прворазредног истраживачког и издавачког подухвата.

Подстакнут дотадашњим сазнањима и новим истраживачким резултатима, Сергије Димитријевић 1953. и 1954. године објављује неколико веома значајних дела, израстајући у водећег историчара нашег радничког покрета. Најпре се 1953. године појављује студија „Социјалистичке радничке организације у Србији на крају XIX века“ и знаменита „Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији“, а потом 1954. избор чланака Радована Драговића, са библиографијом и студијским предговором, у коме је исцрпно обрађен животни пут и разноврсна делатност овог нашег истакнутог марксисте и револуционара, као и завршница формирања јединственог радничког покрета Србије. Последњу Димитријевићеву публикацију из 50-тих година представља значајки урађена библиографија Српске социјалистичке преведене литературе, објављена 1958. године. У њој су први пут на једном месту, јавности презентирани огромни резултати постигнути на превођењу и објављивању дела најистакнутијих светских социјалистичких теоретичара, што представља једну од битних карактеристика нашег радничког покрета.

У целини, можемо констатовати да је С. Димитријевић током првих десет година истраживања прошлости нашег радничког покрета прикупио бројне податке, створио сопствени,

веома богат документациони фонд и објавио низ запажених дела из ове проблематике. То је била чврста основа за његов даљи развитак као једног од наших водећих савремених историчара, са изузетном ширином интересовања, разнородних тематских целина, од средњовековне историје и нумизматике до прошлости радничког покрета Србије и Југославије.

Др Десанка Савићевић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ О ЖИВОТУ И ДЕЛУ ДУШАНА ПОПОВИЋА

Из истраживачког и стваралачког дела др Сергија Димитријевића о идејном и историјском развоју радничког и социјалистичког покрета Србије и Балкана, ограничићемо се у овом кратком прилогу на његово проучавање и тумачење личности и делатности Душана Поповића, присног друга и саборца Димитрија Туцовића, члана Главне партијске управе и секретара Српске социјалдемократске партије, уредника „Радничких новина“, социјалистичког теоретичара, друштвеног критичара и борбеног револуционара.

У историографским марксистичким студијским радовима, као што су: Душан А. Поповић (1884—1918), Балкански социјалисти и први светски рат, Српски социјалисти и стварање СКЈ, Српска социјалдемократска партија и рат, Душан Поповић и Српска социјалдемократска партија, Социјалистички раднички покрет у Србији 1870—1918. итд., Димитријевић је међу првима истражио и расветлио личност Душана Поповића, носиоца социјалистичких и марксистичких погледа на развој друштва, човека и света и заступника интереса пролетаријата и широких радних маса српског народа првих деценија XX века.

Ретки зналац и неуморни, савесни и критички истраживач, Димитријевић је са друштвеноисторијском тачношћу, научном прецизношћу и хеуристичком критичношћу подробно анализирао изворе, суштину и плодотворност револуционарне делатности Душана Поповића, нераздвојне од револуционарне делатности социјалистичког покрета и Српске социјалдемократске партије, модерне партије пролетаријата, осиромашеног сељаштва и напредне интелигенције, у континуитету развоја радничког покрета и социјалистичке мисли и традиције у Србији.

На основу докумената, многих досад необјављиваних и непроучаваних, и архивских и других истраживања и сведочанстава, полазећи увек од брижљиво проучених чињеница и примењујући историјску и критичку методу, Димитријевић је са научном акрибијом испитао и утврдио идејну генезу и историј-

ски смисао и значај Поповићеве појаве и дела. Он је дао не само подробну историографску студију живота и активности Душана Поповића, већ и танану анализу његове партијске, политичке и публицистичке делатности и историјско-критички осврт на његове погледе и плодне мисли и идеје у посебним друштвеним наукама од економске, историјске и социолошке до естетичке и етичке, као и његове одговоре на горућа питања друштвене мисли и праксе класне политичке и идејне борбе у свету уопште и у Србији, јужнословенским земљама и на Балкану посебно. Димитријевић је сасвим тачно уочио и истакао Поповићеву теоријску и идејну образованост и духовну ширину и дар светле и брзе речи, зачињене убедљивом духовитошћу. Он је уједно критички и реално показао извесна пролазна колебања, слабости, ограничености и противуречности Душана Поповића са којима се мучио и борио и које је савлађивао и превазилазио.

Од посебног су научног и историјског значаја и интереса Димитријевићеве конкретне историјске и критичке анализе улоге и активности Душана Поповића за време првог светског рата у окупираној Србији и иностранству. Ту је, пре свега, Поповићева борба против социјалпатриотске оријентације и акције неких српских социјалиста у Паризу, затим његово револуционарно опредељење и подршка Октобарској револуцији и стварању Треће интернационале, као и борба за даљи развитак револуционарног покрета у земљи у новој историјској ситуацији.

Сабрана дела Душана Поповића уз студије о њему Сергија Димитријевића могу да послуже као подстрек за нова истраживања, сазнавања и дубља расветљавања погледа и дела Душана Поповића, марксистичког проницљивог мислиоца и револуционарног борца и творца, који се својом научном и идејно-политичком актуелношћу умногоме намећу пажњи и нашег времена стваралачке изградње социјализма самоуправљања, о коме је сањао, који је припремао и предвиђао и коме је свој живот и дело посветио.

Др Вићентије Ђорђевић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ О РАДОВАНУ ДРАГОВИЋУ

Монографија о Радовану Драговићу (1878—1906) Сергија Димитријевића написана је у жељи да се ода дужно поштовање истакнутом српском радничком и социјалистичком првоборцу и најзаслужнијем оснивачу Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза (синдиката). О Драговићу је писано, како истиче Димитријевић, пригодно и фрагментарно, па је ово трећа монографија о њему (једну је написао Триша Кацлеровић, другу др Сергије Димитријевић — обе су објављене 1954. године). Повод за писање ове нове допуњене монографије била је стогодишњица рођења Радована Драговића (1878). И ова монографија је плод упорног и стрпљивог прикупљања нових података и темељног проучавања доприноса Радована Драговића развоју радничког и социјалистичког покрета у Србији па и шире. Због тога је и добила Нинову награду за публицистику „Димитрије Туцовић“ у 1978. години.

Било је заиста потребно да се животу и револуционарном делу Радована Драговића приђе знатно ревносније и студиозније. На српски класни раднички покрет крајем XIX и почетком XX века велики утицај извршили су утемељивачи марксизма — Карл Маркс и Фридрих Енгелс, као и њихови следбеници, а и појединци — марксисти из земље који су се школовали и деловали на страни и у Србији, посебно Светозар Марковић, родоначелник социјализма у Србији.

Поред предговора и уводног дела текста, „Радован Драговић и стварање класног радничког покрета и Социјалдемократске странке у Србији“, књига садржи тринаест поглавља: Како је Радован Драговић постао социјалиста; Радничке организације и борбе 1901. године; Улога марксистичке групе 1902. године; Борбе са реакцијом; Стварање српске социјалдемократске странке; Радован Драговић и радничке потрошачке кооперативе; Борбе за јединство партије; Организациона изградња партије и синдиката; Борба са групом „Ново време“; Последњи месеци живота и борбе; Публицистичка делатност; Карактер и особине Радована Драговића и Значај Радована Драговића.

У прилозима су дати чланци новоутврђени као његови, партијски прогласи и извештај Главне партијске управе, које је написао Радован Драговић по личном нахођењу, његова писма чију је веродостојност аутор утврдио, као и библиографија и најзначајнији новоизашли радови што се односе на њега (објављени до 1978) и на период у коме је он деловао. Међутим, већ у децембру 1978. године Одељење друштвених наука САНУ држало је научни скуп на коме су се појавили нови радови о личности и делу Радована Драговића који дају нова виђења и сазнања о револуционарној делатности овог првоборца и марксисте у развоју социјалистичког покрета у Србији. Ускоро треба да се појави и Зборник радова са поменутог симпозијума, међу којима је и значајан прилог др Сергија Димитријевића.

Књига др Сергија Димитријевића о Радовану Драговићу, иначе, има своје корене у предговору његове прве књиге: „Радован Драговић, избор чланака“, Београд 1954. Она садржи многе податке из историје радничког и социјалистичког покрета крајем XIX и почетком XX века. Додуше, унесене су измене и допуне текста, које у суштини не мењају раније пишчеве поставке и закључке, већ само допуњавају и обогаћују нову књигу.

У књизи је побољшана аргументација поставки и закључака у односу на претходно издање и истакнут посебан значај Радована Драговића у историји српског радничког и социјалистичког покрета марксистичко-револуционарне оријентације и садржаја борбе радничке класе на делу.

Организовању класног радничког покрета у Србији међу првима је приступио Радован Драговић још у јесен 1900. године. То је успешно обавио, јер је, поред познавања Марксовог револуционарног учења, поседовао и друге услове за остваривање тог задатка: ентузијазам, упорност и одушевљење за социјализам и револуцију на делу. Био је цењен и омиљен у својој средини, а и шире, што му је омогућило да омасови социјалистички покрет и тежиште социјалистичке акције пренесе на окупљање и организовање радника у синдикате, на вођење борбе против послодаваца и за решавање животних питања радничке класе. Он истиче политичке захтеве и обогаћује класни раднички покрет савременом револуционарном мишљу. Око себе је окупио већи број младих људи — интелектуалаца и радника — који су под његовим утицајем пришпи организовању марксистичког социјалистичког покрета у Србији.

Од свог доласка у Београд (1899). Радован Драговић је улагао сталне напоре на стварању класног социјалдемократског радничког покрета револуционарне оријентације. И тај задатак успешно обавља пошто је капиталистички развитак Србије створио услове за појаву класног радничког покрета, и зато што је Драговић имао све предуслове за обављање овог задатка. Био је искрено одушевљен идејом социјализма, и самопрепорно и неуморно је радио на проширењу свог знања, на про-

учавању друштвено-економских прилика у земљи и свету и стварању радничких организација и организовању радника на класним основама.

Са ревношћу, која га је карактерисала још у време школовања у Ужицу, а и касније на изучавању заната прво у Ужицу, а потом у Загребу и Грацу, где је научио немачки језик и марксистичку литературу изучавао изворно, и са врло развијеним класним инстинктом, Радован Драговић по повратку у земљу посвећује се политичком раду у бази међу радницима. Својом прилежношћу и умешношћу у раду и односу са људима, бескомпромисном усмереношћу на стварање самосталног класног радничког покрета, он врло брзо постаје познат међу радницима, међу старим и новим активистима и вођама покрета. Ослањајући се пре свега на групу млађих марксистички оријентисаних другова и истомишљеника, као што су били Димитрије Туцовић, Трица Кацлеровић и други, Радован Драговић се, вели др Сергије Димитријевић, нарочито ангажује у оснивању синдикалних организација, које су биле подлога за стварање Српске социјалдемократске странке и Главног радничког савеза.

Од самог ступања у јавни живот, како се види из студије др Сергија Димитријевића, могао се наслутити лик Радована Драговића — првоборца револуционарног радничког покрета и марксисте који осећа дубоку друштвену одговорност за све што чини и како чини у борби за прогрес и друштвени преображај свога народа и земље. Изграђивао је себе без патетике али упорно, са гвозденом вољом борца за радничка права.

Научни социјализам постао је идеологија српске радничке класе захваљујући баш Радовану Драговићу и његовом другу и саборцу Димитрију Туцовићу, а касније и Душану Поповићу, који су чинили окосницу борбеног језгра Српске социјалдемократске странке, а и редакције „Радничких новина“. Утицај Радована Драговића и његових другова, истиче у студији др Сергије Димитријевић, почевши од почетка XX века кад је обновљена социјалистичка штампа, био је у сталном порасту, а раднички покрет добијао је све јасније класни карактер и испољио своју идеологију марксистичког опредељења за бескомпромисну борбу до коначне победе. Већ тада је постајало све јасније да раднички покрет у Србији мора истовремено водити и економску и политичку борбу, а вођење политичке борбе се није могло замислити без организовања сопствене партије и синдиката.

Када се има у виду да су многе истакнуте личности из нашег класног радничког покрета још недовољно осветљене, ова монографија др Сергија Димитријевића представља велики корак напред у њиховом проучавању. И у даљем проучавању потребно је свестрано осветлити место и улогу Радована Драговића у развоју класног радничког покрета у Србији. Нужно је

утврдити какав је био друштвени ефекат рада и деловања Радована Драговића; колико су његови ставови имали практично дејство; колико је активност Српске социјалдемократске странке, Главног радничког савеза и његових сабораца у његово време утицала на развој друштва у Србији и класног радничког покрета; и какав је био њихов утицај на ондашње друштвене промене. То је једно од питања које наши историчари могу решити само ако у оквиру тих процеса и улоге личности у историји буду тражили дијалектичку везу стварних збивања и кретања у тадашњој Србији са збивањима у другим југословенским земљама, па и шире у Европи.

Треба рећи да је монографија др Сергија Димитријевића „Радован Драговић“ значајно научно дело, које је синтетички обухватило и осветлило лик првоборца српског радничког покрета. Својим критичким прилазом историјским чињеницама, уношењем нових података на основу властитих, а и других резултата, чињеница и закључака о делу Радована Драговића и његовој епохи, Димитријевић је дао крупан прилог проучавању историје класног радничког и социјалистичког покрета. Сасвим је природно да је толико сложен и обиман научни подухват имао и извесних пропуста, али то ни у ком случају не умањује његов значај и вредност.

Чини се да је уз оцену ове књиге потребно истаћи и два посебна момента. Прво, како смо већ рекли њена научна вредност. Димитријевић анализира и ставове појединих аутора који су се бавили личношћу и делом Радована Драговића. Он те ставове научно и фундаментално тематизује, неке усваја, али за многе износи и критичке судове и даје своје оцене, које су засноване на новим подацима историјских извора и научног достигнућа у области наше историографије, а и лингвистике при утврђивању ауторства непотписаних чланака Радована Драговића и његових сабораца.

Живот Радована Драговића био је, како је то рекао Димитрије Туцовић, „прво поглавље у историји радничког покрета у Србији“. Његов живот је пример човека који је целог себе посветио борби радничке класе за боље услове живота и рада и праведније друштвене односе. У њему је како је то писао Душан Поповић, „буктала пламена ватра љубави према човечанству“. Велико залагање и ангажовање у радничком покрету учинили су да Драговић, како то истиче и Димитријевић, није ни имао право живота. Он је упорним и доследним револуционарним радом, допринео идејном изграђивању и сазревању чисте групе младих марксиста који су после његове смрти руководили радничким и синдикалним покретом. Драговић спада међу најистакнутије личности Србије на почетку овог века. Његова појава, његове идеје, утицај који је вршио у политичком и друштвеном животу, историјски значај његове борбе и његовог дела — могу се правилно оценити само ако се

повежу са крупним политичким питањима насталим у раз-
витку Србије почетком XX века. Даровита и снажна личност,
револуционар и марксист, који се изграђивао у школи српског
и европског социјализма на делу, и у конкретном решавању
крупних политичких, идеолошких и програмских питања, он
се увек борио за ставове са изразитом упорношћу и дослед-
ношћу као прави револуционар. Због тога живот и дело овог
нашег револуционара класног радничког покрета у Србији за-
служују да буду свестрано и објективно сагледани и освет-
љени. И то, чини се, по други пут од стране истог аутора, као
допуна првој књизи. О Радовану Драговићу је, као што смо на
почетку рекли веома документовано писао Триша Кацлеровић,
његов друг и саборац у покрету кога сам и ја лично познавао
и од њега слушао о значајним моментима из богатог и рево-
луционарног пута Радована Драговића.

Међу свим тим послератним радовима о Радовану Дра-
говићу, својом особеношћу издваја се најновија студија др
Сергија Димитријевића — „Радован Драговић“. Њена замисао,
као и цела садржина, веома је успела, а оригинална у презен-
тирању садржаја. Том својом студијом аутор је допринео томе
да се прошири простор проучавања дела и живота Радована
Драговића.

Но нема дела којем се не би могли наћи и недостаци. Но
наша намера није да се тако понашамо, а жеља нам је да бу-
дућа издања ове значајне књиге буду још боља. Зато истак-
нимо, као закључак, да све оно што смо сазнали читајући ово
дело др Сергија Димитријевића своди се на чињенице и реал-
ност које треба све нас да подстакну на даља размишљања и
анализирања свеукупних доприноса Радована Драговића раз-
воју радничког и социјалистичког покрета у Србији. И ако
је то углавном већ наглашено, ипак треба рећи да свака сту-
дија о истакнутим личностима где спада и Радован Драговић
захтева дубљи и целовитији теоријско-критички приступ у
разјашњавању појединих питања која су оне покретале у сво-
јим чланцима и расправама.

Поменутом делу се може замерити што превише хроно-
лошки истиче догађаје, даје констатације, а не покреће сва
питања, али треба рећи да оно има и вредних мисли.

Теоријски погледи Радована Драговића нису код нас до-
вољно вредновани и објашњени, и он је некако остао у сенци
Димитрија Туцовића. Они заслужују потпуније и заснованије
образложење, јер је он тумачио изворни марксизам, који је
спознао својим радом и учењем и читањем класика. Истина,
и монографијом др Сергија Димитријевића то се донекле по-
стиже.

Студија др Сергија Димитријевића о Радовану Драговићу
је значајан допринос изучавању живота и дела тог нашег неу-

морног друштвеног критичара и радничког и социјалистичког борца за прогрес и социјализам. Због тога ће она корисно послужити садашњим и будућим истраживачима живота и револуционарног деловања Радована Драговића.

Наш дуг према др Сергију Димитријевићу није само у одавању дужног поштовања његовом раду, ентузијазму и делу, већ и у даљој свеукупној подршци његовом истраживачком и стваралачком опредељењу у осветљавању мисли наших првобораца радничког и социјалистичког покрета и револуционара на делу.

Јер, суштина њихових мисли и дела трајно су уткани у основне нити борбе наше радничке класе за социјализам.

Широке културе и високог марксистичког образовања, др Сергије Димитријевић из свог истраживачког посла и сазнања уме да извучи закључке. Као марксиста он у свом послу руши априорне схеме и догматска уопштавања тражећи увек нове поставке за неслућене или тек откривене истине живота и марксистичке мисли и осећања засноване на сопственом искуству у револуционарној борби и животу уопште.

Др Сергије Димитријевић је створио значајно дело, о њему као ствараоцу се и досад писало, а сигурно ће још и више о његовом доприносу изучавању развоја социјалистичке мисли и историје социјализма уопште. Од свега тога, само овлаш могли смо изказати у овом излагању. Његов свеукупни допринос је вишеструко значајан за нашу историјску науку и марксистичку мисао, јер је у свом широком опусу показао и доказао да је свестрани истраживач и писац.

Његов научни прилаз карактерише темељито познавање марксизма и лењинизма, економије, политичке и привредне историје; добро познавање историјских кретања и дијалектике; смисао за реалност, анализу и синтезу, систематичност истраживачког рада и ентузијазам стваралачког надахнућа на делу.

Лесковац, 18. новембар 1983.

Др Живан Стојковић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ О СТАВУ СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА ПРЕМА РАТУ

Интересовање Сергија Димитријевића за развој социјалистичке мисли и радничког покрета у Србији не само да је било свестрано већ плени својом дубином и студиозношћу, научном обрадом и реалношћу. Својим јединственим научним заносом освајао је и друге и упућивао их управо на овај период. Зато користим ову прилику да му се срдечно захвалим на сугестији да се и ја бавим овим периодом и да прихватим теме магистарског рада и докторске дисертације које је он предложио.

Захваљујући свом изузетном истраживачком дару и дугогодишњем проучавању социјалистичког радничког покрета у Србији, он је постао и један од његових најбољих познавалаца. Од првих радова из ове области у којима се бави појединим питањима из делатности српских социјалиста, преко монографске обраде појединих истакнутих личности овог покрета до студије о социјалистичком радничком покрету у Србији 1870—1918, Београд 1982, Сергије Димитријевић је, поред осталих питања, значајну пажњу посветио обради става српских социјалиста према рату. Како је поменута студија синтеза свега што је до тада о томе писао задржаћемо се управо на њој. Једна од првих теза коју доказује Сергије Димитријевић је да су се српски социјалисти већ крајем XIX века изјашњавали против рата и то на Трећем међународном социјалистичком конгресу у Цириху 1893. Основа тога става је осуда буржоаске ратно-хушкачке политике и неодобравање војних кредита. Ратни сукоби почетком XX века и очигледна опасност од веће ратне катастрофе чинили су актуелним питање односа према растућем милитаризму. Зато Сергије Димитријевић посебну пажњу посвећује „Резолуцији о милитаризму и међународним конфликтима“ прихваћеној на Међународном социјалистичком конгресу у Штутгарту 1907, коју назива „чувеном и политичком основицом каснијих социјалистичких антиратних ставова“. Резолуцију је прихватио и пред-

ставник српских социјалиста Недељко Кошанин. Тумачећи је, Сергије Димитријевић је посебно истакао обавезу социјалиста да се супротставе ратним припремама, а ако до рата дође да се боре за његово окончање и могуће коришћење за рушење капитализма. Ова резолуција је поновљена на Осмом међународном социјалистичком конгресу у Копенхагену 1910. и имала је пуну подршку Димитрија Туцовића, који је сматрао да социјалисти морају учинити све да спрече рат.

Пошто је уочио снагу социјалистичког покрета у Србији Сергије Димитријевић долази до значајног закључка да антиратни ставови Српске социјалдемократске партије нису били обична механичка примена одлука међународних социјалистичких конгреса, већ резултат класне зрелости српских социјалиста који су сопственим марксистичким анализама дошли до истих ставова. Главни кривац за вођење империјалистичких ратова је капитализам, а рат је био подједнако опасан за припаднике радничке класе било које ратујуће земље. Овакав закључак он поткрепљује ставовима Димитрија Туцовића изнетим 1908. када је изјавио да сукобе изазивају капиталистичке земље својом тежњом да свом капиталу подвргну што већи број земаља и чланком „Рат и Балкан“ из 1911. у коме се истиче да је борба против рата истовремено и борба против класне владавине и империјалистичке политике владајућих класа. Нешто касније Туцовић се изјашњава и против сваке злочиначке политике колонијалног поробљавања туђих народа. Ове ставове је подржао и Триша Кацлеровић на Међународној социјалистичкој конференцији у Кинталу 1916. који изјављује да рат није социјалистичко већ средство буржоазије. На основу свега овога Сергије Димитријевић закључује да су српски социјалисти на рат гледали кроз призму класне борбе између пролетаријата и буржоазије, па је и борба против ратне политике буржоазије један од облика класне борбе пролетаријата. Зато су они одбацивали рат као облик буржоаске политике.

Да би потврдио овакав закључак Сергије Димитријевић детаљније прати антиратне ставове српских социјалиста још од анексионе кризе 1908. када су они водили борбу против шовинистичке и експанзионистичке политике српске буржоазије, четничко-комитских организација, ратних припрема и против евентуалног рата. У време анексионе кризе Димитрије Туцовић је први заузео антиратни став. Интересантно је да Сергије Димитријевић не придаје велику пажњу ставовима неких српских социјалиста који су били склони да подрже евентуални рат српске владе поводом анексије, већ истиче гледиште ССДП које се огледало у антиратном ставу. Посебно наглашава исту пање јединог тадашњег социјалистичког посланика у Парламенту Трише Кацлеровића који је гласао против мобилизационих кредита. А у време највеће затегнутости између Србије и Аустро-Угарске, марта 1909, он је у Народној скупштини, прили-

ком дискусије о буџету Министарства војног био против предложеног војног буџета и тражио завођење народне одбране и наоружаног народа. Овакав став према сукобу између Србије и Аустро-Угарске позитивно је оценио и Међународни социјалистички биро. Та ситуација је, по Сергију Димитријевићу, знатно утицала на приближавање балканских социјалиста, који ће се окупити на Првој балканској социјалдемократској конференцији у Београду 1910. када ће се прихватити и антиратни став, али и борба за Балканску демократску федерацију.

Сергије Димитријевић доказује да су српски социјалисти, преко свог представника Димитрија Туцовића, знатно утицали и на међународни социјалистички покрет иступањима на Међународном социјалистичком конгресу у Копенхагену 1910. и Међународној социјалистичкој конференцији у Цириху, 1911, на којој је учествовао и Лењин. Прихваћена је оријентација да се организују међународне манифестације против рата. Овакав став је подржан на Претходној балканској социјалдемократској конференцији, октобра 1911. у Београду. Договорено је да се организују заједничке акције против рата и одрже митинзи са узајамном изменом говорника. Тако је у Београду, истог месеца, одржан велики антиратни митинг у коме је осуђен напад капиталистичке Италије на Триполис.

Да су социјалисти будно пратили и збивања у самој Србији Сергије Димитријевић доказује навођењем Резолуције о новом војном закону, донетој почетком 1912. на Ванредном конгресу ССДП у којој се протестује против реакционарне политике режима, а Србија назива великим војничким логором. Српски социјалисти су, јуна 1912, у Народној скупштини гласали и против ванредног војног кредита и осудили га у посебној антимилитаристичкој декларацији истог месеца.

Да би се добила комплекснија слика о ставу српских социјалиста према рату, Сергије Димитријевић обрађује и њихов однос према политици великих сила у односу на Балкан као једном од главних узрока непрекидних сукоба на том подручју. Још је Радован Драговић уочио да Царска Русија није само оличење реакције већ и носилац експанзионистичке политике према Балкану. Она је директна опасност за губљење самосталности балканских народа. То, међутим, није сметало српским социјалистима да подржавају позитивне процесе у Царској Русији још од прве руске револуције 1905. Велики допринос социјалиста у Србији састојао се у осуђивању завојевачке политике Аустро-Угарске према Балкану, а посебно Србији. То је нарочито било изражено у анексионој кризи када је ССДП упутила Међународном социјалистичком бироу познати Меморандум о политичком положају радничког покрета у Босни и Херцеговини који је био истовремено и позив на борбу против Аустро-Угарске и њеног клерикално-милитаристичког-бироократског режима.

Димитрије Туцовић је отворено иступио против политике великих сила према Балкану на Првој балканској социјалдемократској конференцији. И до балканских ратова српски социјалисти врло оштро нападају политику балканских буржоазија, која се, како каже Сергије Димитријевић, заснивала на националистичко-расистичкој основи. Српски социјалисти су правилно истicali да Балкан представља перманентну ратну опасност чији су узроци у империјалистичкој политици великих сила и у оправданим тежњама балканских народа да се ослободе и уједине. Зато Димитрије Туцовић, пред почетак првог балканског рата 1912, оправдано закључује да су народи Балкана играчке у рукама европске дипломатије.

Права прилика да се провери став српских социјалиста према рату био је период припреме првог балканског рата. Потврђујући способност српских социјалиста да предвиде вођење ратова, Сергије Димитријевић зато најпре истиче њихово писање о томе да српска буржоазија припрема народну кланицу иза леђа народа. То, пак, одговара и великим силама којима је било потребно да изгину народи на Балкану и да се балканске државе до те мере изнуре како би лако постале њихов плен. Поред овога, истакнуте су и конкретне антиратне акције српских социјалиста, као што је митинг 26. августа 1912. у Београду, на коме је Туцовић истакао да се на Балкану ништа не дешава, а да Европа не умеша своје прсте. Упозоравајући на критичност ситуације на Балкану, српски социјалисти траже сазивање Друге балканске социјалистичке конференције. Значајно је да су том приликом они јасно наглашавали и узроке и повод за евентуални будући рат на Балкану. Поред заинтересованости великих сила, ту је и интерес балканских земаља за територију Македоније које зато и шаљу оружане банде у Турску, што може бити непосредан повод за почетак рата. Но, главни узрок рата је у жељи балканских земаља да прошире своје територије како би млада буржоазија остварила профите. Иако настојање да се сазове Друга балканска социјалдемократска конференција није успело српски социјалисти су и на сам дан мобилизације, 17. септембра 1912, потврдили свој антиратни став. Уочавајући проблем одређивања односа према рату, кад је он већ почео, Сергије Димитријевић истиче изузетну важност чињенице да је ССДП, непосредно после мобилизације, јавно у Народној скупштини заузела став против балканског рата. Да се не би схватило као једнострано иступање српских социјалиста против рата, Сергије Димитријевић наглашава њихово опредељење да се рушење старог система мора спровести демократском револуцијом која би успоставила Балканску федерацију као савез балканских народа. Анализирајући врло детаљно негативан став српских социјалиста према првом балканском рату, Сергије Димитријевић изводи закључак да је он

био неприхватљив за ССДП иако би војни пораз Турске био и рушење феудалног и угњетачког режима и створио услове за ослобађање неких национално поробљених народа. Јер, њихово ослобођење мора бити резултат револуционарне борбе, а не рата који је наметнула буржоазија руковођена првенствено својим интересима. У вези с тим различите су ствари експанзионистички рат великосрпске буржоазије и подршка коју би српски народ пружио македонском народу за социјално и национално ослобођење. Сергије Димитријевић је указао и на несналажење неких српских социјалиста, као што је Душан Поповић, у погледу одређивања карактера првог балканског рата који су, заведени борбом против заосталог турског режима, сматрали ослободилачким.

У разрађивању става српских социјалиста против рата Сергије Димитријевић посебно истиче да су они први спровели у живот антиратне резолуције међународних социјалистичких конгреса и да то није само резултат прилике која им се указала, већ њихове зрелости. Јер, такву прилику су имали и други социјалисти (на пример италијански) али нису заузели антиратни став у одређеним ситуацијама.

Ако је први балкански рат и могао да изазове колебања неких социјалиста, став према другом балканском рату био је кристално јасан. То је био злочин у најстрашнијој форми и братоубилачки рат који је изазвао жестоку осуду од стране српских социјалиста. Из тога се види да су српски социјалдемократи правилно сагледавали опасности које су биле резултат поделе дотадашњих турских територија између балканских државица, посебно Македоније. Оне би, извесно, довеле до нових ратних сукоба, како се и догодило.

Став ССДП према првом светском рату био је резултат већ изграђених и потврђених гледишта у претходном периоду. Зато Сергије Димитријевић истиче да је она једна од првих партија у Другој интернационали која је, поштујући одлуке Интернационале, руковођена класним становиштем, искуствима из балканских ратова и у складу са марксистичким учењем, заузела правилан став против рата. Посебно је значајно што је овакав став ССДП заузела на самом почетку рата, када је ситуација у нападнутој Србији била изузетно тешка, у време експлозије буржоаског шовинизма и национализма и нарастања народног патриотизма. Сергије Димитријевић наглашава као важну чињеницу да је став Главне партијске управе ССДП против рата заузет једногласно, а одмах после почетка рата ССДП је почела отворену борбу против рата. То се наводи и у првој Декларацији ССДП од 31. јула 1914. у којој се одбацује рат као метод решавања спорова. Кад је већ рат почео српски социјалисти су развили велику активност да се он обустави што је могуће брже. Такође, социјалисти су, кад год се рас-

прављало о ратним кредитима, остали доследни свом првобитном ставу да гласају против ратних кредита.

Сергије Димитријевић се детаљније бави анализом односа српских социјалиста према првом светском рату 1914. и 1915. године. Душан Поповић је 1915. писао да је рат између Србије и Аустрије био само увертира за европски рат и да има империјалистички карактер. То је истакнуто и у парламентарној декларацији од 23. августа 1915. Ту оцену поновио је Душан Поповић у писму Комитету ССДП у Паризу 1918. Поред осталих, ових неколико детаља показују да су српски социјалисти, иако нису познавали Лењинове ставове о првом светском рату, савим самостално дошли до истих оцена. Сергије Димитријевић истиче и посебан положај Србије у овом рату. Она је била нападнута и морала је бранити своју независност, што су српски социјалисти и признавали. У вези с тим Сергије Димитријевић поставља питање зашто су српски социјалисти ипак одбили да прихвате овај рат. И даје одговор. Прво, зато што су га и социјалисти схватили као део општег светског империјалистичког сукоба, а Србија је била на страни једног од ратујућих блокова. Друго, због интернационалистичке солидарности, јер пролетаријат једне зарађене земље не може да сматра пролетаријат друге земље непријатељем, што је било у складу са класном социјалистичком и интернационалистичком концепцијом. Поред оцењивања империјалистичког карактера овог рата, српски социјалисти су се бавили и његовим последицама, јер би учешће у таквом рату значило и негирање пролетерског интернационализма. Врло је значајно, каже Сергије Димитријевић, да је ССДП била једина странка у Србији која се изјаснила против ратних кредита, поводом чега је Никола Пашић социјалисте прогласио за велеиздајнике. Према томе, велики је успех одбацити ратну политику сопствене буржоазије и осудити је за вођење рата. Лењин је истакао да су само српски социјалдемократи испунили своју обавезу када су се борили са шовинистичким заносом своје буржоазије. Зато, закључује Сергије Димитријевић, антиратни став ССДП према првом светском рату има изузетан значај у историји међународног радничког покрета, јер је то била једина целовита и јединствена класна радничка партија Друге интернационале која се у почетку првог светског рата отворено и јавно изјаснила против рата и гласала против ратних кредита, чиме је стекла велики углед код свих социјалиста који су се борили против рата.

Др Даница Милић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ О ПРИВРЕДИ ЈУГОСЛАВИЈЕ ДО 1941.

У широкој лепези која чини научни опус Сергија Димитријевића, запажено место заузимају и студије из привредне историје Југославије у времену од 1918. до 1941. године. Већ је 1948. и 1949. године аутор отпочео са објављивањем првих радова из ове проблематике у часопису „Економист“, а затим и као посебно издање ових студија под називом „Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије“. Ове исцрпне студије Сергија Димитријевића добиле су своју потврду и у одбрањеној докторској дисертацији, која је 1958. године објављена под насловом: „Страни капитал у привреди бивше Југославије“. Ускоро за овом књигом уследила је и књига, намењена коришћењу студената Високе школе политичких наука, у којој је дат један доста опсежан преглед привредног развика Југославије од 1918. до 1941. године. Из ове области аутор је објавио у међувремену и више мањих текстова. После дуже времена, појавио се још један већи рад, али у саставу посебне монографије Лесковца, у одељку „Развика привреде Лесковца и околине,“ — само за период до 1928, који иначе и обухвата поменути монографија као књига I.

Историјско-економска проучавања чине једну сталну компоненту у историјским радовима аутора С. Димитријевића, било да је реч о проблематици новца у средњем веку у српским и другим балканским земљама, или пак о улози и значају трговачких каравана који су од XVI—XVIII века спајали балканска тржишта и јадранске луке, или о аграрним односима у време турског феудализма и њиховом разрешењу у XIX веку у лесковачком крају, затим о развоју занатства и индустрије у овоме и другим крајевима Србије у XIX и XX веку, итд. Специфичности које се уочавају у поменутим историјско-економским истраживачким резултатима, потичу по нашем мишљењу не само од начина на који се пришло овим истраживањима и не само од циља коме су била усмерена, већ пре свега од комплексне методологије која је овде примењивана. Апстрахујући

неке карактеристике везане за тематику и хронолошки период, чини нам се, да је могуће ова проучавања у области економске историје сврстати у две основне групе. У једној од њих иде се углавном на истраживања појава у оквиру једне одређене привредне гране или једне одређене географске области, и стога је могуће да се током овог истраживања аналитички региструју сви мање или више значајни детаљи, усмеравајући истраживачку сонду у већу дубину. Изразити пример ових истраживања су и резултати који су постигнути у историји Лесковца, јер се многе од појава овде регистроване заиста тичу само завичајне историје овога краја, што је случај и у свим ранијим радовима о проблематици овога града, његових становника и догађаја. Овакав начин рада захтева пре свега рад на оригиналним досада неистраженим изворима, а потом и сумирање добијених резултата о појединим питањима, тако да се добијају и драгоцене и оригиналне решења. Међутим, када је реч о монографијама са циљем да се осветли свеукупност једне појаве и њихова корелација, на пр. о изучавањима о привредном систему једне земље или једног доба, или пак преглед синтетичког развоја неке шире области или земље, онда би примена раније наведеног поступка знатно успорила рад, а његова примена би била могућа само у првој фази, када се поједина питања монографски истражују. Али, када треба дати синтезу, дакле у другој фази обраде, онда је полазна основа за истраживача ослонац на већ обрађене монографије. То је у нашем другом случају пут који следи и С. Димитријевић као аутор радова о привредном развоју Југославије — гледано у целини, у међуратном времену. И још једну напомену мислимо да треба имати у виду када се читају ови радови поменутог аутора. Реч је наиме о мотивима који су инспирисали С. Димитријевића да се баци на сложену проблематику привредног развоја Југославије у међуратном периоду, а наиме, његова тежња да ова истраживања не буду обављена само као циљ самима себи, већ као базична или можда претходна, која ће омогућити свестранији, тачнији и научни прилаз истраживању радничког покрета у датом периоду. Овај се став С. Димитријевића запажа и када је реч о проучавањима привредног развоја у ранокапиталистичкој фази у вези са развојем радничког покрета до I светског рата. Неспорно је да је такав прилаз изучавању радничког покрета једино научно исправан и аргументован, али то на жалост није увек случај у нашој историографији, где се још и данас посматрају изоловано социјалне и привредне компоненте у развоју друштва, или пак политичке и привредне, а сразмерно томе ређе комплексно, као што живот тече и историја се ствара.

Несумњиво је све побројане разлоге и С. Димитријевић као аутор имао у виду, када је своја истраживања привредног развоја Југославије између два рата отпочео изучавањима која се тичу развоја индустрије и рударства, нераздвојно повезаних

са развојем радничке класе и радничког покрета. Стога су и главни акценти његових истраживања били усмерени на откривању унутрашњих противуречности капиталистичког начина производње. У исто време детаљна изучавања стања у индустрији и рударству, била су услов да се боље схвати економска политика старе Југославије, али и економска политика социјалистичке Југославије на почетку њеног планског развоја. С. Димитријевић је посебну пажњу посветио приказу стања индустрије у последњим предратним годинама, затим приказу темпа индустријализације у протеклом времену, концентрацији производње и капитала, владавини монопола, неравномерном развоју, дисхармонији у структури индустрије, противуречностима између производње и потрошње, проблемима најамнине, стању запослености, и сл. Осим тога његову пажњу су привукли и други подаци у којима је реч о производности рада у датим условима, о нерационалности организације рада и искоришћавања производних снага, о органском саставу капитала и модернизацији технологије уопште у свету и код нас, о немогућности искоришћења производног капацитета и зависности производње од периодичних криза, и најзад о материјалној зависности индустрије од иностранства.

Проширујући делокруг својих истраживања и на друге привредне гране, С. Димитријевић је дао студију у којој је у целини сагледана улога страног капитала у привреди Југославије. Посебна пажња посвећена је уводу у проблематику путем анализа претходних појава које су омогућиле јачи продор страног капитала и његово учвршћивање у југословенској привреди. Објективни историјски услови били су веома повољни за улагање страног капитала и доприносили су да се улагања те врсте све више шире и увећавају. Јефтина радна снага и сразмерно низак органски састав капитала, природно богатство земље, нестабилна и корумпирању склона политичка власт, били су такође повољни предуслови за продор страног капитала. После извршених продора страног капитала, који су у неким случајевима ишли још раније испробаним путевима пре 1918. године, многе од привредних области развијају се окренуте интересима страног улагача. Долази до једне парадоксалне појаве, да се поједини делови југословенске привреде развијају у разним правцима, усмерене својим позитивним резултатима ка земљи страног улагача, а не као саставни део јединствене југословенске привреде. Овај феномен је запажен и у неким публикацијама које су излазиле у међуратном периоду, али је утицај њихових аутора очигледно био без утицајног домета. Сергије Димитријевић је систематски анализирао поједине привредне области, полазећи од базичних, као што су рударство и металургија, метало-прерађивачка итд. За овима је уследила анализа појава у домену лаке индустрије (прехранбене, хемијске,

дрвне, текстилне). Посебна пажња посвећена је и саобраћају, а затим и трговини. Паралелни аналитички поступак био је усмерен снимању учешћа страног капитала према земљи порекла, према територијалном пласману (финансијски зајмови, акционарски и неакционарски пласмани), затим у вези са односом страног и домаћег улагања, у вези са гранским распоредом страног капитала, величини појединачног и општег учешћа обзиром на земљу порекла и финансирања, као и скупне прегледе о учешћу страног капитала у рударству и индустрији Југославије. Резултати ових извршених анализа омогућили су аутору да сагледа и прикаже систем владавине страног капитала, зависно од метода којима је он пласиран у привреду и метода на који се даље одржавао у њој (посредно учешће, банке страног сектора, улога картела, фактичка зависност домаћих индустријских предузећа од производње страног сектора, улога домаће финансијске олигархије, корумпирани режим). Закључна поглавља ове студије обрадила су поједине последице утицаја страног капитала у југословенској привреди на развој производних снага, на пљачкање југословенске привреде и одржавање њене зависности од иностранства. И на крају следи и закључак аутора, после свих поменутих анализа и по хоризонтали и вертикали, да је југословенска привреда доспела у тако велики степен зависности од стране привреде и земаља, да је она пре представљала неку врсту привеска овима и да је добила полуколонијални карактер. Полазећи од овога закључка, аутор је сматрао да формална политичка самосталност није била никаква препрека да се ова полуколонијална претвори у праву колонијалну привреду, што је могло да се каже за године пред II светски рат, када су страна улагања од 1935. до 1940. године која су извршена у југословенску привреду нарасла за читавих 50%. Будућност земље била је угрожена и систематском пљачком рудног блага и других природних својстава, њиховим извозом из земље по багателним ценама. Ово је ослабило и одбрамбену способност земље. Према томе, природна богатства земље нису искоришћена за побољшање њеног богатства, већ су више користила другима а штетила националној привреди. Промене корисне за развој народне привреде у свим овим облицима коришћења природног блага, могле су настати само ако се она, као што је учињено после Револуције, уграђују у националну привреду саме земље.

Несумњиво је и ова студија, као јединствена у нашој послератној историографији, имала значајног утицаја на друге студије било из привредне историје или историје радничког покрета, а осим тога и на широки круг студената економије и историје, који су ове резултате истраживања могли да прате и уграђују у своје опште образовање. Има још један аспект који нуди ова студија, а који по нашем мишљењу још није дао сво-

ју потпуну потврду. То је наставак рада на даљем проучавању великог броја питања која су у овој студији покренута, чија су изучавања достигла одређени степен, по себи се разуме и неувједначен: у погледу обима, ширине и дубине, а која се неминовно морају обавити и на њих дати компетентни научни одговор. И ако је предност ове и других, сличних студија Сергија Димитријевић у томе, што је сумирајући резултате постигнуте у области привредне историје до времена у коме се и он укључио међу истраживаче, успео да извуче једну резултату и њоме обележи главне правце развоја југословенске привреде у међуратном периоду, а оштрином својих запажања и тачношћу оцена одабере и истакне проблеме од посебног значаја и утицаја на историјски развој југословенског друштва у томе времену, онда овим својствима треба додати и покретачку снагу коју ови радови имају у односу на даља проучавања.

Најновији рад о привредној историји Лесковца представља по својој методологији један из групе аналитичких радова, али веома вредан исечак из целине привредно-историјских збивања у поменутом раздобљу. Овај продор у историји једног града и околине, подсећа на исечак из ткива, које под микроскопом открива основне законе живота и развојка, који увек носе исте виталне особине целог организма. За разлику од великих студија о целини југословенске привреде, ова студија иде до сваког детаља, мање или више значајног у односу на целину, али ипак незаменљивог када је детаљна анализа у питању. По себи се разуме, да је мноштво података једно богатство које прижељкује сваки историчар, а када се нађе у тој средини, онда му често недостаје снага да неки од детаља застави. То није никакав недостатак поменутог текста, јер је познато да се историја, односно монографије градова морају радити у крупном плану. У једном даљем поступку, сигурно је да ће гледано из перспективе региона или целе земље, све бити ситније и селективније.

Изучавања периода о коме је овде реч траже много времена, много сарадника и разраду појединих питања на различитим степенима, и стога су предмет великих пројеката са дугим роком. Сергије Димитријевић је дао своју примарну варијанту и са много мање сарадника, мање средстава и за краће време, и утолико је признање за постигнути резултат веће. У сваком случају, овај пример треба следити, при чему, како нам је познато ни лична сарадња и помоћ др Сергија Димитријевића неће изостати, ни убудуће, као ни толико пута досада.

Литература

Др Сергије Димитријевић — Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије, Економист 1948, 2, 3—4 и 1949, 1—2.

Др Сергије Димитријевић — Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије. Београд, Друштво економиста Србије, 1949, с. 99.

Др Сергије Димитријевић — Страни капитал у привреди бивше Југославије, Економска библиотека 4, Нолит, Београд 1958, с. 323.

Др Сергије Димитријевић — Владавина страног капитала у бившој Југославији, с. 279—298 у Зборнику „Из историје Југославије 1918—1928“, изд. Нолит, Београд 1958.

Dr Sergije Dimitrijević — Das ausländische Kapitale im Jugoslawien vor dem zweiten Weltkrieg. Berlin 1963, s. 284.

Др Сергије Димитријевић — Историја Лесковца и околине (1918—1928). Лесковац 1983, одељак „Развитак привреде после обнове“, с. 87—271.

Хранислав Ракић

ДОПРИНОС СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА У ПРОУЧАВАЊУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ

Раднички покрет Лесковца био је привлачна тема не само историчара већ и других научних радника који су се занимали за прошлост Лесковца, као др Миливоје Перовић, Драгољуб Трајковић, и др. Они су у својим радовима указивали на положај радничке класе у предратном и међуратном периоду. Међутим, др Сергије Димитријевић¹ је, иако по струци није био историчар, на основу огромне историјске грађе, са доста научне спремности успео да укаже на значај радничког покрета од његових првих зачетака до 1941. године. Већ у својој првој брошури *Почеци радничког покрета у Лесковцу*² Сергије констатује да се раднички покрет у Лесковцу појавио релативно касно, затим приказује социјалистичку активност крајем XIX века и прве манифестације класног радничког покрета које су претходиле стварању лесковачког радничког друштва.

У „Историји радничког покрета Лесковца и околине“, објављеној у *Споменици педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине*, Сергије је дао развој радничког покрета Лесковца, али не као целину већ само до 1914. године јер је био свестан да је то мукотрпан посао који изискује више времена. На крају текста, с тим у вези, истиче: „Објављивање потпуне историје лесковачког радничког покрета у години прославе педесетогодишњице радничког покрета Србије није се могло оства-

¹ О Сергију Димитријевићу сам доста чуо за време окупације од његове мајке др Софије Димитријевић, која је стално долазила код деда Тоше и баба Смиље Цакић, код којих сам извесно време становао. Причала је о свом Серјожи (како га је звала), о његовом школовању, одласку у Париз и о времену када о њему није ништа знала. Остало ми је у сећању њено причање пријатељима да је последњи пут о Сергију имала вест када јој је неко донео његову шарену марамицу из логора. Страховала је за њим, али је на крају дочекала да јој се врати.

² Сергије Димитријевић, *Почеци радничког покрета у Лесковцу*, Лесковац, 1951.

рити услед замашног и дугорочног рада, који историјске студије ове врсте захтевају. Зато смо били приморани да у оквиру ове Споменнице унесемо само изабрану грађу за тај период, а обраду и штампање историје лесковачког радничког покрета 1918 — 1941. године одложимо за касније“.³

Сергије Димитријевић је за поменућу Споменицу извршио избор материјала и редактуру. У раду је дао табеларне прегледе: најважнијих података из историје лесковачког радничког покрета 1903—1914; радничких организација у Лесковцу и околини пре првог светског рата; одржаних штрајкова, године у којима су постојале месне синдикалне организације појединих струка и приказ развоја лесковачке партијске организације. У овој књизи први пут су објављене кратке биографије најистакнутијих руководилаца лесковачког радничког покрета не само Србије већ и шире, уз напомену да су у првим годинама после првог светског рата преживели раднички борци пришли Комунистичкој партији Југославије, али да се многи од њих, после Обзнане и Закона о заштити државе и преласка у илегалу, нису могли прилагодити новим условима борбе.

Сергије Димитријевић је у Споменици, поред осталог, објавио и Правила лесковачког радничког друштва, Правила властотиначког радничког друштва, Општински програм лесковачке социјал-демократије из новембра 1907. године, и друга документа. У циљу лакшег сагледавања развоја радничког покрета Лесковца 1903—1914. објављена су и писма са пута Димитрија Туцовића која се односе на Лесковац и околину; из њих се може видети у каквом је економском положају била радничка класа у лесковачкој индустрији. Објављено је и више интересантних чланака из „Радничких новина“ као сведочанство о развоју и сазревању класно-револуционарне свести лесковачког пролетаријата.

У трећем делу Споменнице дати су прилози за историју лесковачког покрета 1918—1941. године. Као врсни познавалац радничког покрета Лесковца Сергије Димитријевић указује да сви чланци из овога дела нису обрађени уз коришћење аутентичних историјских извора, због чега би, како истиче, приликом њиховог коришћења требало имати резервисан став према појединим подацима и датумима. Знајући да су аутори користили своја и туђа сећања, и да у њима има субјективног, упозорава, што се иначе ретко чини, на то да су ови чланци дати као

³ Споменница педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903—1953, Лесковац 1954, стр. 1—183.

Сергије није стигао да као посебну целину обради раднички покрет Лесковца 1918—1941. То је чинио фрагментарно, као у књизи „Историја Лесковца и околине 1918—1928“, Лесковац 1983. и у чланцима објављеним у Лесковачком зборнику, јер је радио на изучавању југословенског радничког покрета, социјалистичког покрета Србије и др.

документарни прилози који, уз критичку анализу могу корисно да послуже даљој обради историје лесковачког радничког покрета.

Споменица обилује вредним фотографијама из овог периода револуционарног развоја радничке класе, и документацијом и оригиналном грађом у виду плаката, прогласа и др.

Све ово истичемо пре свега због тога да бисмо указали на то са колико је воље, знања и енергије Сергије изучавао лесковачки раднички покрет, коме је и сам припадао.

У Историји радничког покрета Лесковца и околине Сергије Димитријевић аналитички обрађује почетак и развој радничког покрета користећи, при том, многобројне изворе првог реда које сучељава са сећањима актера револуционарног покрета. Са осећањем научне одговорности веома критички поставља сваки догађај у контекст коме припада. Овај део историје Сергије је обрадио у двадесет девет поглавља, почевши од увода у коме допуњује листу најстаријих лесковачких социјалиста, углавном пелагићеваца. У раду је користио статистичке извештаје — годишњаке, „Радничке новине“, радове Драгише Лапчевића и других социјалиста да би приказао каква је и колика била најамнина у Лесковцу и другим градовима у Србији, констатујући да је тежак животни стандард лесковачких радника условљавало више момената. „На једној страни, пише Сергије, он је био условљен чињеницом да су се капиталистичке форме експлоатације испреплетале са остацима феудалних и еснафских продукционих односа а на другој страни — чињеницом да је постојала велика понуда радне снаге од стране сеоске сиротиње, потпуно пролетаризованих сељака“.

У другом, трећем, четвртном и петом поглављу С. Димитријевић обрађује постојање и активност лесковачког радничког друштва; стварање лесковачке социјалдемократске партијске организације, стварање првих месних синдикалних организација и борбу за одржавање синдикалних пододбора.

Систематизоваћемо проблематику по сродности не задржавајући се посебно на сваком поглављу. У поглављима: Први штрајкови; Велики штрајкови кројачких радника; Раднички покрет од 1911. до првог балканског рата са освртом на све до тадашње штрајкове; Погоршање положаја лесковачких радника у време балканских ратова и Штрајкови индустријских радника 1914. године Сергије указује на појаву првих штрајкова и посебно штрајк из 1914. године који је трајао 78 дана и завршен 4. јула одлуком радничке организације пошто су радници постигли знатне материјалне успехе. У поглављима Лесковачки раднички покрет 1906; Тешке борбе у првој половини 1907; Лесковачки раднички покрет после другог штрајка кројачких радника (1907—1909); Положај лесковачких фабричких радника пре доношења Закона о радњама (1907—1909); Илићи лиферују вој-

ничке шињеле; Раднички покрет у 1910. и борба радничке класе за Закон о радњама, Сергије веома документовано говори о непрекидним борбама радничке класе додуше уз повремене осцилације, истичући да је и Туцовић, као секретар странке, обраћао велику пажњу Лесковцу — једном од највећих и најјачих радничких центара у Србији.

У поглављима: Избори; Рад партијске организације и изборна борба 1906; Рад партије 1907—9. и њене изборне борбе; Рад партије и изборна борба 1910. године; Месна партијска организација у 1911. и 1912. години; Изборна борба 1912; Обнова социјалистичког радничког покрета после балканских ратова и његов рад 1913—1914. и Општински избори и друге изборне борбе у 1914. години, Сергије прати резултате гласања на партијским и општинским изборима не само представника Социјал-демократске странке већ и свих представника грађанских партија, пратећи упоредо и развој партијске организације и њено понашање.

Тежак положај произвођача дувана и произвођача куђеље Сергије је обрадио у два поглавља. У овом делу износи неподношљив положај радника ових двеју грана који су били свесни да је њихов спас у класном организовању и заједничкој борби целокупне радничке класе за побољшање њеног економског и политичког положаја.

Димитрије Туцовић, који је имао правилан став по питању сељаштва и његовом ангажовању у социјалдемократском покрету, позитивно је оценио организовање и борбу сељаштва у лесковачком и врањском крају, сељаштва које је масовно давало свој глас социјалдемократском покрету. Сергије је обрадио раднички покрет у Власотинцу и покрет у селима Лесковца такође у два поглавља. На крају XXVII поглавља Сергије истиче: „... бројност и јачина партијских организација у лесковачкој околини достигла је у периоду између балканских ратова и светског рата много веће размере него што се обично претпоставља. У тој јачини и бројности сеоских социјалистичких организација 1914. године лежи објашњење јачине Комунистичке партије у околини Лесковца у периоду после првог светског рата. Из социјалистичког семена које је посејано у периоду пре Првог светског рата никла је Комунистичка партија Југославије, али је ово семе дало своју жртву тек у периоду народноослободилачке борбе када је сваки од ових социјалистичких центара постао центар партизанског покрета.“

Није нам намера да се упуштамо у дубљу анализу рада Сергија Димитријевића на историји радничког покрета Лесковца и околине, већ да укажемо на његов систематски рад, на напоре да се не пропусти ни најситнији детаљи неопходни за боље и потпуније разумевање развоја радничког покрета у овом делу Србије. Његовој неисцрпној енергији у трагању за

историјском истином, његовом обимном научном раду сигурно можемо бити захвални што је радничком покрету Лесковца и околине дато право место у историји радничког покрета Србије и шире. Ваља, међутим, рећи да се он бавио свестраним изучавањем радничког покрета Србије и Југославије и, како кажу његови савременици, указујући на широку лепезу његовог стваралаштва, Сергије се бавио од НОЈА до АВНОЈ-а.

На крају треба истаћи да је рад Сергија Димитријевића на изучавању историје радничког покрета Лесковца и околине био подстрек многим млађим научним радницима да се баве том проблематиком.

Др Славољуб Цветковић

ДОПРИНОС СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА РАДУ НА ИСТОРИЈИ СКЈ

Научној и широј јавности мало је познато да је организовани рад на прикупљању и изучавању извора за историју СКЈ отпочео формирањем Историјског одељења ЦК КПЈ, октобра 1948. године. Одељење је било формирано на основу одлуке Политбироа ЦК КПЈ са задатком да прикупља, сређује и објављује архивску и другу грађу за историју КПЈ. Поред тога, Одељење је имало и обавезу да организује научну обраду питања из историје КПЈ и припрема материјале и студије за израду једног уџбеника историје КПЈ.

Међу малобројним стручним кадровима који су се у то време могли бавити овим послом, нашао се и Сергије Димитријевић који је дао свој стручни допринос у конципирању и припремању за штампу вишетомног „Историјског архива КПЈ“.

Интересовање Сергија Димитријевића за рад на историји партије тешко се усклађивало са његовим радним обавезама у Економском институту и Привредном савету и научним радом на пољу економске историје где је својом дисертацијом о страном капиталу у Југославији отворио путеве за истраживање економских односа и њиховог утицаја на друштвена и политичка збивања у Југославији између два светска рата. Ерудиција, истраживачка страст и револуционарно искуство омогућили су С. Димитријевићу да сагледа научни интерес и друштвену потребу да се максимално ангажује у научним припремама за оснивање Института друштвених наука 1957. године, и посебно за одређивање научног програма Историјског одељења тога Института. Замишљен као академија друштвених наука, ИДН је првенствено био научноистраживачка установа, који је у реализацији програма научног рада формирао и прве кадрове — специјалисте за историју радничког, комунистичког покрета и историју Југославије у XX веку.

Као научни сарадник у Одељењу за историјске науке ИДН, осим што је непосредно истраживао, С. Димитријевић је као искусни научни радник посредно и непосредно утицао на научно

формирање млађих кадрова и са Драгославом Јанковићем и Богумилом Храбаком сачињавао је научно језгро које је утемељило рад на историји Југославије и СКЈ.

Док су се у ИДН постављале основе научног рада, формирали кадрови и појављивали први научни радови Комисија за историју ЦК СКЈ довршавала је посао на *Прегледу историје СКЈ*, који је објављен 1963. године. На основу дотадашњих сазнања а пре свега резултата личног истраживачког рада, Сергије Димитријевић је као члан редакције био и аутор појединих делова *Прегледа* и научни ауторитет за методологију, социјал-демократски период развоја радничког покрета и економску историју. Поред тога, као члан редакције, С. Димитријевић је са Д. Јанковићем допринео да се у *Преглед* уграде и најновији резултати истраживања до којих се дошло у раду на историји Југославије.

У току рада у ИДН 1958—1961. показало се да је због стања у историографији и научних проблема који су се отвараили било неопходно да се као посебна област истраживања развије историја радничког покрета и КПЈ. У том смислу оквири и кадрови у Историјском одељењу ИДН били су недовољни да покрију истраживачке проблеме и нарасле друштвене потребе за научном интерпретацијом и историјском валоризацијом радничког и комунистичког покрета. Зато се ишло на решење да се кроз новоформирану Високу школу политичких наука — данас факултет, путем редовних и постдипломских студија формира и кадровска основа за рад на историји СКЈ, а да се од дела Историјског одељења ЦК и нових кадрова формира научноистраживачка установа која је као Институт за историју радничког покрета Југославије започела са радом 1961. године.

На Високој школи политичких наука Сергије Димитријевић развио је широку педагошку и предавачку активност а као непосредни организатор научног рада и ментор кадровима који су припремали магистарске и докторске дисертације директно је утицао на формирање и научно опредељење већег броја истраживача. Овај рад С. Димитријевића био је тим значајнији што је истовремено непосредно сарађивао и у раду новог института у коме је од 1965. године засновао и радни однос. У организационом и научном смислу, Сергије Димитријевић је дао и свој лични допринос спајању Одељења за историјске науке ИДН и Института за историју радничког покрета у јединствену научну установу Институт за савремену историју 1969. године.

Нераздвојни део научног рада Сергија Димитријевића на историји СКЈ био је и рад на покретању и обликовању периодичних публикација „Историја XX века“, „Историја радничког покрета“ и „Прилози за историју социјализма“. Као аутор, рецензент, члан редакције или консултант и учесник у расправи о појединим прилозима С. Димитријевић је дао свој допринос

научној вредности прилога и афирмацији новије историје народа и народности Југославије.

Из области историје радничког покрета и СКЈ Сергије Димитријевић је написао неколико десетина монографија, научних расправа, прилога и саопштења, што се може видети из библиографије његових радова. О сваком од ових радова може се посебно говорити и сваки од радова може издржати научну критику иако се научно интересовање Сергија Димитријевића кретало од обраде појединих догађаја, историје радничког покрета у Лесковцу до историје СКЈ и међународног радничког покрета у целини. Историјски приступ и метод у сваком од ових радова омогућава да се и наизглед маргиналне теме истичу као крупан допринос историјској науци јер су свестрано анализиране и дате у контексту времена и историјских збивања која изражавају природноисторијски процес друштвених промена на историјском простору наших народа.

Из обиља научних и стручних радова С. Димитријевића о историји радничког покрета и СКЈ могу се запазити посебна интересовања: за Октобарску социјалистичку револуцију и њен утицај, историју српске социјалдемократије и историју СКЈ у ужем смислу. При том ваља нагласити да су радови С. Димитријевића о овим питањима представљали пионирски подухват у нашој историографији и да су до данас остали као научно сазнање на коме се темељи историјска свест најширих слојева становништва.

Без обзира на научна признања, стручну критику и широко коришћење радова С. Димитријевића од стране историчара, желимо овом приликом да скренемо пажњу на поједине радове који су знатно утицали на историјска сазнања и формирање научног мишљења а остали су у стручним часописима, слабо приступачни широј јавности.

Од радова о српској социјалдемократији скренули бисмо пажњу на прилог „Српски социјалисти и уједињење Југославије“, Архивски алманах, Београд 1960, 2—3, стр. 180—193, који је и до данас остао актуелан и научно непревазиђен, затим на чланак „Балкански социјалисти и први светски рат“, Прилози за историју социјализма 1, 1964, стр. 68—78, и чланак „Српски социјалисти и стварање СКЈ“ са научног скупа поводом педесетогодишњице смрти Димитрија Туцовића, објављено у Зборнику српска социјалдемократска партија, Београд 1965, стр. 27 — 37. Наведени чланци синтетичког су карактера и имају енциклопедијски значај. Сличан карактер имају и прилози „Учешће балканских социјалиста у II интернационали (1889—1910)“, Прилози за историју социјализма 3, Београд 1966, стр. 1—63. и чланак „Развитак марксизма у Србији до 1919“, Глас САНУ, Београд 1973, стр. 35—64.

Од радова о Октобарској социјалистичкој револуцији посебно би истакли студију под насловом Велика октобарска со-

цијалистичка револуција и развитак класне борбе и револуционарног покрета на југословенским територијама у току првог светског империјалистичког рата и у новоствореној заједничкој држави (Прилози за историју социјализма 5, Београд 1968, стр. 1—118) која представља основу за разумевање настанка комунистичког покрета у нашој земљи. Допуну овој студији на одређени начин представља прилог „Усвајање искуства октобарске револуције у југословенском радничком покрету“, ЈИЧ 3—4, Београд 1968, стр. 71—99, у коме је синтетизована идејна основа на којој је дошло до уједињења југословенског пролетаријата и стварања КПЈ.

Од заборава би требало сачувати и научно саопштење „Центрумаши у Србији и Босни и Вуковарски конгрес“, објављено у II конгрес КПЈ, Славонски Брод 1972, стр. 47—84, у коме су дате основе за разумевање идејних разлика у КПЈ двадесетих година. Посебно бисмо скренули пажњу и на научни прилог „Акција за формирање интернационалних бригада у Француској и одлазак југословенских добровољаца преко Париза“ објављен у књизи Шпанија 1936—1939, Београд 1971, стр. 314—322, у коме је сублимирано лично револуционарно искуство Сергија Димитријевића са историјским чињеницама и архивским изворима.

На крају скренули бисмо пажњу на необјављени рукопис Сергија Димитријевића о Историји КПЈ у легалном периоду који је печат за штампу. Ова историјска студија има око 1800 страница машином куцаног текста и збуњује својом прецизношћу, свеобухватношћу и свестраношћу у коришћењу извора. Изузетна акрибија истраживача навела је Сергија Димитријевића да мозаички прикупи и најситније детаље који у јединственом склопу представљају комплетну слику историјских збивања и постојања легалног комунистичког покрета у Краљевини СХС 1919—1921. године.

Својим четрдесетогодишњим научним радом на историји радничког и комунистичког покрета Сергије Димитријевић је поставио основе на којима се развила посебна научна област у савременој југословенској историографији, и зато ће његов досадашњи научни допринос остати трајна вредност у развоју историјске науке.

Др Мирољуб Васић

**СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ ЈЕДАН ОД ПИОНИРА
РАДА НА ИСТОРИЈИ СКОЈ-а**

»Historia magistra vitae est«

Историја та вечита учитељица живота све је присутнија у процесу васпитања младих генерација, у животу и раду савременог човека. То је и разумљиво ако имамо у виду да је историја, а пре свега савремена, део политичке свести друштва, а да историјска свест игра значајну улогу у обликовању националне свести и политичког мишљења; да историја не само да сведочи о прошлости већ и да нас увек учи, односно да задатак историје није само да тумачи прошлост већ и да доприноси бољем разумевању садашњости; да је свакој револуционарној партији потребно историјско искуство и историјско мишљење, јер свако друштво и политички систем израстају из историје и њихов тоталитет се не може објаснити ни схватити без историје; да савремено друштво треба да је, да тако кажем, у сталној кореспонденцији са својом историјом, односно да је савремени човек дужан да познаје историју свог народа и шире, јер из ње израста али и истовремено да тежи да надрасте прошлост, и коначно да ми кроз историју, нашу и савремену пре свега, и кроз њену обраду — популаришемо и на неки начин обогатимо мисао социјализма и утичемо на идејно-политичко усмеравање друштва и васпитање младих генерација, а тиме утичемо и на будућност која је увек садржана у садашњости а највећим делом и предвидива кроз садашњост.

На пољу обраде и популаризације такве историје у нашој земљи значајно место припада Сергију Димитријевићу, једном од пионира наше савремене историје а пре свега историје нашег радничког и комунистичког покрета.

Као што се за комунистички покрет определио веома рано, једном заувек, још у својим ђачким данима у лесковачкој гимназији и том опредељењу остао доследан као непоколебљиви револуционар Титовог поколења, тако је и његов пут истраживача наше савремене историје био доследан а бразда коју је заорао у обради те историје дубока и незаобилазна.

Полазећи од марксизма као мишљења револуције, као мисли наше епохе, а пре свега као критичког мишљења и мислећи у духу Маркса, Сергије Димитријевић је, служећи се историјским методом (а то значи истражујући увек на мноштву извора, вршећи проверу аутентичности тих извора, кроз сложену критику извора, и полазећи од става да у историјској науци нема неке коначне и унапред дате истине јер историјска наука и не претендује на коначну већ само на научну истину тј. истину која одговара стању истраживања) — на пољу историје нашег радничког и комунистичког покрета остварио крупне резултате.

Из те импозантне продукције остварене огромним истраживачким и интелектуалним напорима, јер истраживање савремене историје углавном је ход по мукама, о чему сведочи библиографија радова С. Димитријевића као и саопштења припремљена овом приликом, ја ћу се укратко само задржати на његовим напорима и доприносу на обради историје СКОЈ-а Лесковца и околине а тиме и на обради историје југословенског револуционарног омладинског покрета између два светска рата у целини.

Сергије Димитријевић је за последњих 15 година написао и објавио 4 вредна рада из историје СКОЈ-а Лесковца показујући на тај начин да је историја нашег омладинског комунистичког покрета, покрета коме се прикључио у својим младим данима, једна од његових преокупација а да су млади били и остали његова љубав. Имам ту у виду, пре свега, његове следеће радове, текстове:

— Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931. до 1934, Лесковачки зборник, IX, Лесковац 1969, стр. 13—44;

— Лесковачка гимназија од 1918. до 1941. 100 година Лесковачке гимназије, Лесковац 1979, стр. 115—340. Из овог рада имам посебно у виду његов део „Идеолошки и политички развој гимназије и политичке борбе у њој“ (стр. 271—340) посвећен развоју напредног и комунистичког омладинског покрета у гимназији;

— Развој СКОЈ-а лесковачке Гимназије од 1932. до 1941, Лесковачки зборник, XX, Лесковац 1980, стр. 19—38; и

— Историја Лесковца и околине (1918—1928), Лесковац 1983 (из ове историје скрећем пажњу на њен VIII део „Радничка омладина и СКОЈ“, стр. 647—666).

Када су у питању ови радови желим одмах да укажем на два значајна момента:

а) Сергије Димитријевић спада у мали број југословенских историчара који су схватили значај историографије обраде локалне историје која се неоправдано најчешће запоставља и потцењује. Обрада те историје несумњиво је значајна, а њен смисао је поред осталог у откривању оних догађаја, појава, личности и процеса чије би непознавање и одсуство не само у ис-

торији неког града или краја већ и земље у целини значило високу меру њеног осиромашења. Желим да посебно истакнем да таква обрада, такви радови, поред локалног значаја, истраживачког и идејно-политичког, доприносе бољем разумевању ширих појава, догађаја и процеса и показују богатство, разноврсност живота, указују на пулсирање маса, односно на слојевитост историје и обезбеђују податке за шире анализе и оцене;

б) обрада историје комунистичког покрета у међуратном раздобљу, СКОЈ-а и омладинског покрета посебно, како у југословенским размерама тако и у локалним веома је отежана, јер је о том покрету, његовом животу и борби, људима који су носили тај покрет изједначавајући се најчешће својим радом и особинама са оним најхуманијим и најпрогресивнијим у свом времену, остало веома мало докумената из простог разлога што неки нису сачувани, понекада због тешких услова илегалности нису ни стварани или су пак намерно уништавани да не би у рукама класног непријатеља послужили као доказни материјал у борби против комунистичког покрета.

Ако имамо у виду те две чињенице, онда је утолико јасније да је сваки прилог који доприноси бољем упознавању револуционарне прошлости нашег комунистичког покрета и његове борбе за револуцију и социјализам, а нарочито ако такав прилог успева да допринесе бољем осветљавању и разумевању одређених историјских догађаја, процеса, личности, форми и садржаја рада и борбе комуниста у одређеном периоду, драгоцен и од многоструке користи и то како научне тако и политичке и да испуњава потребе и захтеве садашњих, а рекао бих, и будућих генерација. У такве вредне, трајне прилоге спадају поменути радови Сергија Димитријевића.

Иако су поменути радови локалног карактера они, с обзиром да комплексно обрађују настанак и развитак комунистичког покрета на једној територији, социјалној и класној средини, омогућавају боље разумевање југословенског комунистичког покрета у том раздобљу са становишта виђења како је настајао тај покрет, са каквим се организационим, идејним и другим проблемима сукобљавао и како их је решавао, односно са становишта виђења како је југословенска социјалистичка револуција припремана, како је идеја социјализма никла, расла, бујала, отварајући перспективу револуције.

Историјска је чињеница да је револуција историјска друштвена потреба и захтев времена, да је она производ револуционарне делатности људи. Кроз пример историје СКОЈ-а и омладинског покрета Лесковца и околине, коју је обрадио Сергије Димитријевић, могуће је показати и разумети историјско сазревање револуционарног субјекта у Југославији, тј. настанак и сазревање комунистичког покрета, а потом и сазревање и

развијање потребе за револуцијом у нашим властитим околностима и условима, у условима економске заосталости, класног и социјалног угњетавања и неправда, у условима друштвено-политичке кризе старог друштва, а кризе је, као што је познато, једино и могуће коренито разрешавати револуцијом.

Кроз овакве радове могуће је, а то Сергије Димитријевић успешно чини, показати разноврсну револуционарну делатност маса, ту упорну постепену борбу за остваривање циљева револуције и стално богаћење револуционарних садржаја кроз процес борбе. Укратко, овакви радови омогућавају да схватимо из каквог је историјског бића произашла наша револуција, а истовремено они представљају и трајне споменике учесницима тог револуционарног покрета и самој револуцији.

Поменути радови Сергија Димитријевића о СКОЈ-у и омладинском покрету и то пре свега о активности средњошколске омладине и студената представљају, такође, крупан допринос покретању и расветљавању питања улоге омладинског покрета, студентског и средњошколског пре свега, у историји југословенског револуционарног радничког покрета а потом и у социјалистичкој револуцији. Ово истичем зато што иако је историјска чињеница да радничка класа представља моторну снагу социјалистичке револуције, да она представља субјекат револуционарних борби и саме револуције са комунистичким покретом на челу јер је њена револуционарност дата у њеном друштвеном бићу, због специфичности развитка револуционарног покрета у Југославији и међуратном раздобљу а потом и у НОР и револуцији, улоге младе генерације а пре свега интелектуалне омладине, појединачно и у савезу са свим прогресивним снагама друштва, свим радним људима, била је далеко већа као и њен допринос револуцији и њеној победи него што је то данас познато и у науци обрађено и оцењено.

Ако имамо у виду Маркову оцену да „истина није само досегнути циљ већ и пут ка том циљу“ и Лењинову да социјалистичку револуцију не чини једна или више битака него читав епоха класних борби, онда радови Сергија Димитријевића о историји СКОЈ-а и омладинског покрета светле на путу ка бољем упознавању и разумевању нашег комунистичког покрета, на путу који води ка данашњици и сутрашњици потврђујући Лењинову тезу да је социјалистичка револуција перманентан процес.

С обзиром да сам пре 20 година и сам свој истраживачки рад започео управо бавећи се историјом СКОЈ-а, и то под менторством Сергија Димитријевића, користим ову прилику да истакнем да он није само добар и упоран истраживач већ и врстан педагог. Он је као научни радник, револуционар, човек увек показивао велико разумевање за младе сараднике, он је веровао у њих али је истовремено од њих очекивао да га не изневере. Он је у Марковом смислу речи мењао поверење за

поверење, другарство и пријатељство за другарство и пријатељство, дакле једну вредност за исту, али није толерисао нити праштао непринципијелност, нерад, несавесно истраживање. У напорима да усмери рад млађих колега, да их осамостали, да од њих створи истраживаче, да им помогне — он је водио борбу да „добије рат“ упркос успутних мањих пораза. То његово поверење и труд надам се да смо оправдали.

Сматрам да су ретки истраживачи у нашој историји какав је Сергије Димитријевић. По истражености и комплексности захвата, по утемељености појединих закључака, по уверљивости резултата до којих је дошао и долази, по научној изазовности његових текстова — радови Сергија Димитријевића представљају трајно сведочанство о једном времену, покрету и људима и имају непролазну вредност.

Сергије Димитријевић је пружио крупан допринос изучавању наше савремене историје, радничког и комунистичког покрета посебно, и својим радом може да послужи као пример за углед и инспирацију будућим младим истраживачима наше савремене историје.

Тај допринос Сергија Димитријевића треба и даље научно истраживати и учинити још познатијим и доступнијим јавности, што је поред других дуг и обавеза нас некадашњих његових ђака, у чему ће, верујем, Споменица о његовом животу и раду одиграти значајну улогу.

Проф. др Радомир Лукић

СОЦИОЛОШКИ РАД СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

С покојним Сергијем Димитријевићем познавао сам се још из времена својих студија у Паризу 1937—39. Међутим, он је тада био увелико заузет политичким и другим пословима, а ја студијама да би то било блиско познанство. Био сам много ближи Радивоју Увалићу, Чеди Поповићу, Полежини, Милораду Симоновићу, Миодрагу Туцаковићу, браћи Дохчевићима и др. који су у то време студирали у Паризу. Тек после рата, кад је Сергије, поред Увалића, предавао Политичку економију на Правном факултету у Београду, обновили смо познанство и постали ближи. Сећам се како ме је Сергије тада одвео у свој стан и, поред осталог, показао и неке резултате своје сакупљачке срасти — велику збирку народних песама и друге ствари. Ускоро је, међутим, он отишао с факултета и наш додир је опет ослабио, да би се обновио поново на зимским одморима у Хвару, где је слабог здравља, уобичајио да зимује. Посао нас је поново зближио кад сам ја морао да преузмем вођење уређивачког одбора за издавање дела Светозара Марковића. Ту је Сергијев удео био изузетно драгоцен, јер је он био не само изврстан познавалац наше социјалистичке мисли, па и Светозареве, него и врло успешан уредник и издавач сабраних дела Димитрија Туцовића и Душана Поповића с огромним искуством у тим врло замршеним и значајним, иако недовољно цењеним пословима.

У раду је Сергије био заиста ненадмашан — радио је за десет здравих и снажних људи, икао је био слабог здравља. Резултати које је постигао на разноврсним пољима делатности, почев од науке, боље рећи од наука (економија, историја социјалистичке мисли, нумизматика, социологија, друштвена историја), преко скупљања и обраде разне важне историјске и друге грађе, народних умотворина и сл. до издавачко-уредничке делатности, као и политичке и опште друштвене делатности, — резултати су такви да је на сваком од ових подручја постигао и више него да се само једним од њих искључиво бавио. Требаће много рада разноврсних стручњака да се ње-

гови резултати проуче и тачно оцене. Уз све слабо здравље, Сергије је био пун животног полета, радости, веселости и оптимизма, тако да је окупљао око себе људе, уливајући им нешто од оне чудесне енергије коју је носио, пленећи својом изузетном добротом, жељом да помогне, срдечношћу, искреношћу. Био је пример како се треба уздићи изнад животних невоља, наћи снагу за рад, живот и пријатељство упркос свим неповољним околностима. Ако је ко био учитељ енергије и оптимизма, то је свакако био Сергије.

Не познајући стручно бројне области науке у којима је Сергије радио, осврнућу се овде само на оно што се може сматрати његовим социолошким радом у ширем смислу речи, пошто се и ја љу извесној мери бавим социологијом. Поред низа мањих радова и прикупљања велике и важне врло разноврсне социолошке грађе и документације (сетимо се, нпр., само његове збирке старих фотографија Београда), најзначајнији Сергијев рад из социологије несумњиво је његово обимно дело о Лесковцу, које је једна од најзначајнијих монографија градова у Југославији. То је дело изузетне вредности, које може да служи као узор како треба свестрано историјски и социолошки обрадити један град.

Дело има 688 страна великог формата, с много разноврсних докумената и фотографија. Објављено је 1983. г. у Лесковцу под насловом „Историја Лесковца и околине (1918—1928)“. Како се види и из наслова Сергије је применио историјски метод, обухвативши само десет година живота Лесковца. Дело је само прва књига замишљеног знатног већег дела, које је требало да обради време до новог рата, 1941. г. На жалост, Сергије није стигао да објави други део.

У делу се обрађује привреда, уређење Лесковца и комуналне службе, стање села у околини Лесковца и његови односи с градом, друштвени живот у Лесковцу и на селу (богаташи и афере, кафане, забаве и светковине, продирање нове цивилизације, спорт), а посебно су подробно обрађене просвета и култура (школство, културно-уметничке установе, штампа, књижевност, музика, сликарство). Особита пажња је посвећена политичким и друштвеним организацијама, где се говори о предатним политичким грађанским странкама, а затим врло подробно о синдикалном покрету у Лесковцу и о Комунистичкој партији. Уз то је реч и о СКОЈ-у и радничкој омладини.

Ово дело је изузетан извор података не само за познавање развоја Лесковца него и шире, јер су сличан развој имали сви наши индустријски градови. Из њега се види укупан друштвени развој и нарастање града, али и његове везе с околном сеоском средином: развој индустрије, занатства и целокупне привреде; развој културе, политички и друштвени живот. С гледишта социологије особито су важни делови који говоре о развоју и супротстављању друштвених класа, буржоа-

зије, средње класе и пролетаријата — радника. Врло су исцрпно приказани сви друштвени односи, сукоби и борбе и у овој слици једног града види се у ствари општа законитост друштвеног развојка Југославије уопште, а посебно Србије и, још посебније, јужне Србије, где је Лесковац изразити пример развоја једног индустријског града у иначе сиромашној сеоској околини.

Књига обилује безбројним значајним подацима о свим видовима друштвеног живота. Неуморни Сергије је прикупио море података, које би тешко прикупио и средио и читав један институт. За све гране друштвене науке, почев од демографије преко економије до политикологије и социологије, овде је неисцрпан извор података за обраду низа значајних питања. Било би веома добро кад би се други научни радници угледали на Сергија и обрадили на сличан начин монографије „својих“ градова. Тек после тако урађених монографија са свестраним подацима конкретног карактера било би могуће израдити једне конкретне социологије нашег друштва и његовог развоја до 1941. г. Тек на основу таквих претходних дела могло би се озбиљно научно прићи и социолошкој обради југословенске револуције и стварања новог друштва. То би помогло да се наука ослободи бројних усвојених догматских шема и да се окрене конкретном друштвеном стању, те да из њега изведе законитост тока револуције. Тек на основу такве обраде би било могуће објаснити и многе касније заблуде које су револуција и развој после ње донели и које су водиле крупним грешкама, чије последице се тек сада јасно виде. Научно изучавање тих конкретних прилика нашег тадашњег друштва допринело би да се и данас много погрешних потеза избегне и да се нађе излаз из кризе која је притисла наше садашње друштво.

Сергије је и овде и у другим својим бројним списима из ове области показао на делу свој реалистички, антидогматски став износећи конкретне податке о особености нашег друштва. За њега је податак врховни ауторитет, а истина се извлачи из података, а не из главе, и признаје се ма и противречила унапред створеном мишљењу. Колико је много података Сергије страствени скупљач свега значајног, скупio можда се најбоље види по списку лица поменутих у овој књизи, којих има око две хиљаде.

Уз овај Сергијев рад, као неки увод, иде и други значајан његов рад о Лесковцу — „Градска привреда старог Лесковца“ (Лесковац, 1952, 153 стр.), где је описана прва етапа развоја Лесковца у значајно привредно средиште. Овим двема књигама Сергије је задужио Лесковац, али и нашу науку.

Ту спада и његов мањи рад „Социјална структура села и аграрна реформа у Лесковачком округу“ из 1946. г.

У низу других бројних својих већих и мањих радова Сергије је такође више или мање залазио у област социологије, али увек оне конкретне, каква нам особито и недостаје. Бавећи се нарочито развојем социјалистичких идеја у Србији и издавањем дела зачетника социјализма у нас, као један од најбољих познавалаца ових појава, Сергије је нужно морао проучавати и друштвене прилике које су биле подлога и услов односних социјалистичких идеја. И овде се он увек ослањао на конкретне податке много више него на широко и некритички коришћене опште шаблоне. У том погледу може се рећи да је ишао верно за стопама Маркса и Енгелса, који су заиста најсавесније проучавали конкретне податке, прилагођавајући своју теорију њима, а не обрнуто.

Овде ће се поменути само најзначајнији такви већи његови радови, што показују његову велику способност за рад и значајну плодност упркос неповољним здравственим и животним приликама. То су следећи радови: „Страни капитал у привреди бивше Југославије“ (1958. г., 323 стр.); „Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије“ (1949, 99 стр.); „Привредни развитак Југославије 1918—1941. г.“ (1969, 173 стр.); „Социјалистички раднички покрет у Србији 1870—1918“ (1982, стр. 350); „Радован Драговић и стварање класног радничког покрета и социјалдемократске странке у Србији“ (1978, 304 стр.). Али Сергије је залазио и дубље у историју и социологију друштва пишући нпр. књигу „Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку“ (1958, 207 стр.).

Сергијев изузетно савестан, прилежан и минуциозан рад на прикупљању конкретних података о друштвеним појавама које је проучавао и метод строгог извлачења закључака искључиво на основу конкретних проверених података веома су значајни за нашу социолошку науку и стога што у време које Сергије претежно обрађује није било никаквих социолошких истраживања у савременом смислу речи, каква су се тек знатно касније развила. Његови радови тиме у великој мери успешно замењују таква истраживања и попуњавају велику празнину која у том погледу постоји у нашој науци. Да би се пак у томе успело, морало се располагати у пуној мери смислом за избор „правих“ података из мора постојећих, као и за њихово повезивање у целину из које ће се моћи извући одређено схватање појаве о којој су они прикупљани и законитости која је објашњава. А ово, наравно, није било могуће учинити без јасног теоријског погледа и владања општим социолошким законитостима. Сергије је располагао и тим смислом и тим владањем и стога ће његово дело бити незаобилазно у даљем раду у овој области.

Али можда и више од тога вреди истаћи страст за податком, „правим“ податком, и одушевљење и способност у трагању за њим и у његовом објашњењу. Та страст истовремено

значи и spremnost na žrtvu velike energije i životne snage u tu svrhu. Sergije je imao i jedno i drugo. Redak je čovek koji je sve svoje snage toliko ugradio u svoje delo kao što je to učinio Sergije. Kad se ovome doda koliko je on istovremeno voleo život, društvo i svoje prijatelje, kao i kakva je životna radost iz njega zračila, onda se može схватити велики губитак наше науке, али и нас који смо изгубили једно драгоцено пријатељство.

Академик др Милош Мацура

ЕКОНОМСКИ РАДОВИ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Нема много наших савремених писаца који показују тако широк и разноврстан интерес за научне и уметничке проблеме као што то чини Сергије Димитријевић. По радовима које је објавио, он је историчар радничког покрета и социјализма, и историчар Лесковца и јужне Србије, али је и новинар и публицист, етнограф и етнолог, нумизматичар и библиофил, и, на крају, али не и на последњем месту — економист и статистичар.

Школован на Правном факултету Универзитета у Београду, Димитријевић је стекао смисао за шири друштвени приступ друштвеним проблемима, који је ова школа тако успешно неговала у међуратном раздобљу. Истовремено је пригрлио марксистички поглед на свет, у духу ког се београдска студентска омладина одгајивала. На последипломском школовању у Паризу Димитријевић ће и даље бити ангажован у студијама друштвених наука, али сад у новом контексту, исто онако као што ће бити активан у револуционарном покрету, али са широм оптиком и новим искуствима.

Каснији животни пут Сергија Димитријевића могао је само допринети ширини и разноврсности његовог научног и уметничког интереса. А можда је тај интерес у повратној спрези утицао на његову професионалну и научну каријеру?

Време проведено у затворима и концентрационим логорима, од 1939. до 1945. године, морало је учврстити његова хуманистичка и социјалистичка опредељења, и упутити га да тражи оно што представља трајнију тенденцију у кретању друштва. Са његовим интелектуалним бекграундом и научним интересом он је у новој Југославији био предестиниран за директора Економског института ФНРЈ (од 1946. до 1951). Из тог раздобља остаће нам у сећању стварање прве специјализоване економске библиотеке, гостопримство Института које је омогућавало контакте међу економистима из Београда, Загреба и Љубљане и неколико Димитријевићевих дела, написана или почета у том раздобљу. После краћег времена проведеног на Правном факултету, Димитријевић прелази, 1955. го-

дине на Историјски институт Српске академије наука. Тај факат ће га снажније привући историји, и усмерити га на систематску обраду различитих питања из наше политичке и економске прошлости.

Као на мозаику, претежност економске или историјске оријентације биће проткана радовима из области етнологије и фолклора, збиркама народног и револуционарног стваралаштва, написима из области нумизматике, у којој се његови радови и збирке не могу мимоићи, и најдужом интелектуалном преокупацијом — писањем о многим стварима из прошлости и садашњости Лесковца. У овом редоследу интелектуалних стремљења Димитријевићевих не би се смео мимоићи његов дугогодишњи рад у Одбору за издавање целокупних дела Светозара Марковића, који је организовала Српска академија наука и уметности, под председништвом академика Душана Недељковића.

Вишезначајни интерес Сергија Димитријевића за науку и широк приступ проблему који обрађује отежава класификацију његових радова у стандардне рубрике појединих дисциплина. Ипак бих био склон да у економске радове трајнијег значаја (сем чланака, приказа и других мањих прилога) сврстам следећих десетак:

— Социјална структура села и аграрна реформа у лесковачком округу, Лесковац, 1946.

— Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије, Београд, 1949.

— Аграрни односи за време Турака у лесковачком крају, Лесковац, 1951.

— Градска привреда старог Лесковца, Лесковац, 1952.

— Дубровачка трговина у Лесковцу и околини и улога дубровачке колоније у Прокупљу, Лесковац, 1955.

— Страни капитал у привреди бивше Југославије, Београд, 1958.

Дубровачки каравани у Јужној Србији у XVII веку, Београд, 1958.

— Привредни развитак Југославије од 1918—1941. године, Београд, 1962, па и делове следећих историјских књига који говоре о економској историји:

— Социјалистички раднички покрет у Србији, Београд, 1982, и

— Историја Лесковца и околине (1918—1928), Лесковац, 1983, без које се тешко може пратити развитак привреде у Србији.

Но, сврставши ове радове у групу економских, мора се поново истаћи да неки од њих имају значајну политичку и социјалну димензију, и да готово сви обрађују материју из прошлости, па би се са једнаким разлогом могли сврстати и у друге рубрике.

У вапијућем недостатку економске литературе у првим послератним годинама, Друштво економиста Србије покренуло је на иницијативу свог тадашњег потпредседника Радивоја-Бате Увалића издавање једне мале библиотеке, у којој је објављен Димитријевићев рад: *Карактеристике индустрије и рударства бивше Југославије*.¹ У раду су лепо изложене одлике ових грана, међу којима њихово стање уочи рата, спор темпо индустријализације, концентрација производње и запослености у великим предузећима, владајући положај монопола, неравномерност развоја и несразмера између одељка А и одељка Б производње. Поред тога, указано је на противуречност која је постојала између производње и потрошње, на спор раст запослености и велику незапосленост, на ниске наднице и друге елементе који су на страни потрошње подгревали ту противуречност. На крају, размотрени су проблеми продуктивности рада, извори нерационалности индустријске организације, утицај периодичних криза на производњу и немогућност да се потпуно користе скромни производни капацитети. У закључку је дат поглед на друштвено-економске промене у овим делатностима, које су се у Југославији збиле на темељу народноослободилачког рата и револуције, и изложени су погледи на њихову перспективу у складу са тада владајућим погледима.

Димитријевић је на објективан и критичан начин изложио развитак индустрије и рударства између два рата, и показао како је то, у условима не нарочито погодним, био муко-трпан подухват. Основни узрок споре индустријализације и других слабости ових грана он види у њиховом капиталистичком развоју и организацији. Манифестације таквог развика су опште, али имају и „специфично колонијално обележје“² које је привреда Југославије стицајем историјских прилика стекла.

Стицај тих прилика и одређеније — различит степен капиталистичког развика, одговорни су за неравномеран индустријски развитак земље. „Поред релативно јако развијених крајева, нпр. Словеније која је имала 912 творница са 64.147 радних места, постојала је Црна Гора, која је имала свега 22 ситна индустријска предузећа са 992 радна места“ . . . „Територијална неједнакост југословенске индустрије изражавала се и у разликама степена механизације, у разликама њене рационалности“.³

¹ Библиотека Друштва економиста Србије, Београд, 1949, стр. 99, претходно објављено у часопису Економист бр. 2—3 и 4 за 1948. и 1—2 за 1949.

² Исто, стр. 7.

³ Исто, стр. 32—33.

Инвестирани капитал, инсталирана погонска снага и број радних места у индустрији на 1000 становника, 1939.

Подручје	Инвестиције у 1000 дин.	КС	Радних места
Словенија	1927	151	57
Хрватска	1233	103	29
Војводина	900	55	28
Србија	843	45	16
Босна и Херцеговина	516	40	13
Македонија	258	15	7
Црна Гора	85	7	1

Разлике у степену индустријализације, наставља Димитријевић, које су постојале у време стварања Југославије, одржале су се током читавог његовог трајања. Изузетак је представљала Србија, где је процес индустријализације ишао брже, захваљујући „политици националног угњетавања“.⁴ Ова оцена, као и подаци на којима је заснована преузети су од Андрије Хебранга, тадашњег председника Савезне планске комисије.⁵ По тим подацима индустријска производња требало је да од 1929. до 1939. порасте у Југославији за 20%, у Србији за 44%, а у осталим крајевима осетно мање, за 7 до 11%, док је у Македонији требало да се смањи за 8%.

Изненађује да је Сергије Димитријевић у контексту своје расправе о предратној индустрији, могао прихватити Хебрангове податке и, нарочито, његову теорију о чаробним економским ефектима политике националног угњетавања. Као да је при томе заборавио да ће, због неизбежних економских разлога развијенија индустрија у Словенији и Хрватској, снабдевена већим капиталом и јачом погонском снагом, морати давати не само апсолутно, већ и релативно већу производњу од далеко мање развијене индустрије у Србији. Ово поготово и због тога што је индустрија у предратној Југославији уживала значајну царинску заштиту, што је расла на терет запостављене пољопривреде, што су у њен прилог радиле маказе цена, и преко свег осталог изразито различита привредна структура региона.⁶

⁴ Исто, стр. 32.

⁵ Експозе А. Хебранга у Народној скупштини 26. IV 1947. **Петогодишњи план развојка народне привреде ФНРЈ 1947—1951.** Београд, 1947, стр. 32. По Хебрангу је „темпо развојка индустријске производње у појединим земљама био у складу са политиком националног угњетавања коју је проводила великосрпска буржоазија“.

⁶ О томе је писало више аутора, а нарочито успешно и документовано др Гојко Грђић, „Развој привреде Србије и Војводине од ослобођења од Турака“, **Производне снаге НР Србије**, Економски институт НР Србије, Београд, 1953, стр. 54—56, и Миодраг Јелић и Радослав Цветковић, „Развој привреде између два светска рата“, **Развој привреде ФНРЈ**, Београд, 1956, стр. 52—54.

У „Економској библиотеци“, коју је у педесетим годинама за „Нолит“ уређивао Савез економиста Југославије, изашла је као четврта књига Димитријевићева студија *Страни капитал у привреди бивше Југославије*.⁷ Сврха је студије била да се у њој изложи и анализирају подаци о страном капиталу у пред-ратној југословенској привреди, како би се утврдио његов апсолутан и релативан обим и оценили начин његовог деловања и одговарајући економски резултати. У студији нису обухваћени државни и комунални зајмови из иностранства, па према томе нису разматрани ни укупан обим и дејство страног капитала у Југославији,⁸ већ само онај његов део који је деловао у привреди.

Оно што одликује овај рад од сличних студија и чланака, то је да почива на обради докумената, о појединим предузећима, сврстаних у 5.000 досијеа, који су се налазили код надлежних органа у доба кад је Димитријевић почео да их обрађује. Како сам аутор наводи, подаци о сваком предузећу критички су испитани, а њихова веродостојност контролисана је подацима из других одговарајућих докумената. Упркос томе, није било могуће остварити пун обухват због разних разлога. Ради тога стварно учешће страног капитала може бити само веће од оног које је утврђено у статистичкој обради ове богате грађе.⁹ Треба додати да су у раду, поред наведених, коришћени и подаци из предратних званичних статистичких публикација, као и обилна литература која је на крају књиге саопштена.

Прва половина студије посвећена је фиксирању чињеница, излагању статистичких и других података, и њиховој анализи. Материја је обрађена посебно за банке и за осигуравајуће заводе, посебно за сваку од 14 грана индустрије и, на крају, посебно за транспорт, трговину и остале мање значајне гране. Околност да се Димитријевић није ослањао само на статистику, већ и на архивску грађу која иза ње стоји, омогућила је да анализа буде конкретна до потребне мере.

Немогуће је, наравно, исцрпно приказати све резултате Димитријевићевог истраживања, јер за то нема довољно простора. Међутим, због значаја материје, а и због читалаца којима ово значајно дело не може доћи до руке, биће наведени опширнији изводи из њега.¹⁰

Страни капитал продирао је у ткиво југословенске привреде претежно преко акционарских друштава, која су се показала за то погоднијим него инокосне или ортакче фирме. Њега је нарочито привлачила јевтина радна снага, али и заш-

⁷ Београд, 1958, стр. 326, са резимеом на енглеском.

⁸ Исто, стр. 11.

⁹ Исто, стр. 6 и 7.

¹⁰ Исто, таб. XXXIX, стр. 202.

тита индустрије, тржиште које се ширило и у крајњој инстанци, добри изгледи за профит.

Учешће страног капитала у гранама привреде¹¹

Грана	Акционар. предузећа	Неакционар. предузећа	Укупно	%
Рударство и металургија	963,4	—	963,6	22,7
Електропривреда	660,5	—	660,5	15,6
Текстилна индустрија	338,6	135,1	473,7	11,2
Индустрија нафте	354,5	—	354,5	8,4
Индустрија прераде пољ. производа	280,0	5,7	285,7	6,8
Хемијска индустрија	199,0	36,4	235,4	5,5
Трговина	132,9	77,4	210,3	5,0
Транспорт	175,5	0,5	176,0	4,1
Шумска и дрвна индустрија	152,5	19,7	172,3	4,0
Инд. грађевинског материјала	118,7	253,6	142,3	3,4
Метало-машинска индустрија	109,0	23,5	132,5	3,1
Индустрија коже и обуће	53,0	—	53,0	1,3
Осигурање	46,5	—	46,5	1,1
Разно	22,7	0,4	23,1	0,5
Свега	3.914,2	232,0	4.247,2	100,0

Учешће страног капитала утврђено је у 520 акционарских предузећа, од којих је 376 било са већим учешћем страног капитала од домаћег. Са укупним износом од 3,9 милијарди предратних динара, страни капитал је мобилисао преко 2 милијарде динара домаћег капитала. Тако је под контролом из иностранства функционисао капитал од преко 6,3 милијарде динара. Највеће учешће имали су у томе: енглески (19,4%), француски (17,5%), аустронемачки (15,3%), швајцарски (12,4%) и амерички (10%), капитал. Пропорције учешћа појединих земаља нису биле наравно, сталне, већ су се мењале пратећи промене у односу снага на међународној политичкој сцени.

Димитријевић наглашава да подаци које је добио статистичком обрадом поменутих докумената не дају представу о пуном учешћу страног капитала, па врши следеће коректуре и процене (у милионима динара)

— акцијски капитал (из горње табеле)	3.914,2
— учешће у неакционарским предузећима (из горње табеле)	323,0
— финансијски зајмови	1.888,0
— 20% акцијског капитала непознатог порекла	93,8
— 10% домаћег акцијског капитала на рачун штромана	201,2

¹¹ Исто, стр. 159—165.

— 5% повећања страног учешћа због необухваћених предузећа	195,7
— капитал пласиран у жељезнице	2.017,0
— зајмови Државне хипотекарне банке	736,0
Укупно	9.368,9

Прерачунат у динаре из 1948. године, износ страног капитала анагажован у привреди предратне Југославије достиже 9,4 милијарде.¹² Тај се износ може упоредити са вредношћу инвестиција у 1939. од 20 милијарди динара, односно са народним дохотком од 132 динара у истој години.¹³

Као што развитак капитализма није био равномеран, тако је и учешће страног капитала у привреди појединих подручја било различито. Да би могао оценити овај феномен, Димитријевић се послужио статистиком Министарства индустрије из 1938. године, на основу које је проценио учешће страног сектора појединих подручја.

Процентуално учешће страног капитала: 1938.

Подручје	у броју творница	у капи- тала	у радним местима	у погонској снази
Словенија	32,5	57,9	55,7	71,9
Хрватска и Славонија	28,8	50,5	49,9	31,3
Далмација	19,4	76,4	54,8	91,8
Босна и Херцеговина	26,4	48,1	36,7	37,8
Војводина (без Срема)	14,7	47,2	30,3	46,3
Србија (тер. пре 1912)	20,2	37,4	30,6	43,1
део Ј. Србије и Македонија	11,8	25,9	13,7	25,9
Црна Гора	22,7	1,5	5,1	4,6

Апсолутни износ и релативан удео страног капитала у индустрији „увелико су зависили од степена капиталистичког развитка појединих области“, констатује Димитријевић.¹⁴ У делу Јужне Србије и Македоније, као и у Црној Гори, страног капитала готово да није било. Слаб саобраћај и сужено тржиште нису били чиниоци који би привлачили страни капитал. Насупрот томе, страни капитал је далеко јаче заступљен у крајевима који су били под Аустро-Угарском. У овим крајевима бечки и пештански капитал задржао је раније позиције, а привучен је у њих и капитал из других земаља. Међу овим крајевима највише су се истицале учешћем страног капитала у индустрији Словенија и Хрватска.¹⁵

¹² Исто, стр. 166, 167.

¹³ Петогодишњи план... стр. 71.

¹⁴ Исто, стр. 167.

¹⁵ Исто, стр. 168—169

Да би продро у југословенску привреду и интегрисао је у своје системе, страни капитал је користио разне организационе облике, о којима се у Димитријевићевој студији опширно говори. Владавина страног капитала остваривана је различитим средствима: од финансијског учешћа у предузећу, картелног споразума и банкарске интервенције, преко персоналне уније и других облика прикривене зависности, до разних видова сарадње са домаћом олигархијом, корумпирања државних органа и отвореног економског притиска.

Страни капитал био је заинтересован само за неке гране југословенске индустрије, као што су, на пример, екстракција обојених метала, индустрија цемента, поједине гране хемијске индустрије, чији је развој обилато финансирао. Овим гранама се приближују и оне за које је постојало шире тржиште као што су биле текстилна индустрија, индустрија обуће и слично. За многе гране није показивао никакав интерес, већ их је препуштао њиховом властитом кретању. И на крају, страни капитал био је веома заинтересован да омета развој извесних грана у Југославији, због тога што је имао довољне капацитете на другој страни. Ово је био случај са експлоатацијом нафте, производњом алуминијума, авионском индустријом и другом.

Састав индустрије у коју је улаган страни капитал поговдавао је, дакле иностраним финансијерима, а не нужно и Југославији. Нарочито је била у том саставу заступљена производња сировина за извоз. Од укупне производње антимона у 1938. години било је извезено 83,7%, гвоздене руде 63,4%, сировог бакра 74,8%, боксита 93,2%, хрома 82,7%, олова 96,3%, цинка 93,3%.¹⁶ Финални производи од тих истих сировина произвођени су у иностранству а не у Југославији. Тако је структура југословенске индустрије деформисана, остављена је без нужних веза у репродукционом процесу, и учињена је зависном од иностранства.

Сврха продирања страног капитала у Југославији била је искоришћавање њених природних богатстава и радне снаге и освајање њеног тржишта. Та сврха је остваривана различитим методама, од којих ваља поменути бар неке. Пре свега грубу експлоатацију радне снаге: од 28 земаља за које су постојали подаци, Југославија је била земља са најдужим радним временом, док је на другој страни радничка надница била веома ниска, далеко испод животног минимума.¹⁷ Профит је стога могао бити висок, али страни капитал је, далеко преко просечног профита, остваривао и екстрапрофит, по основни патентних права, вишег органског састава и сличног. Овим легалним облицима придруживали су се илегални, по-

¹⁷ Исто, стр. 268.

¹⁶ Исто, стр. 246.

пут утаје порезе на бази лажних биланса, корумпирања пореских органа ради стицања олакшица и др. Коначно, брзо ширење индустрије у појединим гранама разарало је ситно занатство, пауперизујући градски живаљ, а не пружајући му могућност запослења и зараде.

На основу свега тога, Димитријевић закључује да је предратна југословенска привреда имала полуколонијални карактер. Не толико због величине страних пласмана, колико ради тога што је страни капитал њом господарио, и деловао на њу „на начин специфичан за однос метрополе и колонија... полуколонијални карактер југословенске привреде огледао се у томе што (су) у нашој земљи постојала два међусобно тесно повезана господара, страни капитал и владајућа великосрпска буржоазија, који су заједнички наступали у Југославији и извлачили највеће користи из тога“.¹⁸

Пропозиција о одлучујућем утицају великосрпске буржоазије у привреди предратне Југославије понавља се, дакле, и овом приликом. Међутим, она се и овде приказује као нетачна и у супротности са читавом Димитријевићевој анализом. Као и са касније употребљеном формулом, која говори о „водећој великосрпској и осталој југословенској буржоазији“. Али, и ова формула не одражава чињеницу да је капитализам био и остао најразвијенији у Словенији и Хрватској и да је продор капитала био најјачи на овим подручјима. Овде је спрега између домаћег и страног капитала била временски најдужа, овде је она била нарочито тесна и интимна, што је омогућавало националној буржоазији да оствари ефикасну контролу привреде не само на „свом“ већ и шире.¹⁹ У јужним крајевима, где је капитализам био слабији а продор страног капитала мањи, и буржоазија је била релативно слабија. Димитријевић се слаже са Беговићем да је великосрпски капитал, будући слабији, накнађивао своју релативну слабост тиме што се ослањао на четири државне банке које су владале домаћим капиталом“. Али је, истиче он, и капитал са осталих подручја имао приступ овим „центрима владавине“, па и страни капитал, преко Југословена „који су били у његовој служби“.²⁰

¹⁸ Исто, стр. 277.

¹⁹ Тако је на пример, Љубљанска кредитна банка у којој је учествовала Живнотенска банка из Прага, имала 16 афилијација у разним крајевима, филијале у свим деловима земље и интересе у многим гранама индустрије, Хрватска свеопшта кредитна банка имала је 13 афилијација, Југословенска банка 16, а Прва хрватска штедионица 37 (стр. 23). Руководиоци Југословенске банке Фердинанд Грамберг, Цветко Грегорић, Антон Фон Михаловић и Никола Костренчић учествовали су у управи 56 разних предузећа (стр. 223), а сам Бранко Плививић, генерални директор Прве хрватске штедионице био је у управи 3 друге банке и 37 предузећа (стр. 229). Грамберг је истовремено био и члан управе Народне банке (стр. 230).

²⁰ Исто, стр. 230—231.

Са великом улогом страног капитала у индустрији и банкарству, са буржоазијом која је, тежећи богаћењу, занемаривала привредни интерес земље, и са корумпираним политичким системом и противнародним режимом, Југославија се није могла бранити од економског и политичког потчињавања. Перспективе њеног економско-политичког развика нису биле објективно сјајне ниуком погледу. А њена економска, политичка и морална снага није била таква да би се могла успешно одупрети жестокој навали страних интереса који су се смењивали, а иза којих се све више осећало присуство два империјалистичка блока. Почев од 1936. године енглески капитал је покушавао да потисне француски капитал, и да преузме одговарајућу политичку улогу. На тој основи развиле су се и заоштриле енглеско-немачке противуречности на Балкану. Југославија је дошла у двоструку опасност да буде претворена из полуколоније у колонију једне од ових двеју сила.²¹

III

*Привредни развика Југославије од 1918—1941. године*²² представља предавања која је Димитријевић држао на Високој школи политичких наука у Београду. Намена ових предавања дала је аутору повод да, говорећи о развоју привреде, истовремено изложи проблематику радне снаге, друштвене структуре привреде и класне структуре друштва, значај и улогу друштвених класа, а да, при томе, радничкој класи посвети посебну пажњу. Овакав савремен мултидисциплинарни приступ лепо је остварен, па књига, пуна чињеница и статистичких података, представља пријатно и корисно штиво.

Књига је организована у три дела — први је посвећен стању непосредно иза стварања Југославије, са којим се ушло у изградњу југословенске привреде, други говори о периоду између 1918. и 1929. године, а трећи о периоду од 1930. до избијања рата на нашем подручју. Први период обухвата, према томе, послератну конјунктуру до првих појава кризе, док други покрива велику привредну кризу и почетак новог успона који је, међутим, био ратом прекинут.

Димитријевић са разлогом истиче да је у време стварања Југославије привреда њених саставних делова била неразвијена и оштећена великим ратним разарањима, нарочито у Србији, Македонији и Црној Гори. Материјална штета износила је 6.379 милиона златних динара у Србији са Македонијом и 723 милиона у Црној Гори. Људске жртве проузроковане ратом и послератном епидемијом достигле су 28% од укупног броја становника.

²¹ Исто, стр. 282—283.

²² Издање Високе школе политичких наука, Београд, 1962, стр. 176.

Пољопривреда је била заостала, многа подручја нису имала уопште индустрије... „Крајеви са најразвијенијом индустријом били су Словенија, Хрватска и Славонија, Војводина и Србија, а у нешто мањем опсегу Босна и Херцеговина“.²³ Пруге железничког система подешеног да служи четири државе биле су разорене, па је повезивање земље у саобраћајну целину представљало прворазредни привредни и политички задатак. У пољопривреди, која је у најзаосталијим крајевима била на нивоу средњег века, било је запослено 86% активних становника, а у индустрији и занатству свега 8,2%. Капиталистички сектор обухватао је само најважније гране, а буржоазија се, ослабљена ратом, баčila на брзо богаћење. Државни сектор привреде није био незнатан, али је био оптерећен паразитским државним апаратом. Пољопривреда и занатство ослањали су се на традиционалну породичну организацију, оптерећену у пољопривреди разним облицима феудалних остатака. У овако сложеним приликама, економска политика владајуће класе могла се схватити само у сложеном контексту оштрих сукоба са радним народом и међусобних борби појединих ужих група владајуће класе.²⁴

Период конјунктуре створио је несумњив напредак у развоју материјалних производних снага и одређене промене у структури радне снаге. Међутим, велика неравномерност капиталистичког развоја остала је битна карактеристика Југославије. Из података који су наведени види се да је само у Дунавској и Дравској бановини, и делимично у Савској, капитализам знатније продро у пољопривреду. Једина је Дравска бановина имала мање од 70% радне снаге у пољопривреди, а Дунавска и Савска по 81%; све су остале бановине биле у већој мери аграрне и сељачке. На другој страни, само је Дравска бановина имала 24,0% радне снаге у индустрији и занатству, Дунавска 14,2% и Савска 13,9%, а све су остале бановине биле далеко мање индустријализоване. „Капиталистички најразвијенија бановина била је, констатује Димитријевић, Дравска бановина. За њом долазе Дунавска и Савска. Све три сачињавају северни, капиталистички најразвијенији појас земље. Капиталистички најразвијенију пољопривреду имала је Војводина“. На другој страни, „капиталистички најзаосталији крајеви били су Врбаска, Зетска, Дринска и Моравска бановина, којима треба прикључити у погледу индустрије и саобраћаја Приморску и Вардарску бановину. У погледу саме пољопривреде најзаосталија је била Моравска, затим Дринска бановина“.²⁵

Ова реална констелација снага, као и односи који су у привреди успостављени, дефинисали су и односе међу „наци-

²³ Исто, стр. 6.

²⁴ Исто, стр. 17—18.

²⁵ Исто, стр. 35—36.

оналним групама буржоазије“, о којима овде Димитријевић друкчије говори него раније. Он указује на супротности између „крупног финансијског капитала у Србији, на једној страни, који је покушавао да задржи свој хегемонистички положај проширујући га на целу земљу, и таквог финансијског капитала у Хрватској и Словенији, на другој страни, који су као јачи налазећи се на челу развијеније привреде, тражили ту улогу“. Супротности између ових група претварале су се у економске и политичке сукобе, који међутим нису искључивали сарадњу кад год би била у питању борба против заједничког класног противника. И овде је изнета теза да је капитал у Србији надокнађивао своју релативну слабост у наслону на четири државне банке. Али је притом наглашено да је крупни капитал „у Хрватској и Словенији, тешње повезан са страним капиталом, јаче се ослањао на његову моћ. Његовом помоћу он је освајао веће позиције. Те његове везе дошле су у Хрватској до јачег изражаја и у периоду другог светског рата“.²⁶

Велика је пажња посвећена стању и развоју економских односа у пољопривреди. У оквиру тога полетно је расправљано о борби за аграрну реформу, за ликвидацију феудалних односа и велепоседа, о уступцима босанским и другим феудалцима, о погоршавању положаја средњих и сиромашних сељака и о економској емиграцији. На сличан полетан начин говори се о специфичном положају радничке класе, издвајајући период револуционарног успона од периода капиталистичке офанзиве и погоршања услова радника. Овде је пластично приказано како су после Обзнане и прогона радничких бораца погоршани услови рада и зарађивања, и како су радничким и социјалним законодавством привидно увођене напредне институције, да би се, у ствари легализовала експлоатација.²⁷

Почетак раздобља од 1930. до 1941. године приказан је као драматично наступање велике привредне кризе и као раздобље знатније економске интервенције државе, усмерене на смиревање ситуације. У доба шестојануарске диктатуре и заоштравања кризе држава је пружила „огромну фактичку подршку капиталистима“, док је раднике узела само привидно у заштиту, „пребацујући на њихова леђа основни терет...“²⁸ Ова политика је у суштини погодовала концентрацији капитала, стварању и јачању картела у индустрији, и нешто споријем консолидовању и расту банкарског капитала. На почетку нове конјуктуре, почев од средине тридесетих година, а под утицајем пораста тражње створеног наоружањем и припремама за рат, сви параметри развоја се побољшавају, тако да се у раздобљу од 1931. до 1938. основни капитал акционарских друштава пове-

²⁶ Исто, стр. 40—41.

²⁷ Исто, стр. 85—102.

²⁸ Исто, стр. 111.

ћава за 26,3%.²⁹ У оквиру тога значајно расту државни сектор привреде, али и продор иностраног капитала.

Као и за прво, послератно раздобље, тако су и за ово друго детаљније анализирани друштвено-економски односи у пољопривреди. Тржиште пољопривредних производа, поремећено аграрном кризом, почиње се опорављати тек средином тридесетих година. Међутим, то много не помаже ни пољопривреди ни сељаштву. Аграрна пренасељеност расте, задуженост села се повећава, порези расту, аграрна реформа се не спроводи у многим детаљима, а кроз све то се и положај сељака, ионако још даље погоршава.

Дата је и исцрпнија анализа положаја радничке класе. Њена величина, мерена бројем осигураних лица лагано расте. Од 1929. до 1940. године за 20,7%, дакле знатно мање него што се повећао капитал акционих друштава од 1931. до 1938. По процени аутора, незапосленост је од 1931. до 1939. порасла за 295%. Понуда радне снаге стално је премашивала тражњу. Дужина радног времена браварских и столарских радника била је нешто краћа од 10 часова, код других занимања била је нешто дужа, а месарски радници радили су просечно 14,5 часа на дан. Просечна обезбеђена надница пала је за око 9% од 1930. до 1939. године, њен однос према дневном животном минимуму побољшавао се са најавом конјунктуре, да би се у годинама пред рат нагло погоршао. Гранске и територијалне разлике у условима живота биле су велике.³⁰

Многи показатељи борбе радничке класе за њена права у тако променљивим условима осетно су се побољшали. Број радника у штрајку се најпре нагло повећао, да би се у предратним годинама смањило. Због ниских надница импресивно је порастао број тарифних покрета, мада је успех њихов варирао од године до године. Од 1929. до 1938. године број чланова Уједињених радничких слободних синдиката порастао је са 22 на 78.000, тј. за преко 3,5 пута. Како се време приближавало рату, тако је званична служба заштите радника слабила. Кад је у Европи избио рат општа ситуација у Југославији знатно се погоршала, утичући неповољно на положај радничке класе и сиромашних слојева на селу.

Ова мала историја привреде Југославије између два рата плени пажњу читаоца многим својим особинама. Њу одликује богатство материје коју расправља, мноштво података и објашњења њихове подлоге, сретна комбинација расправе о целини и о детаљима, што чини слику о предратним деценијама живу и релативно потпуну, наравно, уколико то простор и карактер рада омогућавају. Но, она је више него историја, јер представља и

²⁹ Исто, стр. 115.

³⁰ Исто, стр. 152—160.

лично сведочанство аутора о догађајима и покретима које је видео, и о неким у којима је учествовао.

IV

У својим економским радовима Сергије Димитријевић је оптимално комбиновао методе квантитативне анализе са методама историографског истраживања. У њима је сретно спајао анализу економских агрегата са анализом индивидуалних догађаја, појединачних чињеница, значајних предузећа и великих личности, из чега пред очима читаоца расту сложена структура друштва и ток привредних збивања и промена у међуратној Југославији.

Димитријевић је интензивно проучавао раздобље еволуције привреде Југославије између два рата. Околност да се за то доба располаже релативно добрим статистичким подацима умногоме му је омогућила овај комбинован приступ. Али, чак и кад није било статистичких података, он је умео да користи примарну документациону грађу и да је статистички обради да би добио нови квалитет информације. Његов поступак у обради грађе за проучавање страног капитала у југословенској привреди заслужује сваку похвалу, исто онако као што заслужује дивљење начин вишеслојног коришћења података.

Радови о којима је била реч појавили су се у једном особеном раздобљу у коме су револуционарне снаге, покрећући промене у друштву и привреди, тражиле потврду за своје акције не само погледом у будућност, већ и у критици прошлости. Писање о овом особеном добу и ангажованост Димитријевића у развоју догађаја нису дозвољавали да сваку мисао до краја промисли, а сваку критику потпуно утемељи. Али, заузврат, то особено доба обилато га је обдарило вером да се оно што трпи критику може мењати и развијати. То је оно што чини његове историјске списе о привреди посебно вредним, и на линији јачања хуманог и друштвеног напретка.

25. VI 1984.

морног друштвеног критичара и радничког и социјалистичког борца за прогрес и социјализам. Због тога ће она корисно послужити садашњим и будућим истраживачима живота и револуционарног деловања Радована Драговића.

Наш дуг према др Сергију Димитријевићу није само у одавању дужног поштовања његовом раду, ентузијазму и делу, већ и у даљој свеукупној подршци његовом истраживачком и стваралачком опредељењу у осветљавању мисли наших првобораца радничког и социјалистичког покрета и револуционара на делу.

Јер, суштина њихових мисли и дела трајно су уткани у основне нити борбе наше радничке класе за социјализам.

Широке културе и високог марксистичког образовања, др Сергије Димитријевић из свог истраживачког посла и сазнања уме да извлачи закључке. Као марксиста он у свом послу руши априорне схеме и догматска уопштавања тражећи увек нове поставке за неслућене или тек откривене истине живота и марксистичке мисли и осећања засноване на сопственом искуству у револуционарној борби и животу уопште.

Др Сергије Димитријевић је створио значајно дело, о њему као ствараоцу се и досад писало, а сигурно ће још и више о његовом доприносу изучавању развоја социјалистичке мисли и историје социјализма уопште. Од свега тога, само овлаш могли смо изказати у овом излагању. Његов свеукупни допринос је вишеструко значајан за нашу историјску науку и марксистичку мисао, јер је у свом широком опусу показао и доказао да је свестрани истраживач и писац.

Његов научни прилаз карактерише темељито познавање марксизма и лењинизма, економије, политичке и привредне историје; добро познавање историјских кретања и дијалектике; смисао за реалност, анализу и синтезу, систематичност истраживачког рада и ентузијазам стваралачког надахнућа на делу.

Лесковац, 18. новембар 1983.

Др Станиша Новаковић

ДОСТИГНУЋА И ПЕРСПЕКТИВЕ НАУЧНОГ РАДА СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ПОДРУЧЈУ НУ- МИЗМАТИКЕ

О научном раду Сергија Димитријевића на подручју нумизматике желео бих да кажем неколико речи из двоструке перспективе — из перспективе онога што је Сергије Димитријевић фактички досад већ допринео тим истраживањима, и из перспективе онога што он потенцијално (с обзиром на прикупљени и припремљени материјал) може да допринесе.

Када је реч о првоме аспект, онда најпре треба указати на то да је Сергије Димитријевић од 1957. године до данас (тј. за 26 година) — поред свег оног, као што се може видети из осталих прилога, огромног рада на другим подручјима — објавио 30 радова који броје око 1.500 страница (претворено у октаво).

У тим досад објављеним научним радовима из области нумизматике, Сергије Димитријевић се готово искључиво посветио питањима српске средњовековне нумизматике. У тим радовима предложена су решења многих научних проблема на овоме подручју истраживања које се иначе у целини укључује у истраживања наше националне историје. Нумизматички материјал је у принципу редовно — али, на жалост, најчешће само декларативно — карактерисан од стране наших историчара као важан извор за тачније и потпуније сагледавање значајних аспеката наше старије прошлости.

Зашто „у принципу редовно — али, на жалост, најчешће само декларативно“? Зато што и они историчари који признају значај сведочанстава која пружа нумизматика, практично их врло слабо користе, или, ако их понекад користе, чине то на недовољно адекватан начин; то је сигурно последица, с једне стране, недовољне инструираности историчара у области нумизматике, док, с друге стране, кривицу за такво стање добрим делом носе и наши нумизматички писци који су се у многим својим радовима ограничавали само на извештавање о одређеним налазима и на опис појединачних комада новца. Штавише,

мада данашњи историчари — за разлику од већине својих претходника — сигурно поклањају далеко већу пажњу привредно-историјским питањима, тешко би се могло рећи да се тиме стварни интерес за нумизматичка истраживања осетније повећао.

Према томе, као што је већ у своме чланку „Размишљања — претпоставке“ (*Нумизматичар*, бр. 2, 1979) приметио М. Шербан, историчари још недовољно користе нумизматички материјал као елемент историјске документације од непроцењиве вредности, а он то сигурно јесте самим тим што се на новцу јављају поједине представе, предмети и натписи које не сусрећемо на другој страни, у другим историјским изворима.

Било би време — чини се да су већ све околности за то сазреле — да се наше средњовековно новчарство сагледа интердисциплинарно (из аспекта економије, статистике, хемије, историје уметности, палеографије, теологије...), пошто заправо тек једно такво сагледавање може да нам омогући постављање максимално вероватних решења једног броја отворених проблема у овој области, што би онда представљало заиста драгоцен допринос потпунијем сазнавању наше прошлости.

Али, не би требало помислити да у новије време није било и таквих истраживања на подручју нумизматике која су ишла даље од дескрипције, у којима су аутори покушавали да предложе решења неких спорних питања у овој области; мада се мора приметити да су те њихове претпоставке доста често биле засноване на слабир или неадекватним разлозима, па онда заправо и нису могле бити озбиљно узете у разматрање као могућно и научно прихватљиво решење.

Истраживања Сергија Димитријевића представљају у овоме погледу преломну тачку. Његова решења по правилу се ослањају на најјаче расположиве разлоге; сем тога, — за разлику од многих других који су се бавили истраживањем у области српске средњовековне нумизматике — као сваки прави научник, он је свестан да поједина његова решења не могу бити ништа друго до само мање или више вероватне хипотезе, тј. да су подложна даљој критичкој дискусији и даљем проверавању током будућих истраживања и откривања нових релевантних чињеница.

Сергије Димитријевић је, у својим досад објављеним радовима, већ размотрио велики број најважнијих питања из области српске средњовековне нумизматике и дао заиста импозантан број предлога решења тих питања; систематски је презентовао огроман број различитих чињеница и тако бацно ново и значајно светло на сложени сплет односа релевантних чињеница на овоме подручју.

Не би никако било лако, а у овоме пригодном осврту било би сувишно, набрајати сва она појединачна питања српске средњовековне нумизматике којима се Сергије Димитријевић бавио. Уместо тога, покушаћу да подвучем неке најопштије и нај-

крупније доприносе Сергија Димитријевића на овоме подручју. То би могли бити следећи: покушај решавања питања припадности већег броја спорних или недовољно одређених врста српског средњовековног новца; систематско објављивање нових, у дотадашњој литератури непознатих врста српског средњовековног новца (у досадашњим радовима посвећеним овој проблематици он је досад објавио 144 нове врсте; могло би се, разуме се, дискутовати о критеријумима које је Сергије Димитријевић користио када је вршио деобу новца на врсте: да ли су сви ти критеријуми добри, као и да ли се увек придржавао истих принципа поделе); систематска и детаљна обрада остава српског средњовековног новца (у многим радовима понека остава, а затим посебно 18 остава северно од Дунава, које су од нарочитог значаја и које су захтевале напорна истраживања у Мађарској и Румунији, као и систематска обрада 80 остава које покривају период од првих ковања нашега новца крајем треће деценије XIII века до краја српског царства 1371. године); успостављање хронологије ковања појединих врста српског средњовековног новца; однос новца владара према новцима феудалаца или градова који су ковали новац у истоме периоду, итд.

Ваља, наравно, посебно подвући оне резултате нумизматичких истраживања Сергија Димитријевића који су били од значаја за непосредно расветљавање неких момената наше националне прошлости, за допуњавање нашег знања о тој прошлости. Од таквих резултата опет ћу набројати само неке од вреднијих: откривање новца царице Јелене, динар цара Костадина Дејановића, првог новца војводе, првог новца севаста, првих новаца појединих великаша (рецимо Драгосава Прибишића и Балше II Балшића); расветљавање проблема када је Душан био цар Византинаца остајући краљ Срба, а када је постао цар Срба и Грка; расветљавање односа Уроша V и царице мајке, као и царице Јелене и краља Вукашина; мењање досадашње представе о структури и обиму оптицаја нашег новца у средњем веку, итд.

Толико о досадашњем фактичком доприносу Сергија Димитријевића нумизматичким истраживањима. Као што се могло видети, тај допринос је — мерен и апсолутно и компаративно — заиста изузетно велики. Међутим, желим да се посебно осврнем и на онај засад само потенцијално могућан допринос Сергија Димитријевића овим истраживањима, који би — с обзиром на огромну документацију којом располаже — по мојој оцени био још већи и значајнији, па би га на сваки начин требало што пре подстаћи и омогућити његово остваривање.

Реч је о скоро несхватљиво великом послу који је Сергије Димитријевић сам обавио на прикупљању најразноврснијег материјала за писање свог капиталног дела *Corpus nummorum medievalorum Serbiae*. Прикупио је заиста енормну количину података и докумената, тако велику да, рецимо, по ономе темпу

рада који преовлађује у нашим научним институтима, тим сарадника не би успео да је прикупи ни за повећи број година. Да би могла да се стекне бар нека представа о овој страни ствари, навешћу опет неколико података: Сергије Димитријевић је прегледао и пописао преко 300 како музејских тако и приватних збирки, како у нашој земљи тако и широм Европе, што представља *скоро све* збирке нашег средњовековног новца за које се зна; при том су прегледане не само збирке српских, већ и босанских, византијских, бугарских, мађарских и млетачких новаца, а специјално неодређених примерака у њима, међу којима је такође откривен један број дотле непознатих српских средњовековних комада; остале су необрађене још једино неке приватне збирке и рецимо музејске збирке у Албанији, којима му је ускраћен приступ; Сергије Димитријевић је при том прегледао преко 40.000 комада нашег средњовековног новца и направио преко 18.000 снимака. Сем тога, обавио је велики рад на регистровању и обради свих наших и страних књига, чланака и докумената у којима се не само научно расправља, већ на било који начин реферише о нашем средњовековном новцу, што је захтевало стрпљиво, савесно и дуготрајно прегледање низа годишта великог броја часописа не само по нашим већ и по страним научним библиотекама и прављење огромног броја фото-копија (преко 70.000 како чланака, тако и новца); ту су обухваћени и архивски подаци који могу да представљају мали зборник текстова релевантних за проучавање разних проблема српске средњовековне нумизматике. Све је то већ обављено, све је то урадио Сергије Димитријевић и сада би само требало да приступи писању *Corpus nummorum medievalorum Serbiae*. То је, наравно, сасвим неуобичајено, достојно поштовања.

Велике пројекте оформљивања *Corpus*-а новаца појединих земаља редовно су остваривали тимови сарадника који би само на том послу радили дужи низ година, што је и сасвим нормално с обзиром да је у те сврхе неопходно претходно обавити изванредно обиман, сложен и пипав рад на прикупљању и проверавању огромног броја најразличитијих података и докумената. Чини се, међутим, да је Сергије Димитријевић способан да читав тај посао сам обави (добар део је већ обавио), па би на сваки начин требало подржати завршавање овога посла, које би само по себи представљало ретко значајан културни догађај. Да се и не говори о томе да поседовање *Corpus*-а представља незаменљиву основу за даљи лакши и плоднији научни рад на подручју наше средњовековне нумизматике; омогућава како музејским радницима тако и колекционарима и свима заинтересованима потпуно упознавање и идентификацију нашег средњовековног новчаног културног блага, а то је истовремено и једина права гаранција да ћемо бити у стању да га сачувамо за будућа поколења.

Др Петар Качавенда

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ, ЈЕДАН ОД ИСТАКНУТИХ И ЗАСЛУЖНИХ САРАДНИКА ИНСТИТУТА ЗА САВРЕМЕНУ ИСТОРИЈУ У БЕОГРАДУ

У првим годинама послератне изградње земље, када су се у научно истраживачком раду, из до тада веома мало обрађиване проблематике радничког покрета, постављали крупни задаци, а стручних и искусних кадрова није било довољно, започела је плодна и драгоцена сарадња др Сергија Димитријевића са Историјским одељењем ЦК КП Југославије, касније Историјским архивом ЦК КП Југославије и научним институтима који су се бавили изучавањем радничког покрета.

Иако је, почев од 1948. године, у Историјском одељењу ЦК КП Југославије ово његово ангажовање било без одређеног радног статуса и материјалне накнаде, дало је значајне резултате. Тада је, између осталог, др Сергије Димитријевић, као извршни зналац социјалдемократије, извршио избор материјала за трећи том Историјског архива КПЈ, Београд, 1950. Помоћу докумената и материјала успешно су приказани основни моменти развитка социјалдемократског покрета у Србији (1900 — 1919) и његови ставови о најважнијим теоријским и политичким питањима.

Посебно поље активности др Сергија Димитријевића, везано за Историјско одељење ЦК СК Југославије, представљало је рад на *Прегледу историје СКЈ*. Био је аутор првог поглавља ове историје „Стварање и развитак КПЈ у легалном периоду њеног постојања (1919 — август 1921)“ и активан у дискусијама и договорима о изради ове књиге у целини која је објављена у Београду 1963. године.

Учествовање у раду Историјског одељења ЦК КП Југославије, касније Историјског архива ЦК СК Југославије, наставило се. Још пре његовог претварања у Институт за изучавање радничког покрета, крајем 1959. године, др Сергије Димитријевић је, у циљу боље организације ове научноистраживачке институције и припремања млађег научног кадра за рад, одржао серију предавања о методолошким искуствима у научном раду.

Сарадња са овим институцијама, посебно са Историјским одељењем Института друштвених наука, постала је интензивнија његовим избором за хонорарног научног сарадника (31. маја 1958. до 1. јула 1961), а у Институту за изучавање радничког покрета (данас Институт за савремену историју) у својству руководиоца секције за изучавање историје Савеза комуниста Југославије (1. јануара 1962 — 28. фебруара 1965). После тога, до 28. фебруара 1966. радио је као стални сарадник овог Института.

Пензионисан је у звању научног саветника, али је продужио да ради на истим задацима до 30. јуна 1966. као хонорарни сарадник са пуним радним временом. Како за научног радника и истинскога ствараоца пензионисање не може да значи и прекид бављења научним радом, даља сарадња, без обзира на статус спољног сарадника, није престајала него се одржала до данашњих дана у разним облицима.

Као руководилац секције за изучавање југословенског радничког покрета до 1941. у Институту за изучавање радничког покрета др Сергије Димитријевић је био у току свих организационих проблема и њихових решења која су се односила на ово подручје. Лично је допринео тим решењима у току безбројних дискусија о раду колектива, у самоуправним органима и стручним договорима са руководством Института и одељења. По свим важнијим питањима имао је и исказивао сопствено мишљење, које је аргументовано и принципијелно бранио, полазећи пре свега са становишта интереса научноистраживачке установе и њених потреба, а без обзира на постојање ма чијих других мишљења.

Посебна серија његових елабората (21 елаборат) односи се на организацију и рад Института за изучавање радничког покрета. При том су та питања веома бројна и разноврсна у широком дијапазону почев од питања научног рада у најужем смислу, предлога о организацији Архива и документације, конкретизације плана организације рада на биографско-мемоарској документацији, елабората о питањима библиотеке до предлога о давању сепарата, слању периодике Института радничког покрета у иностранство, питања институтске зграде, критеријума расподеле личних доходака и слично.

У време када је у нас недовољно посвећивана пажња сакупљању и чувању архивске грађе и другог историјског материјала од стране научних радника и научних институција, када су многи значајни документи неповратно изгубљени, Сергије Димитријевић је зналачки сакупио документацију и литературу. Он то није чинио само за свој научни рад, већ је својим знањем и искуством помагао Институту за изучавање радничког покрета да овај рад организује на најбољи могући начин и да резултате њиховога рада могу да користе и други истраживачи. Израдио је упутство (критерије) за одабирање грађе која се односи на питање југословенских народа и октобарске револу-

ције. Дао је и разрађени писмени предлог за издавање грађе о радничком покрету.

Заједно са осталим члановима радног колектива Института за изучавање радничког покрета, укључио се у њихов обиман програм публиковања листова и часописа које је у разним периодима свог деловања издавао Централни комитет КПЈ. Међу њима је по свом значају заузимао прво место „Пролетер“ (1929—1942), који је излазио у веома тешким илегалним условима, па су његови комплети представљали својеврсни раритет. У том циљу је Сергије Димитријевић за потребе овога Института сачинио два елабората: План за издавање партијских листова и часописа и Предлог о начину издавања „Пролетера“, као и реферат за студијски увод фото издању „Пролетера“.

Исто тако се залагао за издавање радова наших социјалиста. Израдио је за Институт елаборат о јединственим принципима издавања целокупних и изабраних дела наших социјалиста.

Познати библиофил, увидевши у току сопственог истраживања значај библиотеке за успешан научни рад, посветио је и овом питању Института посебну пажњу. Још 1962. године сачинио је извештај о стању библиотеке одељења за изучавање радничког покрета Југославије и историје СКЈ, а касније дао опсежан елаборат о неким питањима библиотеке. У настојању да пружи конкретну помоћ, направио је и класификациону шему за разврставање књига о југословенском радничком покрету.

Један од облика вишеструке научне активности Сергија Димитријевића било је рецензирање студијских радова сарадника Института за изучавање радничког покрета из социјалдемократског и комунистичког периода развоја радничког покрета у Југославији, нарочито из периода 1918—1937. године. Ове рецензије су у прво време биле усмене, а затим у писаном облику. Сачувани су подаци за 23 рецензије које се односе на научне радове данас већ афирмисаних научних радника.

Исто тако, Сергије Димитријевић је био члан комисија и референт за избор у звање већег броја виших стручних сарадника, научних сарадника и других научних радника овог Института. Тако је непосредно утицао на избор и уздизање његових научних кадрова.

Радио је на распоређивању, одабирању и прихватању студијских задатака сарадника Института за изучавање радничког покрета. Вршио је са њима консултације у вези с литературом, архивским изворима, штампом и научном обрадом.

Учествовао је у научним руководствомима као члан Научног савета историјског одељења Института друштвених наука (1958) и руководећег колегија истог одељења (1958—1961), као члан руководства Одељења за историју југословенског радничког покрета (1961—1966) и члан Научног савета Одељења за историју радничког покрета народа Југославије Института за изучавање радничког покрета (1963).

Бавио се и научно-педагошким радом. Био је предавач на два течаја за наставнике историје. Одржао је пет курсева на постдипломским студијама историјске групе Филозофског факултета и два курса на Високој школи политичких наука.

Посебно треба истаћи први састанак студијаца који су се бавили проучавањем легалног периода историје КПЈ, одржан у Институту за проучавање радничког покрета (1965) на коме је Сергије Димитријевић одржао уводни реферат и учествовао у дискусији.

Активно је учествовао путем реферата и дискусије на 34 научна скупа у земљи и 8 таквих скупова у иностранству.

Био је дугогодишњи члан редакције низа часописа и зборника радова из области економских наука и историје радничког покрета, што показује да је Сергије Димитријевић — истраживач, писац, организатор, педагог, комплетна личност научника, веома заслужан за развој историографије радничког покрета, СКЈ и Југославије.

Никола Цветковић

ЧОВЕК НА ЗВЕЗДАНОМ ТРАГУ БУДУЋНОСТИ

Прилог за биографију Сергија Димитријевића

Сергије Димитријевић је значајна личност и појава у нашој историјској науци; али је то и човек који је непосредније суделовао у стварању историје као партијски активиста и револуционар у периоду између два рата. Био је врстан интелектуалац и ерудита широких интересовања, свестране културе и марксистичког усмеравања, са обухватним и разуђеним научним делом. Напредном покрету приступио је још у ђачким данима, а као студент активно и непосредно је учествовао у обнови илегалног студентског комунистичког покрета на Београдском универзитету, потом и као борац у југословенском и међународном радничком покрету. За више од шест деценија активног рада и деловања овај плодотворни научни радник и истраживач, класно-партијски првоборац, конспиратор и заточеник Главњаче и многих злогласних логора у Француској и Немачкој, био је учесник значајних партијских скупова и члан бројних међународних партијских форума у међуратном периоду. Као човек комунистичких идеала, доследан етичким начелима, као врстан марксистички мислилац и несустали научни прегалац у неколико значајних области, утицао је на бројне млађе научне раднике.

Бројни су његови нови продори и открића у домену привредне историје (област из које је докторирао, потом у историји социјалистичког и комунистичког радничког покрета (до 1918) и Југославије (до 1941); незаобилазан је његов допринос у изradi споменица-монографија везаних за локалну историју, као и у методолошком заснивању једне врсте тоталне историје ужег регионалног подручја (Лесковац и околина), па у модерном стваралачком концептирању сабраних дела, најпре Димитрија Туцовића (до IV књиге), а потом и Душана Поповића, уз мајсторско обликовање више зборника архивске грађе и значајног стваралачког и концепцијског прилога у писању „Прегледа историје СКЈ“ и „Историје Савеза комуниста Југославије“. Поред тога дао је видан допринос археолошком, етнографском, фолклор-

ном, па чак и минералошко-геолошком изучавању лесковачког краја.

Посебно је значајан његов студијски рад на српској средњовековној нумизматици где је дао непроцењив допринос. (Његова збирка средњовековног новца Србије, Босне и Бугарске обухвата око 2000 врста, подврста и варијанти). Споменимо овде да се бавио најразноврснијим колекционарским радом коме је пришао студијски, (делом објављена збирка разгледница „Поздрав Београду“) научнички, истраживачки.

Димитријевићев опус обухвата више од двадесетак књига већег формата, од којих су поједине преведене; потом више од деведесет студија и монографија. Стваралачки је суделовао на близу четрдесетак симпозијума у земљи и иностранству; а научни скуп у Лесковцу (1983) са преко 20 реферата, био је посвећен његовом богатом револуционарном животу и плодној научној активности. Знатан део научног скупа Напредни студентски покрет југоисточне Србије, у Нишу маја 1987, био је упућен његовој револуционарној политичкој активности у илегалном студентском политичком покрету. Гледано у целини његов научни, студијско-публицистички и монографски опус обухвата више од шест хиљада објављених страница. Чини се да нећемо погрешити ако овде поменемо и Димитријевићеву трагалачко-документаристичку и архивско-сакупљачку активност која је трајала више од шест деценија и допринела стварању различитих збирки драгоценог изворног материјала, сваковрсне историјске, етнографске и друге грађе. Архивска збирка С. Димитријевића, можемо устврдити, представља незаобилазно дело упорног, марљивог и преданог научног радника и тек када буде адекватно друштвено ситуирана, а потом и стручно обрађена, моћи ће на прави начин да се оцени његов допринос и на овом пољу.

Растао је и развијао се у старој и познатој комунистичкој породици Милана Димитријевића из које је понео и упио прва класно-револуционарна сазнања и подстицајна борбена прегнућа. А стасао је као класно-политички борац у црвеном радничком Лесковцу из кога је потекла и у коме је деловала плејада револуционара коју су чинили, у претходном периоду, Михајло Јовановић, Душан Цекић Лешњак, а потом Благоје Николић, учесник октобарске револуције, Коста Стаменковић, Влада Ђорђевић, Трајко Стаменковић и други. Његов отац Милан Димитријевић који је био социјалиста још из времена пре првог светског рата свесрдно се определио за комунистичке идеје и покрет, због чега је био прогоњен и осуђиван. Први пут је ухапшен 1919. због противљења војним властима, а потом и 1921, када је тамовао са комунистичким општинарима и бољшевиком Благојем Николићем. У родној кући, још од најранијих дана, млади Сергије се сусрео са напредном комунистичком литературом, радничком и партијско-политичком штампом коју је набављао, читао и коментарисао његов отац. Упадљиво је да су још Миланови

преци (прадеда Ђорђе) путовали у Русију, што је касније урадио и Сергијев отац (1906), који је о Русији говорио „на сав глас“ и збуњеност лесковачке чаршије. Уз то, Милан је путовао у Цариброд, Софију, Букурешт у време сељачких устанака у Румунији, где се и повезао са социјалистима. Под притиском прогона и терора прешао је у Русију (крајем 1906), боравећи неко време у немирној Одеси, а потом и у Петрограду. Ту у годинама револуционарног врења и надахнућа упознаје Софију Караулову, будућу супругу, којој су браћа страдала на барикадама, и са њом, у време прогона левичара, крајем 1910, бежи у Србију, у Пирот, где се Сергије и родио 19. марта 1912. године. Милан је учествовао у првом и другом балканском рату, као и у првом светском рату.

Додајмо овде да је Сергијева мајка Софија (из Вологде), заједно са браћом Николајем и Јевгенијем, припадала борбеној младој генерацији која је учествовала у првој руској револуцији. Мајка га је још у најранијем детињству запојила руским народним и револуционарним песмама о сибирским прогнаницима. Она је, према сведочењу Светозара Крстића, певала те и друге борбене песме и Сергијевим друговима окупљеним у њиховој кући. Ова револуционарна и класно-политичка усмереност родитеља младог Димитријевића, поред осталог, била је од великог уплива на идејно политичку изградњу, усмереност и развој сина, који је још као дете учествовао на првомајским манифестацијама (1920) и постао члан комунистичке пионирске групе „Будућност“.

Многострука интересовања и даровитост млади Сергије Димитријевић је испољио још у раним ђачким данима. Напредна и борбена идејно-политичка схватања исказивао је нарочито као ученик лесковачке Гимназије, која је била непресушно извориште револуционара и партијско-политичких кадрова у периоду илегалног комунистичког рада и деловања. Активно је суделовао у раду врло прогресивне литерарне дружине „Вуловић“, као и у Историјском друштву Гимназије, истичући се већ тада темељном обрадом друштвено-економских и социјалних аспеката француске буржоаске револуције. Због активног и непрекидног ширења напредних идеја и схватања и због комунистичке пропаганде коју је као и његов отац спроводио у свакој прилици, полиција је захтевала од школских власти да искључе овог ученика из завршног, осмог разреда. (Занимљиво је да је касније и као студент, због учешћа у антирежимским демонстрацијама, извођен пред дисциплински суд на Универзитету и кажњаван.)

Као студент Правног факултета у Београду Сергије Димитријевић, већ на самом почетку тридесетих година, веома активно делује у политичко-опозиционим борбама на Универзитету; учествује у антирежимским демонстрацијама против диктатуре и на другим протестним скуповима, који су испрва, у пролеће

1931. били донекле спонтани, или само делимично организовани. Бројни и политизовани студенти Правног факултета, са раније изграђеним напредним опредељењима, били су на челу револуционарног покрета у Београду и шире. Димитријевић је већ у новембру или децембру 1931. био укључен у илегалну студентску комунистичку организацију на овом Универзитету. Тада је ушао у једну од илегалних комунистичких студентских група, из које ће касније произићи одговарајуће подгрупе. У оквиру рада тих илегалних група, као и тим антирежимским протестима и политичкој борби, припремаће се кадровска основа за организовање скојевске и партијско-политичке делатности у унутрашњости. Тако ће С. Димитријевић, обогаћен овим практично-политичким искуством, у пролеће 1932. године формирати прву скојевску организацију из које ће убрзо произићи више скојевских група, које ће поред ученика обухватити и младе раднике. Те исте године непосредно ће суделовати у обнови Удружења студената у Лесковцу. Осим тога, тада живо и борбено политички учествује у раду студентских семинара, докторантских курсева и расправа на Правном факултету, и то са изразито класно-марксистичких позиција.

Наредне 1933. године С. Димитријевић, који је био под непосредним утицајем Благоја Николића учесника октобарске револуције, и Косте Стаменковића, као проверени студентски активиста и организатор скојевских група, бива примљен у КПЈ. У то време успоставља партијску везу између руководства лесковачке партијске организације и Покрајинског комитета у Београду; уз то, ваљано повезује и успешно одржава партијске везе између поменутог Покрајинског комитета и организација у Јагодини (Ђуприја и Параћин) и у Куманову (Велесу), користећи, поред осталог и своје студентске партијско-политичке везе. Напредни студентски покрет имао је велики утицај не само на оживљавање скојевских и партијских организација у Србији већ је био од изузетног значаја и за успостављање поузданих партијских веза, заснивање одговарајућег партијског центра, као и у пословима преношења илегалног партијско-политичког материјала, популарисања и растурања марксистичке литературе. Димитријевић је лично, али и преко курира, радио на пребацивању партијске штампе, одговарајућих брошура и партијских летака, из Београда у унутрашњост, укључујући у ту активност и своје колеге. При том је радио врло интензивно и на популаризацији и пунијој афирмацији марксистичке литературе, ангажоване публицистике и књижевних дела са наглашеном социјалном тематиком.

Због напредне политичке активности Димитријевић је био неколико пута ислеђиван и хапшен. По затворима је проводио дуже или краће време, све док у Француској није отеран у концентрациони логор. У лето 1933. године био је ухапшен у Београду и неко време мучки ислеђиван у вези са листом

„Млади большевик“. Поводом осуде монтираног Лајпцишког процеса и учешћа у нападу на зграду Немачког посланства на дан изрицања срамне пресуде (децембар 1933) поново је ухапшен и ислеђиван од стране познатих батинаша Вујковића и Космајца. Исте године саслушаван је у Среском начелству у Лесковцу због напредних социјално-борбених песама упућених часопису „Литература“, које је управа полиције у Загребу пронашла и почетком октобра, са читавим предметом, доставила државном тужиоцу при Државном суду за заштиту државе. Упадљиво је да сва та ислеђивања, хапшења и тамновања нису ни најмање утицала на интензитет његове политичке активности.

Значајно је истаћи да је С. Димитријевић први на југу Србије у лето 1934. године формирао сеоску партијску организацију у Вучју, и то у време када је био затајио партијско-политички рад на селу. Убрзо после ове прве партијске организације која је у време оснивања имала пет чланова, формирао је и другу сеоску партијску групу од три члана, у оближњем селу Чукљенику („Партија и Ској у Лесковцу од 1931—1934“).

Исте године С. Димитријевић врло интензивно пише и сарађује у лесковачким „Недељним новинама“, аналитички и критички указујући на потребу борбе против капитализма, на дубину и последице привредне кризе, на тадашњу агонију привреде, улогу финансијског капитала и морални пад банкарских кругова, о проблему високих цена и вапају радништва за животом. Поред политички ангажоване активности на трибини Народног универзитета у Лесковцу где је надахнуто и смело, са великим познавањем и ерудицијом, осудио фашизам, у неколико чланака, са изузетном храброшћу пише о беди хитлеризма, о облацима фашизма над Аустријом, о порасту борбених антифашистичких снага и сл. подстичући револуционарно-политичко расположење. Написе који су због напредних идејно-политичких схватања одбиле „Недељне новине“, као што је случај са чланком „Рат и његова економска позадина“, у коме између осталог пише о узроцима рата, грамзивости силних, носиоцима ратне опасности, али и о борби за мир, објављивао је у пожаревачком „Нашем листу“. Познати су његови чланци и написи о Совјетској Русији, о колективизацији, машинизацији и културном напретку села у СССР-у, на којима су се подизале и идејно-политички усмеравале тадашње генерације скојеваца и младих комуниста.

Крајем септембра 1934 С. Димитријевић као делегат Окружног комитета Лесковац, непосредно и ангажовано суделује у раду IV покрајинске конференције за Србију (београдски део).

Крајем 1934. године на захтев и по директиви ужег партијског руководства, одлази у Париз где се убрзо укључује у живу и динамичну политичку активност, учествујући у међународном и студентском радничком покрету, најпре као стални југословенски представник у Међународном студентском комитету против рата и фашизма (можда се звао и Светски студент-

ски комитет против рата и фашизма) и то од почетка 1933. до септембра 1937. Почетком 1935. године створио је илегалну комунистичку симпатизерску групу у коју су ушли Бора Барух, Р. Миловановић, Љ. Илић и др.; а средином те исте године формирао је и југословенско студентско партијско руководство. Поред осталог, постао је члан КП Француске, припадајући ћелији коју је испрва водио Жак Соломон, а ту је деловао и афирмисани марксиста Шарл Рапопор. Од пролећа 1935, када су комунисти освојили Удружење југословенских студената у Паризу, био је потпредседник, а убрзо потом и председник овог Удружења. У то време, или нешто мало касније, постао је секретар југословенске илегалне студентске партијске организације, а улази и у руководство југословенске партијске организације у Француској (југословенска подсекција КП Француске — секција Коминтерне. Секретар те југословенске подсекције је од јесени 1935. до јесени 1937. Приликом Кидричевог задржавања у Паризу у септембру 1935. године, Димитријевић га је упознао са радом југословенске комунистичке омладине у Француској, када је примио и одговарајућа упутства за даљи рад. Додајмо овде да је захваљујући његовом ангажовању као председника у Управи удружења југословенских студената остварено више акција на културно-уметничком пољу: држана су предавања, организована је изложба слика југословенских уметника у Паризу, оформљена је музичко-хорска секција и сл. А на ширем политичком плану вођена је борба против покушаја цепања студентских редова које су подстицали студенти профашистичке и националистичке оријентације, као и акције за правилнију доделу стипендија сиромашним студентима.

Као секретар југословенске подсекције КП Француске С. Димитријевић је суделовао у раду бројних југословенских радничких партијских и синдикалних група. При том обезбеђивао је и слао партијске материјале, растурао партијску и исељеничку штампу, (уз помоћ Боре Баруха), одржавао партијску везу са организацијама у унутрашњости Француске и сл. У 1935. и 1936. години издавао је „Организациони билтен“ (четири броја), са директивама и упутствима за рад и деловање партијских и синдикалних организација у провинцији. Тада је, према писаном извештају с почетка 1936. године, деловало 6 југословенских партијских радничких група у унутрашњости Француске, потом две радничко-симпатизерске групе у предграђима Париза и још 4 студентске партијско-симпатизерске групе са око 70 чланова. Ту се могу укључити и југословенске синдикалне групе, затим масовне организације: Исељеничко удружење, радничко певачко друштво „Слога“ и др., које су биле предвођене од стране комуниста. Све организационо-политичке и техничко-оперативне послове испрва је обављао сам Димитријевић, а касније је техничке работе преузео Б. Барух. У том периоду Димитрије-

вић је похађао и завршио партијску школу за руководеће кадрове страних подсекција, као и курс за политичке говорнике.

Од септембра 1936. непосредно суделује у организованом упућивању добровољаца из Француске, Белгије, СССР-а, на шпанско ратиште доприносећи тако стварању међународних бригада у шпанском грађанском рату. Он је тада био југословенски представник у илегалном Међународном комитету за формирање интернационалних бригада у Шпанији. Као члан тог међународног тела, којим је руководио Андре Марти, један од секретара Извршног комитета Коминтерне, лично је учествовао у овом послу, формирајући групе Југословена и припремајући њихов одлазак и то све до средине 1937. године. Уз то, учествовао је са Лолом Рибаром на Међународној конференцији омладине за мир од 29. фебруара до 1. марта 1936. године у Бриселу, као и на Међународној студентској конференцији за помоћ републиканској Шпанији, почетком 1937. у Паризу.

Половином 1937. године, након оштрог сукоба и размимоизлажења са секташком групом Марић—Кусовац, скинут је са свих функција. У писаној изјави упућеној Политбироу КПЈ он је у 22 тачке изложио отворено неслагање са И. Марићем, Л. Кусовцем и Р. Увалићем и њиховом линијом која је била супротна одлукама VII конгреса Коминтерне. Партијска комисија коју су чинили Тито, Б. Кидрич и В. Влаховић је после темељних преиспитивања искључила фракционашку групу Марић—Кусовац из партије, а Димитријевић је, једини без партијске казне, школске 1938—1939. враћен на дужност секретара југословенског студентског партијског руководства у Паризу. Тада је постао и представник КПЈ у Балканском комитету (1938—1939) и члан редакције и уредник југословенског дела билтена »Balkan democratie«. На Другој међународној конференцији против рата и фашизма (1939) учествује заједно са Мијалком Толоровићем, као делегат придодат из иностранства, што је још један показатељ и потврда партијско-политичког угледа који је уживао.

И у тешким условима живота у концентрационим логорима Француске и Немачке С. Димитријевић наставља своју политичку активност. Због те активности у Француској ухапшен је 23. октобра 1939. и затворен у логор Ролан Гарос у Паризу, где су углавном били концентрисани комунисти-странци. Ту је одмах ушао у партијску ћелију од пет чланова, углавном функционера иностраних партија, коју је водио Луиђи Лонго. Из састава те партијске ћелије произашли су кадрови који су чинили основу међународне партијске организације у логору Вевнет, где су били пребачени крајем новембра исте године. Касније, по доласку интербригадиста у овај логор, Димитријевић улази у састав југословенског партијског руководства кварта „Б“ на чијем се челу налазио Душан Кведер, који је био и члан руководства Међународног партијског комитета. Након Кведеровог одласка у земљу, Сергије, који је испрва био представник у Међународном

економском комитету, преузео је вођство југословенске партијске организације кварта „Б“, као секретар, а ушао је и у Међународни логорски партијски комитет. Поред тога лично је одржавао и везу са централним југословенским партијским руководством које је тада било у кварту „Ц“, као и са иностраним партијским руководством. У логору Вернет учествовао је у организовању партијских демонстрација против логорских власти и неподношљивих услова живота, због чега је батинашки ислеђиван од специјалне петеновске комисије. Као тежи плућни болесник пребачен је у децембру месецу 1941. у логор Лагис где је било понајвише Француза, а неко време потом у логор Репебеду и Ное. И у овим логорима Сергије се партијски повезао и све време политички радио и деловао, док јула 1944. године није био пребачен у по злу познати немачки концентрациони логор Бухенвалд.

У Бухенвалду се преко Руди Сунека, ранијег члана једне симпатизерско-партијске групе у Паризу, повезао са југословенском партијском организацијом, и поред лошег здравственог стања непосредно радио „као члан руководства актива илегалне организације КПЈ“. Он је у блоку 40 био партијски одговоран за веома бројну групу од 120—130 Југословена: а водио је три партијске и 17 симпатизерских група. Поред рада на идејно-политичком уздизању чланова, организовано и систематски је бринуо о спашавању и збрињавању партијских кадрова и група које су стизале у логор. Поред тога, учествовао је заједно са друговима у формирању илегалне војне организације која је имала задатак да врши разне саботаже, да брани логораше, да изврши припреме за ослобођење логора и да борбено делује у моменту ослобађања. Захваљујући тим припремама, значајном наоружању које су сами обезбедили, ова војно-политичка организација је у тренутку ослобођења логора сама напала и разоружала СС страже и радила на чишћењу терена за бржи продор америчких тенковских јединица. Тако је С. Димитријевић, заједно са својим друговима логорашима, члановима партијских и симпатизерских група, учествовао у завршним војним операцијама на подручју Тирингије.

После ослобођења Бухенвалда С. Димитријевић као представник југословенске партијске и скојевске организације улази у Међународни партијски комитет санаторијума у Бланкенхајму, где остаје до августа 1945. године. Тада активно сарађује у листу „Наш глас“ — гласилу Југословена у Немачкој, правилно информишући заробљенике и цивилне раднике о НОБ-у у Југославији, залажући се за њихов повратак у домовину.

Из Бланкенхајма С. Димитријевић се вратио у земљу преко Прага и Будимпеште. Након краћег задржавања у Свботичком прихватном логору, у Београд је стигао бродом. Ту се одмах јавио ЦК КПЈ и Вељку Влаховићу кога је упознао са партијско-политичким радом у Паризу и у концентрационим логорима.

па му је Контролна комисија ЦК КПЈ већ сутрадан потврдила континуитет и чланство у партији.

Убрзо по доласку у Лесковац почиње 1. октобра 1945. да ради као један од уредника листа „Наша реч“, пишући уводнике (о Октобарској револуцији, на пример), аналитичке прилоге о аграрној реформи, о културним и просветним приликама у старом Лесковцу. Та плодна сарадња у „Нашој речи“ траје непуну годину дана, уз свестрано друштвено политичко ангажовање, предавачку активност и обилажење лесковачког краја. За то време стручно је деловао као повереник за индустрију при Извршном Окружном народном одбору Лесковца, чији је члан био од марта месеца 1946.

Половином 1946. на захтев и иницијативу Бориса Кидрича, прелази у Београд где је изабран за наставника политичке економије на Правном факултету; а крајем августа те исте године постављен је за директора Економског института Привредног савета владе ФНРЈ. Гледано у целини С. Димитријевић је од септембра 1946. године па све до пензионисања (1966) непрекидно радио у научноистраживачким установама које су се бавиле друштвено-економском проблематиком, историјом XIX и XX века, као и проучавањем развоја српског и југословенског радничког и комунистичког покрета.

Радећи скоро пола деценије као директор Економског института ФНРЈ (1946—1951) он је у ствари научно-методолошки засновао и стваралачки организовао ову значајну југословенску институцију. Лично је организовао сва одељења и службе овог Института и то на основу сопствених замисли и концепција.

У оквиру Економског института зналачки је оформио и стручно организовао најкомплетнију економску библиотеку у земљи, са око 35.000 књига, као значајну полугу научноистраживачког рада у овој области. Касније је та стручна библиотека постала основа за стварање библиотеке Института друштвених наука. Ову библиотеку Димитријевић је организовао и утемељио од инвентара, преко каталога, до процеса обраде и начина рада. У томе му је значајно помогло искуство које је стекао у организовању велике сопствене библиотеке од око 27.000 књига. Његова библиотека је после извесних сужавања и редукција онога што се односило на сферу природних наука, специјализована за привредну историју Србије и Југославије, за аграрно питање, историју радничког покрета, као и за историју Лесковца и околине. За неке од ових области он је израдио алфабетске, предметне и хронолошке картотеке. Уз то, радећи у многим библиотекама у земљи и иностранству он је стекао драгоцену сазнања која су му касније послужила у пословима.

Нагласимо овде да је у вези са историјом српског, југословенског и балканског радничког покрета, прегледао фондове следећих библиотека: поред библиотека свих института за историју радничког покрета (Загреб, Сарајево, Београд, ЦК Слове-

није и др.), прегледао је Научну библиотеку у Сплиту, Свеучилишну библиотеку у Загребу и Љубљани, Библиотеку Матице српске у Новом Саду, Библиотеку Земаљског музеја Босне и Херцеговине у Сарајеву и др. А у иностранству: Bibliotheque Nationale у Паризу, затим Centre de Documentation, библиотеку Винсенске тврђаве, потом одговарајуће библиотеке у Женеви и Амстердаму, Софији, библиотеку у ЦК КП Бугарске и Народну библиотеку В. Коларов. То се, поред осталог, може видети како из његове документације тако и из објављених студија и књига.

Увидом у Димитријевићеву документацију уочили смо да је написао и неколико елабората о организацији специјализованих библиотека за историју југословенског радничког покрета. Посебно је вредан помена обиман „Елаборат о неким питањима библиотеке ИРП“ из априла 1965. год. А почетком марта 1962. написао је „Извештај о стању библиотеке Одељења за изучавање радничког покрета Југославије и историје СКЈ“. Уз то, посебно се бавио шемама предметних и систематских картотека. Најпре је израдио елаборат: „Шема картотеке библиотеке Економског института“. Та шема обухвата поделу на 32 систематске групе које се деле на 356 подгрупа. Касније, радећи у Историјском одељењу Института друштвених наука, организовао је даљу разраду ове шеме. Тада је уобличио „Скицу предлога за допуну шеме за разврставање књига у библиотеци Института друштвених наука“, са 10 нових група и великим бројем подгрупа. Најзад за библиотеку Института за раднички покрет израдио је елаборат: „Класификациона шема за разврставање књига о југословенском радничком покрету“. Та класификациона шема се састојала из два дела; у првом делу били су изложени принципи разврставања; а други део чинила је шема разврставања за општа и конкретна питања периода до 1941. године.

Димитријевић је постао универзитетски наставник у време када се заснивао нови Универзитет у социјалистичкој Југославији и када су због недостатка марксистички изграђених предавача и наставници марксисти били преко потребни. Његова увек добро праћена предавања из политичке економије унела су нови дух у изучавању ове проблематике и имала су одјека и ван Правног факултета. У августу 1949. постао је заменик шефа катедре економских наука, када му је признат статус и ранг ванредног професора. Предавања и испите држао је све до краја 1952. када је из здравствених разлога и због велике личне преоптерећености напустио ову дужност.

Од друге половине педесетих година па до почетка шездесетих година био је наставник историје, привредне историје и историје радничког покрета на трећем степену студија историје, као и већ дипломираним историчарима или полазницима једне

високе школе. Из прегледа тих предавања и курсева види се да је на течајевима за наставнике историје у јануару 1957. држао предавање на тему „Страни капитал у привреди бивше Југославије“. У децембру месецу 1960. држао је предавања и семинаре на тему „Привредни развитак Југославије 1918—1941“. А на постдипломским студијама на историјској групи Филозофског факултета у Београду, у оквиру смера Социјалистичка револуција Југославије, држао је наставу из предмета „Раднички покрет Југославије“ и „Привредна историја Југославије“. При том је говорио на тему „Српски социјалисти и први светски рат“ (1958/1959), потом „Балкански социјалисти и први светски рат“ (1959/1960). Исте године, у летњем семестру, држао је предавања о „Положају радничке класе у старој Југославији“, а наредне 1961/62 о „Привредној историји Југославије између два рата, са посебним освртом на аграрно питање“. (О предавачкој активности која следи, писаћемо у другој прилици.) И на овај начин у оквиру универзитетске наставе, као предавач на постдипломским студијама, Димитријевић је доприносио изграђивању и подизању више генерација историчара и студијских радника у овој области.

Поменимо овде узгред и нека важнија научна звања која је имао. После звања вишег економисте (новембар 1947) и научни саветник од августа 1930, које је касније било укинато, он добија једино тада постојеће звање самосталног истраживача — научни сарадник. Од 1. фебруара 1960. добија звање вишег научног сарадника, а априла 1963. изабран је за научног саветника, са чиме се сагласио Савет историјског института и Одељења за друштвене науке САНУ.

У време док је руководио Економским институтом ФНРЈ и држао наставу на Правном факултету у Београду, овај човек велике стваралачке енергије, радио је и у Библиографском институту и био члан Редакционог одбора за Библиографију радничког покрета. Из те активности је убрзо проистекла обимна „Библиографија социјалистичког и радничког покрета у Србији“ (Београд, 1953) и друге. Значајно је да је Димитријевић од самог почетка бављења историјом радничког покрета систематски радио на библиографијама из ове области. Основу за тај његов рад представљала су четири тома рукописног регистра свих радова посебних издања која се односе на економска питања и раднички покрет. Ту су и многобројне посебне специјализоване свеске и свежњеве података и чланака из те области, што је све проистекло из систематског прегледавања библиотечких фондова и других библиографских извора. Додајмо да је Димитријевић учествовао и у раду Савезне комисије за израду Библиографије југословенског радничког покрета, о чему сведочи и његово суделовање у опширној дискусији на састанцима и саветовањима од 27. маја 1963. и с краја октобра исте године.

Ослобођен руководеће функције и бројних административних и других обавеза, Димитријевић од априла 1951. службује 5 година као стални сарадник Економског института Привредног савета владе НР Србије (до марта 1955). У то време често побољева, лечи се како у Београду тако и у Дубровнику, где проводи више од шест месеци ради опоравка, после дужег лечења на Институту за ТБЦ, и то крајем 1953. и почетком 1954. Иако тешко болестан тада припрема и објављује више студија, окрећући се изразитије историјским наукама.

Од априла 1955. скоро пуних десет година ради као сарадник Историјског института. А од маја 1958. до половине 1961. је хонорарни научни сарадник Историјског одељења Института друштвених наука. Уз то, од почетка 1962. па до 1963. дела и као хонорарни сарадник Института за изучавање радничког покрета и то у својству руководиоца секције за изучавање историје Савеза Комуниста Југославије до 1941. Наредних годину дана је стални сарадник Института за изучавање радничког покрета у Београду када, такође, руководи Одељењем за историју југословенског радничког покрета до 1941. Пензионисан је на лични захтев 1966, али је још неко време као пензионер радио у овом Институту хонорарно, у својству руководиоца поменуте секције за изучавање историје СКЈ.

Од половине педесетих година па такорећи све до смрти С. Димитријевић је радио на припремању и издавању изабраних текстова и сабраних дела најпре Радована Драговића, потом Димитрија Туцовића (завршно са III томом) и Душана Поповића (IV тома), а припремао је и зборник Грађе за легални период КПЈ.

Стваралачко присуство овог вредног научног посленика осећало се и у научним саветима свих поменутих института, као и у стручном савету Архива Српске академије наука и уметности и Историјског архива СР Србије.

Уз све остало, Димитријевић је био и члан редакције више угледних часописа и зборника. Поменимо овде часопис „Економист“, „Историјски часопис“, „Зборник за историју XX века“, „Зборник југословенског радничког покрета“, Зборник „Токови револуције“ и др.

Сергије Димитријевић не само што је поникао у једној борбено-комунистички опредељеној породици, већ је касније и себе уградио у биће своје разуђене и многобројне фамилије окупљајући око себе генерације и „породицу“ људи сличних гледања, младе ствараоце, историчаре, хуманисте, које је мудро усмеравао, оданички неговао и уздизао до својих недомашних врлетних висина умности, марксистичког промишљања стварности, концепцијског и методолошког разрастања, до једне „школе“ самосвојних стваралаца.

У свим стваралачким, животним и људским подухватима, кроз више деценија богатог и плодотворног научног рада, али

и борења са болештинама, и отимања од смрти, која се често и погубно надносила — нераздвојни друг, истински одан саборац, неуморни делатник да стигне свуда где то он не би могао — била је и остала животодавно и подстрекачки свеприсутна супруга Нада, из породице неимара Анђелковића. Она је истински и непосредно суделовала у његовом раду и стварању: да му на домак руке учини приступачном архивску и другу често недомашну грађу; да прва чује и мудро просуди још обнажену, тек написану реч; да умери и одмери размахнуту полемичко-критичку страст; да стрпљиво и преданички саслуша и нову верзију, и да најзад, све те често нечитљиве хијероглифе, дуговрате и испретуране редове — посложи у читљиве речи на старој „ремингтон“ машини, која је и сама била део борбене историје од „Младог бољшевика“ до „Историје Лесковца“. Његова „другарица“ Нада, са породицом, посветила му је себе и цео један век радног истраживања; и сада јој је потребан један живот и дуговеко опстајање да заокружи, објави, у задужбину, фонд, или легат, садене све те по богатству несамерљиве, по досегу и дубини неисцрпне, по обухвату скоро недохватне архивске и друге збирке које су епохално завештање човека на звезданом трагу будућности.

Никола Цветковић

ЖИВЕТИ ПУНИМ ЖИВОТОМ

За Сергија Димитријевића

*Живети пуним животом,
Ван тога све је магла, студен, иње.
С небеским озарењем проћи светом
Птица се висином и земљи заклиње.*

*Док живиш с ватром радосницом живи.
Сунце је усхит, преобиљем храни
Јаловости и црном трну сви су криви.
Са славујем у срцу омркни и задани.*

*И кад је живот путовање у смрт
Отисни се у бескрај живи
До смрти све је живот, блажени врт
Таштина духа је пустош пепељиви.*

*Животу предан, вечним господари.
Приклањају се варкама затрти и слаби.
Плодним чарима живљења смрт превари
Вазда испашта јак што никад не граби.*

* Животни кредо Сергија Димитријевића био је: ЖИВЕТИ ПУНИМ ЖИВОТОМ. То је и наслов наше књиге у рукопису.

Драгојла Цветковић

**УЛОГА СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА У ФОРМИРАЊУ
СКОЈЕВСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У ЛЕСКОВЦУ И
ПАРТИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА У ВУЧЈУ
И ЧУКЉЕНИКУ**

Још као студент Правног факултета у Београду Сергије Димитријевић, је, почетком тридесетих година, са групом својих колега, развијао врло живу политичку активност међу студентима факултета преко бројних семинарских расправа, затим на докторантским курсевима као и у оквиру различитих студентских група. У периоду од 1930. до 1934. године, одабирањем тема за дискусију из области марксистичке и друге напредне литературе — семинари и кружоци Правног факултета постали су својеврсни марксистички клубови где су се одређене теме разматрале са становишта класне припадности и добијале облик политичког деловања са марксистичких позиција.

У лето 1932. године, за време ускршњег распуста, Сергије Димитријевић формира прву илегалну омладинску комунистичку групу у лесковачкој Гимназији. Иако је раднички покрет у Лесковцу био веома развијен са омладином Гимназије још се није организовано радило. Прва илегална омладинска комунистичка група обухватала је ђаке из виших разреда а њени први чланови били су Радмила Миловановић, ученица VII разреда и Владимир Цакић, ученик VI разреда. Ове чланове омладинске организације припремао је Сергије, оспособљавао их и јачао идејно-политички да би касније и сами могли да развијају политичку делатност међу омладинцима Гимназије. На честим састанцима, прорађивана је марксистичка и друга напредна литература коју је обезбеђивао Сергије. Према казивању једног од чланова ове прве скојевске групе, Владимира Цакића — Сергије Димитријевић је „извршио преломни утицај“* на омладину гимназије. Тако је, захваљујући изу-

* Писмена изјава Владимира Цакића, од 12. IX 1979. — Збирка Сергија Димитријевића.

зетно плодној активности Сергија Димитријевића, узрастала скојевска организација у Лесковцу. Он је омладину гимназије идеолошки усмеравао, упознавао је са политичком ситуацијом у земљи и свету, са њеним историјским задацима у оквиру покрета, са партијским скојевским материјалима и марксистичком литературом. Тако је он, марљивим и истрајним радом, са изузетним смислом за организовање напредних снага, стварао нове услове за развој скојевских организација, за стално омасовљавање и револуционисање омладинског покрета, подижући најплеменитије борбене снаге и припремајући омладину Лесковца за будућа револуционарна збивања. То потврђује и чињеница да је, убрзо после оснивања прве скојевске групе, из ње произишло неколико напредних скојевских група које су обухватале ученике средњих школа и младе раднике. У своме раду Сергије Димитријевић је веома велику пажњу посвећивао широком народно-фронтском политичком деловању истичући повезаност интереса свих потлачених и њихове заједничке циљеве револуционарне борбе. Као веома добар познавалац политичке економије и изграђени марксиста деловао је на широк круг омладинаца личним примером, организованим радом са скојевским групама, усмеравањем акција, обезбеђењем потребне литературе и бројним написима који су објављивани у „Недељним новинама“. Захваљујући таквој ширини у раду и ангажовању, прве скојевске организације у гимназији развијале су се и разгранавале делујући на широк круг гимназијске омладине припремљеном политичком агитацијом, растурањем илегалног партијског и скојевског материјала, пропагирањем социјалистичких идеја, а такође и изузетним залагањем појединих скојеваца који су, изванредним радом и политичком акцијом код млађих ученика у школи, успевали да њиховом подршком заузму кључна места у ђачким дружинама какво је било ђачко Историјско друштво, књижевни одбор „Вуловић“ и слично.

Посебно је био значајан рад историјског друштва чији је председник у школској 1932/33. години Владимир Цакић, вођа једне од најактивнијих скојевских група, која је оформљена 1935/34. године. Он је у исто време био и секретар књижевног одбора, па је захваљујући томе могао да изврши битан утицај у конципирању програма ових ђачких дружина. Тако је у оквиру Историјског друштва разматрано више тема у којима се јасно и разумљиво разобличавају капиталистички односи и разрачунава са буржоаско-грађанским схватањима, затим, темељно, студиозно и отворено говори о дијалектичком материјализму, о положају жене у савременом друштву, о узроцима ратова и слично.

Од посебног је значаја повезивање средњошколске и радничке омладине у 1933. години, у чему се Сергије веома ангажовао, иако су услови били тешки. Укључивање младих радни-

ка у постојеће скојевске групе представљало је организовану делатност у развијању класне свести и јачању ослободилачких снага. Месна скојевска организација, чији је секретар био Сергије Димитријевић, већ 1934. године имала је пет група и бројила је око 25 чланова, што је значило крупан напредак у раду омладине Лесковца.

Ови активисти, припадници скојевских група, окупљали су велики број симпатизера, а у томе раду се посебно истицао млади скојевац Ратомир Тасић, који је изванредно пропагирао скојевске политичке ставове и придобијао поверење многих ученика гимназије. Поред тога, скојевска организација је развијала живу активност у растурању илегалног материјала и напредне марксистичке литературе међу ученицима. Све је то утицало на јачање скојевске организације чији се рад у гимназији све више осећао. Поред тога, ученици Владимир Цакић, члан скојевске организације од њеног оснивања, и Ратомир Тасић учествовали су као делегати ђачке литерарне дружине „Вуловић“ на скупу литерарних ђачких дружина Вардарске бановине у Скопљу. Са њима је пошао и Васа Смајевевић, који је у то време политички деловао у лесковачкој гимназији. На скупу су представници скопске медресе и Васа Смајевевић одржали напредне говоре истичући револуционарне пароле.

Преко ангажованог и делатног присуства Сергија Димитријевића и других активиста, политички и идејни рад скојеваца Лесковачке гимназије добијао је могућност класно-марксистичког оваплоћења, формирања, и узрастања омладинског комунистичког покрета.

У децембру месецу 1934. године Сергије Димитријевић одлази у Француску, извршавајући дате партијске задатке, а вођство скојевском организацијом преузима Миленко Лазаревић. На одласку, Сергије је оставио лесковачкој комунистичкој омладини знатан број књига (30—40) марксистичке и напредне литературе, омогућавајући јој да настави своје политичко и идејно обликовање и узрастање.

Скојевска организација у Лесковцу имала је изузетан значај у оквиру омладинског комунистичког покрета у Србији тога доба. Према постојећим подацима, поред снажне илегалне студентске комунистичке организације у Београду, лесковачка скојевска организација била је једна од најјачих у Србији. У писму Централног комитета КПЈ упућеном Покрајинском комитету Србије (С.Д.), јула 1934. године дата је директива за „стварање омладинске организације у унутрашњости“, наглашавајући да скоро ни једна партијска организација није започела рад на организовању СКОЈ-а. Утолико је, треба рећи, био значајнији рад на формирању првих својевских организација у Лесковцу, а посебно првих сеоских илегалних партиј-

ских организација, у чему се Сергије Димитријевић, са пуно личне иницијативе, истрајно и плодотворно ангажовао.

Почетком тридесетих година а и раније Сергије Димитријевић је у више махова боравио у Вучју као излетник или у посети школском другу Светозару Крстићу. Тих Димитријевићевих боравака сећа се Вукоје Божовић учитељ у пензији, који је тих година живео и радио у Вучју. Он га, у једној прилици, описује као врло високог, мршавог и мало повијеног младића, а због широког знања и лепог казивања радо виђеног у друштву, међу људима, међу омладином, сељацима и радницима.

У писаној изјави, учитељ Божовић указује на повремено присуство састанцима и разговорима које је Димитријевић одржавао у разним приликама; повремено је учествовао на излетима, у шетњама уз Вучјанку, по Кукавици, другујући са Сергијем, Тозом и осталима. Према његовим речима, Сергије је окупљао: Тозу Крстића, Блашка Миленковића, Стевана Антића, столарског радника, једног подофицира који је увек носио велики фотографски апарат. Он детаљније описује како су се као група склањали негде у кукуруз, где им је Димитријевић говорио о Совјетском Савезу. При том је имао при руци једну дебелу књигу са пуно фотографија у којој је било речи о пољопривреди, селу, просвети, здравству у Совјетској Русији. Сергије им је тада причао у колективизацији, о животу на селу у колхозима, потом о комбајнима, тракторима, што је у то време било врло необично, показујући им илустрације и фотографије. „Говорио нам је да је тамо успостављена радничка власт, да су радници дошли до изражаја, да народ гради, уздиже и развија своју земљу, о новој организацији и политици... — У Совјетском Савезу се велика пажња поклања просвети и култури, истицао је. — Школе су у великим лепим зградама. Сви су обавезни да иду у школу. То је народна просвета — сећа се учитељ Божовић, наводећи дословце поједине исказе нарочито о ономе што га је као просветног радника занимало.*

Занимљиво је да Божовић помиње како им је С. Димитријевић у Вучју доносио напредну и комунистичку литературу: „Аграрно питање“ — Лењин; „Комунистички манифест“, — Маркс-Енгелс; Стаљинова „Питања лењинизма“, коју су читали и проучавали. „Ја сам од Тозе Крстића и Сергија Димитријевића добијао књиге о историјском и дијалектичком материјализму (Талхајмер „Увод у дијалектички материјализам“). Уз то наводи и књигу из политичке економије Симе Марковића.**

* Писана изјава Вукоја Божовића („Сећања о животу и раду у Вучју), од 21. XI 1986. — Архивска збирка Н. Цветковића.

** Ибид.

ка у постојеће скојевске групе представљало је организовану делатност у развијању класне свести и јачању ослободилачких снага. Месна скојевска организација, чији је секретар био Сергије Димитријевић, већ 1934. године имала је пет група и бројила је око 25 чланова, што је значило крупан напредак у раду омладине Лесковца.

Ови активисти, припадници скојевских група, окупљали су велики број симпатизера, а у томе раду се посебно истицао млади скојевац Ратомир Тасић, који је изванредно пропагирао скојевске политичке ставове и придобијао поверење многих ученика гимназије. Поред тога, скојевска организација је развијала живу активност у растурању илегалног материјала и напредне марксистичке литературе међу ученицима. Све је то утицало на јачање скојевске организације чији се рад у гимназији све више осећао. Поред тога, ученици Владимир Цакић, члан скојевске организације од њеног оснивања, и Ратомир Тасић учествовали су као делегати ђачке литерарне дружине „Вуловић“ на скупу литерарних ђачких дружина Вардарске бановине у Скопљу. Са њима је пошао и Васа Смајевевић, који је у то време политички деловао у лесковачкој гимназији. На скупу су представници скопске медресе и Васа Смајевевић одржали напредне говоре истичући револуционарне пароле.

Преко ангажованог и делатног присуства Сергија Димитријевића и других активиста, политички и идејни рад скојеваца Лесковачке гимназије добијао је могућност класно-марксистичког оваплоћења, формирања, и узрастања омладинског комунистичког покрета.

У децембру месецу 1934. године Сергије Димитријевић одлази у Француску, извршавајући дате партијске задатке, а вођство скојевском организацијом преузима Миленко Лазаревић. На одласку, Сергије је оставио лесковачкој комунистичкој омладини знатан број књига (30—40) марксистичке и напредне литературе, омогућавајући јој да настави своје политичко и идејно обликовање и узрастање.

Скојевска организација у Лесковцу имала је изузетан значај у оквиру омладинског комунистичког покрета у Србији тога доба. Према постојећим подацима, поред снажне илегалне студентске комунистичке организације у Београду, лесковачка скојевска организација била је једна од најјачих у Србији. У писму Централног комитета КПЈ упућеном Покрајинском комитету Србије (С.Д.), јула 1934. године дата је директива за „стварање омладинске организације у унутрашњости“, наглашавајући да скоро ни једна партијска организација није започела рад на организовању СКОЈ-а. Утолико је, треба рећи, био значајнији рад на формирању првих својевских организација у Лесковцу, а посебно првих сеоских илегалних партиј-

ских организација, у чему се Сергије Димитријевић, са пуно личне иницијативе, истрајно и плодотворно ангажовао.

Почетком тридесетих година а и раније Сергије Димитријевић је у више махова боравио у Вучју као излетник или у посети школском другу Светозару Крстићу. Тих Димитријевићевих боравака сећа се Вукоје Божовић учитељ у пензији, који је тих година живео и радио у Вучју. Он га, у једној прилици, описује као врло високог, мршавог и мало повијеног младића, а због широког знања и лепог казивања радо виђеног у друштву, међу људима, међу омладином, сељацима и радницима.

У писаној изјави, учитељ Божовић указује на повремено присуство састанцима и разговорима које је Димитријевић одржавао у разним приликама; повремено је учествовао на излетима, у шетњама уз Вучјанку, по Кукавици, другујући са Сергијем, Тозом и осталима. Према његовим речима, Сергије је окупљао: Тозу Крстића, Блашка Миленковића, Стевана Антића, столарског радника, једног подофицира који је увек носио велики фотографски апарат. Он детаљније описује како су се као група склањали негде у кукуруз, где им је Димитријевић говорио о Совјетском Савезу. При том је имао при руци једну дебелу књигу са пуно фотографија у којој је било речи о пољопривреди, селу, просвети, здравству у Совјетској Русији. Сергије им је тада причао у колективизацији, о животу на селу у колхозима, потом о комбајнима, тракторима, што је у то време било врло необично, показујући им илустрације и фотографије. „Говорио нам је да је тамо успостављена радничка власт, да су радници дошли до изражаја, да народ гради, уздиже и развија своју земљу, о новој организацији и политици... — У Совјетском Савезу се велика пажња поклања просвети и култури, истицао је. — Школе су у великим лепим зградама. Сви су обавезни да иду у школу. То је народна просвета — сећа се учитељ Божовић, наводећи дословце поједине исказе нарочито о ономе што га је као просветног радника занимало.*

Занимљиво је да Божовић помиње како им је С. Димитријевић у Вучју доносио напредну и комунистичку литературу: „Аграрно питање“ — Лењин; „Комунистички манифест“, — Маркс-Енгелс; Стаљинова „Питања лењинизма“, коју су читали и проучавали. „Ја сам од Тозе Крстића и Сергија Димитријевића добијао књиге о историјском и дијалектичком материјализму (Талхајмер „Увод у дијалектички материјализам“). Уз то наводи и књигу из политичке економије Симе Марковића.**

* Писана изјава Вукоја Божовића („Сећања о животу и раду у Вучју), од 21. XI 1986. — Архивска збирка Н. Цветковића.

** Ибид.

На једном од излета, можда кад су ишли до Скобаљић града, према Божовићевом казивању, изрезали су срп и чекић на стаблу дрвета, као симбол који им је био драг и везивао их за пролетерску борбу.

Као писано сведочанство о овим излетима постоји необјављени лирски запис С. Димитријевића, под насловом: „Риболов у ноћи“, од 19. јула 1933. године. У том лирски занимљивом запису Димитријевић пише како су се снабдели прибором за риболов, потребном храном и како су утроје, са Тозом и једним мештанином, кренули у планину.* Овај репортерски запис недвосмислено показује да је Димитријевић доста често долазио у Вучје, где је непосредно друговао и сарађивао са мештанима, систематски стварајући услове за континуиран партијско-политички рад.

У поменутој писаној изјави Божовић истиче да су Светозар Крстић и Сергије Димитријевић често ишли заједно, разговарали са људима; са сељацима, радницима, мештанима, којима су говорили о политици, експлоатацији, тешком животу. „Гледали су да се нађу свуда тамо где је било више људи, негде на сабору, на слави. А народ је у то време био незадовољан због великих пореза, малих прихода са имања, и свакојакних намета...“

У време рада на прикупљању грађе за „Историју Лесковца и околине“, негде половином седамдесетих година, дошло је до занимљивог сусрета између Блашка Миленковића, фабричког радника, иначе члана сеоске партијске организације у Вучју и Сергија Димитријевића, који је, као што ћемо видети и формирао ту организацију. Том приликом Миленковић је подсетио Димитријевића на бројне разговоре о Совјетском Савезу, колективизацији и техничком напретку села у СССР-у. Веома пластично говорио је о детаљима Сергијевих исказа о тракторима који добоко ору, о комбајнима који све сами завршавају, и о сличним појединостима. Све је ово у пуној сагласности са писаном изјавом учитеља Вукоја Божовића, који иначе није био организован, али је као симпатизер присуствовао појединим разговорима.

Упадљиво је да је у то време С. Димитријевић у „Недељним новинама“ писао о томе што је иначе био предмет и садржај његовог политичког деловања у Лесковцу, на подручју Поречја и у другим срединама. У чланку „Колективизација, машинизација и културни напредак села у СССР-у“** Димитријевић, као добар познавалац политичке економије, пише о повећању продуктивности рада увођењем савршенијих машина, што доводи до смањења количине рада утрошеног за про-

* С. Димитријевић, **Риболов у ноћи**, од 19. јула 1933. (Необјављени запис — Архивска збирка Н. Цветковића).

** Недељне новине, 8. јули 1934, II, бр. 27.

изводњу неког добра. Он ту истиче да би се обрада земље машинизирала потребно је да се индивидуално газдинство замени колективним — заједничким „ситне њиве у власништво појединаца морају се претворити у велике комплексе, који се налазе у поседу сеоске заједнице — колективног газдинства — колхоза.“ Та машинизација села значајно мења животне прилике на селу, пише Димитријевић. Захваљујући њој побољшавају се услови рада, сељаци добијају више слободног времена и могућности да се баве културним развојем. „Колективизација и машинизација стварају од робова људе“.

При том Димитријевић пише да је Совјетска Русија пошла тим путем, па у прилог овој тврдњи наводи занимљиве статистичке податке. Тако се у 1933. години број колхоза попео на 224.500, па су они располагали са 73,9% целокупне обрађене површине. Даље, он износи податке о све већем степену колективизације и створеним условима за машинизацију, па наводи податке о броју трактора и комбајна и друге разноврсне механизације. Истичући да је 1930. године било 707 комбајна, он у загради објашњава да је то машина која одједаред свршава следеће послове: жетву, везивање, вршидбу, вејање и тријерисање. Према Миленковићевом казивању, Димитријевић је на сличан начин сељацима Поречја говорио о предностима колективизације, механизације, машинске обраде земље.

Из овог чланка се види да је велики број људи завршио курс за шофере комбајна, трактора и аутомобила; као и то да се у многим крајевима засејавање врши помоћу аероплана.

Да би приказао културни напредак села у Совјетској Русији он износи податке о броју клубова, броју биоскопских сала, о повећању активности жена истичући да нестаје културна провалија између села и града. „Нестало је село у коме су једине боље зграде биле црква, општина и попова кућа... На његовом месту рађа се ново село, село са великим јавним и привредним зградама, клубовима, забавиштима за децу, школама, библиотекама, радиом, биоскопом, тракторима, комбајнима и аутомобилима.“

Мора се признати да је у то време била права храброст смело, јавно и отворено говорити и писати о свему овоме. А студент Сергије Димитријевић је, следећи свога оца Милана храбро и одлучно деловао у смислу пропаганде свеколиког друштвеног и културног напретка у СССР-у. То његово писање и казивање имало је великог одјека, па нису ретки појединци који се и данас сећају тога, као што смо напред показали.

У то време Димитријевић је писао и о културном напретку и развоју у Совјетској Русији, о повећању броја издања књига и новина износећи компаративне податке. Ту истиче да се СССР према броју издатих књига дуго времена тада налазио на првом месту. У 1932. години, на пример, издато је

На једном од излета, можда кад су ишли до Скобаљић града, према Божовићевом казивању, изрезали су срд и чекић на стаблу дрвета, као симбол који им је био драг и везивао их за пролетерску борбу.

Као писано сведочанство о овим излетима постоји необјављени лирски запис С. Димитријевића, под насловом: „Риболов у ноћи“, од 19. јула 1933. године. У том лирски занимљивом запису Димитријевић пише како су се снабдели прибором за риболов, потребном храном и како су утроје, са Тозом и једним мештанином, кренули у планину.* Овај репортерски запис недвосмислено показује да је Димитријевић доста често долазио у Вучје, где је непосредно друговао и сарађивао са мештанима, систематски стварајући услове за континуиран партијско-политички рад.

У поменутој писаној изјави Божовић истиче да су Светозар Крстић и Сергије Димитријевић често ишли заједно, разговарали са људима; са сељацима, радницима, мештанима, којима су говорили о политици, експлоатацији, тешком животу. „Гледали су да се нађу свуда тамо где је било више људи, негде на сабору, на слави. А народ је у то време био незадовољан због великих пореза, малих прихода са имања, и свакојакних намета. . .“

У време рада на прикупљању грађе за „Историју Лесковца и околине“, негде половином седамдесетих година, дошло је до занимљивог сусрета између Блашка Миленковића, фабричког радника, иначе члана сеоске партијске организације у Вучју и Сергија Димитријевића, који је, као што ћемо видети и формирао ту организацију. Том приликом Миленковић је подсетио Димитријевића на бројне разговоре о Совјетском Савезу, колективизацији и техничком напретку села у СССР-у. Веома пластично говорио је о детаљима Сергијевих исказа о тракторима који добоко ору, о комбајнима који све сами завршавају, и о сличним појединостима. Све је ово у пуној сагласности са писаном изјавом учитеља Вукоја Божовића, који иначе није био организован, али је као симпатизер присуствовао појединим разговорима.

Упадљиво је да је у то време С. Димитријевић у „Недељним новинама“ писао о томе што је иначе био предмет и садржај његовог политичког деловања у Лесковцу, на подручју Поречја и у другим срединама. У чланку „Колективизација, машинизација и културни напредак села у СССР-у“** Димитријевић, као добар познавалац политичке економије, пише о повећању продуктивности рада увођењем савршенијих машина, што доводи до смањења количине рада утрошеног за про-

* С. Димитријевић, **Риболов у ноћи**, од 19. јула 1933. (Необјављени запис — Архивска збирка Н. Цветковића).

** Недељне новине, 8. јули 1934, II, бр. 27.

више књига него у Америци, Енглеској и Француској или Немачкој заједно. У контексту чланка наводи и један други светски рекорд — издање Толстојевих дела у Државној штампарии у 6.000.000 примерака, уз напомену да се због великог броја издања књига и брошура, стално исцрпљују залихе папира. Тако је 1930. године наштампано 4.000.000 тона папира.* — Сви ови и други слични подаци на које је Димитријевић указивао у својим чланцима, говорима, јавним казивањима, били су веома импресивни и остављали су дубок утисак, нарочито када је реч о процесима колективизације и машинизације села, као и о културном напретку у Совјетској Русији.

Из студијско-мемоарског текста „Партија и СКОЈ у Лесковцу од 1931—1934.“ види се да је Димитријевић заједно са С. Крстићем наступио на црквеном сабору у Накривањском Чифлуку, у близини цркве. Том приликом повели су се политички разговори те сељаци нису ушли у цркву него су се окупили око поменутих другова. Тај скуп се претворио у својеврсну политичку манифестацију незадовољних сељака. „Чим је ситуација почела да узима тај обрт ми смо се убрзо вратили у Вучје, где нас је ускоро тамошњи учитељ Вукоје Божовић (касније учесник у НОБ-у) известио да нас жандарми из жандармеријске станице у Вучју траже. Читава ствар се слегла тек онда када им је он објаснио да „ми нисмо ни мало опасни људи и гарантовао за нас.“**

О овом догађају учитељ Вукоје Божовић у поменутој писаној изјави такође истиче политички дух и карактер збора уз напомену да их је обавестио о томе како их је тражио командир жандармеријске станице Милоје Стефановић са жандарима. „Пошто ме је командир жандармеријске станице поштовао као учитеља, ја сам му рекао да су то добри и поштени момци, да ништа лоше не раде и да он може мени да верује. Тако се све то онда смирило, иначе је могло да буде незгодно. Тај жандармеријски наредник је иначе био „прибићевац“...“

У лето 1934. године, приликом летовања у селу Вучју, С. Димитријевић је формирао прву партијску сеоску организацију. Уместо да са родитељима летује у романтичним пределима Словеније он је лето провео у селу Вучју, у кући свог школског друга Светозара Крстића. Током читавог летњег боравка у Вучју он је и руководио партијском организацијом која је у време оснивања имала 5 чланова.

Одмах је започео интензиван рад на упознавању ове партијске организације са револуционарним радничким покретом, његовим циљевима и политиком, као и на оспособљавању Све-

* Штампa у Совјетској Русији, „Недељне новине“, 1. IV 1934. (непотписани чланак С. Димитријевића).

** С. Димитријевић, *Партија и СКОЈ у Лесковцу...* стр. 34.

тозара Крстића да води ову партијску организацију. Значајно је истаћи да је са члановима ове организације прорађивао „Аграрно питање“, Хорјабинове „Основе економске географије света“ (подела света на капиталистички и социјалистички део), национално питање (по партијској брошури о случају Симе Марковића), затим је тумачио „Пролетер“ итд. Чланови ове партијске групе имали су, касније у току НОБ-а, значајан удео у формирању и раду народноослободилачких одбора као носилаца народне власти и организатора НОП-а.

Нешто касније С. Димитријевић је формирао и другу сеоску партијску групу у селу Чукљенику у коју су ушла три сељака. Поред Сергија, у раду ове партијске групе ангажовао се и Светозар Крстић.

Необично је велики значај формирања ових првих сеоских партијских организација у периоду после шестојануарске диктатуре. Партијски рад на селу у Србији није био организован. Село је врло дуго остало по страни препуштено шпекулантским политичким махинацијама буржоазије. Због тога је идеолошки, а посебно организован политички рад на селу од огромне важности за остваривање циљева револуционарне борбе. У једном директивном писму Централног комитета из јула месеца 1934. године, упућеном Покрајинском комитету за Србију, децидирано се наводи да у Србији нигде нема партијских организација на селу, осим у околини Пожеге. То значи да је у то време Сергије дубоко осећао неопходност организованог партијског рада на селу и подухватио се озбиљног задатка да организује и оформи прве партијске организације у селима лесковачког краја. Његова делатност на селу одвијала се у смислу ширења политичких опредељења партије, подизала је револуционарно расположење међу сељацима.

Кад је Сергије напустио Вучје, ове партијске организације наставиле су рад под руководством Светозара Крстића, који је преко Сергија био повезан са партијском организацијом у Лесковцу.

После одласка у Француску Сергије је и даље одржавао везу са партијском организацијом у Вучју преко Светозара Крстића, коме је слао илегални материјал, лист „Пролетер“ и друго.

Влада Стојановић

ЖИВОТ И ДЕЛОВАЊЕ СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ БУХЕНВАЛД

Сергије Димитријевић дотеран је у КЛ Бухенвалд јула 1944. године из логора Ноје у Француској, од када и датира моје познанство и рад са Сергијем.

Концентрациони логори, које су нацисти почели оснивати одмах по доласку на власт (1933), служили су за масовно индустријско уништавање људи, жена и деце; они су били и експериментални полигони за усавршавање „научних“ метода за касније (по њиховој победи) уништавање читавих народа „нижих“ раса. Према затеченој документацији, у тим логорима уништено је, на најсвирепији начин, 11 милиона људи, а преживело је свега око 100.000 логораша.

КЛ Бухенвалд основан је 1936. године, недалеко од Вајмара на шумовитом брду Естенберг; простирао се на површини од 30 ха, а имао је 136 филијала — спољних логора, широм Немачке.

Вајмар и Бухенвалд!

Вајмар постоји од I века. Био је центар либерализма, хуманитарне мисли и немачке уметности још у доба Карла Аугуста (1775—1828) и његових наследника. У Вајмару су Гете, Шилер и Хердер прокламовали високе идеале људског достојанства. Ту су стварали и други немачки и светски великани, као: Бах, Вилард, Лист, Вагнер... ту се и Вук срео са Гетеом.

Сви концентрациони логори имали су спољну и унутрашњу управу. Прву су чинили есесовци, а другу криминалци, углавном Немци. И једни и други су се обучавали у КЛ Саксенхаузену. И једни и други имали су исти задатак: да што више, на најбруталнији и садистички начин убијају. Међутим, стицајем разних околности, пре свега што се налазио у Тирингији (Средња Немачка), у Бухенвалду је била велика концентрација немачких комуниста, чланова ЦК КПН, посланика, радничких трибуна. Они су, у ноћи 26/27. марта 1942. године, ликвидирани.

дирали 40 најокорелијих криминалаца и постепено преузели сву унутрашњу управу, што комунистима, у ниједном другом концентрационом логору, није успело. Потом је формирана „Црвена влада“, тј. Међународни илегални комитет логораша Бухенвалда, у коме су наши представници били, најпре, Јанез Ранцигер, стакларски радник из Храсника, а потом Руди Супек из Загреба и Душан Кермануер из Љубљане.

Формирању Међународног комитета претходило је формирање националних илегалних комитета. Тако су се Немци организовали 1938. а Југословени 1943. године када су и приспели у већем броју у Бухенвалд.

Захваљујући деловању Међународног и националних илегалних комитета, имали смо: Политичку организацију, као својеврсну породицу антифашиста Европе; Економску заједницу — комуноу, за испомоћ у храни, одећи и лековима; Војну организацију, која је деловала као јединствена и беспримерна армија. Сав тај рад крунисан је устанком логораша, који су сопственим снагама ослободили логор 11. априла 1945. године, неколико дана пре наиласка савезничких армија.

Ето, у таквом Бухенвалду могао је да преживи и да делује и Сергије Димитријевић, иако је дошао у логор са отвореним кавернама. И не само он.

Деловање Сергија Димитријевића у Бухенвалду одвијало се на војном, политичком и, како да кажем, на духовном плану.

Иако су Југословени имали војну организацију од јануара 1944. године, удео Димитријевићев на војном плану био је велики, као у формирању војних група, разради тактике, изради Офанзивног плана (наш напад) и Дефанзивног плана (ако они нападну), у прибављању и прикривању оружја, на плану саботаже и сл. Поред тога, он је, као познавалац страних језика, учествовао и у координирању војних припрема на међународном плану. Своје богато искуство из илегалног рада у предратној Југославији и у Француској ставио је војну службу првог дана свог доласка у логор и био у жижи припремања и извођења устанка до ослобођења. Он сам није био укључен у војне групе због здравственог стања, али његов допринос на том плану премашивао је његову физичку снагу. Напомињемо да смо имали радиостаницу, преко које је одржавана веза са Трећом америчком армијом, чим се приближила логору на 60 км, више радиоапарата, 91 пушку са 2.500 метака, лаки митраљез са 2.000 метака, 3 фаупанцера, 20 пиштоља са по 6 метака, 16 ручних бомби немачке производње и 80 израђених у логору, 200 запаљивих боца, 150 ручно израђених оружја, клешта за сечење жице, и другог ручног оружја. Са тим оружјем 178 војних група 850 бораца ослободило је логор

Међутим, највећи свој допринос Сергеје Димитријевић дао је на плану политичког рада, а тај рад, у логору био је од највеће важности за одржавање морала, борбености, вере у победу и опстанак, за провлачење кроз лавиринт смрти која је вребала на сваком кораку, свакога часа, минута. Политички рад у логорима био је значајнији у смислу одржавања у животу него у казаматима. Политички рад одвијао се, углавном, ноћу и у покрету уз највећи опрез. И раније, пре доласка Димитријевића, одржавана су разна предавања, измењивана искуства из илегалног рада, из партизанског ратовања у разним крајевима земље, из Шпанског грађанског рата, али доласком веће групе истакнутих комуниста из Француске средином 1944. године, шпанских бораца, неких партизанских команданата, политички рад је добио вишу форму, прерастао је у политичко-марксистичку школу. То су организовали Супек и Димитријевић, који је припремио и одржао највећи број предавања. Тај марксистички курс имао је два програма, један за старије чланове партије и други за омладинце и скојевце. Сам Димитријевић одржао је двадесетак предавања по групама, и то: 17 група омладинаца и 3 групе старијих другова. Набрајамо неколико тема које су остале у сећању: Опште законитости друштвеног, економског и политичког развоја; Формирање класа и карактер класне борбе; Октобарска револуција; Формирање, развој и рад КПЈ; Искуства Шпанског грађанског рата; Карактер и циљеви НОР у Југославији; О СКОЈ-у итд. Био сам у групи којој је предавао Димитријевић. По систему тројки његова предавања слушало је, непосредно или посредно, 153 омладинаца, скоро сви. Ово знам, јер сам, као представник омладине, водио о томе рачуна, а одмах по ослобођењу то и прибележио. Није ми познато колико је старијих слушалаца било и које су теме обрађивали.

Иако сам био предатни скојевац, први пут сам у логору почео да изучавам научни марксизам од предавача Димитријевића. Слушајући његова предавања и упоређујући их са говорима истакнутих партизанских команданата и политкома на Југу Србије често сам се питао, а и данас се питам, какав ли би Димитријевић био политички комесар и шта би он значио за наш покрет да га је рат затекао у земљи? Његова предавања била су тако прилагодљива, схватљива, привлачна, мисаона и јасна уједно, да смо их упијали као мелем у рану што се упија. После сваког предавања правио је резиме и испитивао нас, подучавао како даље да преносимо, а пре следећег предавања испитивао би нас како смо преносили та предавања и указивао на евентуалне пропусте.

Ја лично, као и сви његови слушаоци, дивио сам се његовој виталности, вулканској снази, која је избијала из његових рањених груди, интелектуалној премоћи и несхватљивом памћењу, јер његова предавања била су тако изговорита и теч-

на да сам имао утисак да чита из књиге; његово огромно познавање марксизма било је акумулирано у његовој глави, пошто тамо никаву литературу није имао; умео је и знао, као неки уметник, да нас поткива марксизмом, да носим утисак да ми је он први утиснуо печат из области научног марксизма.

Деловање Димитријевића на политичком плану било је за наше људе драгоцено и неизмерљиво. Ту је дошла до пуног изражаја његова неисцрпна енергија, упорност и огромно знање. Међутим, ништа мање значајно његово деловање било је у сфери свакодневног контакта са људима, за које деловање не налазим адекватан израз, а које деловање је, по мом утиску, и значајније од деловања на политичком плану. По његовом доласку из карантина на блок 40 где сам и ја био од октобра 1943. године, дошавши ту из Маутхаузена, у време поласка на спавање, одмах је питао има ли кога из Јужне Србије, Ниша, Лесковца, Прокупља. Одговорих му да сам из Житног Потока и упозорих да ћути, а то учини и старешина собе. Не обзирући се на та упозорења он пита како се развија партизански покрет у том крају, да ли познајем Косту Стаменковића, Благоја Николића, Тозу Крстића, Владу Ђорђевића, Ратка Павловића и др. И поред накнадних упозорења није хтео да ућути, него се и даље распитивао, истина мало тише. Хтео је да дође у мој кревет, у ком би случају, вероватно, говорио целу ноћ, распитивао се, питао, тражио одговоре које и ја нисам знао.

Сутрадан ујутро, прилази ми Славко Фигар, задужен за здравствену заштиту, исхрану и одевање наших људи, и каже да је приспео један важан друг наш, али је тешко болестан и да га морамо сачувати по сваку цену. У то наиђе и Сергије, чуо наш разговор, па каже да се не секирамо, да ће он преживети олгор и да ће, штавише, он све нас испратити, али не овде у логору него по повратку у домовину. Касније, кад код би изражавали бојазан за његово здравље, он би понављао то исто. И заиста, пролазе деценије, многи наши саборци логораша су отишли, а он, Сергије Димитријевић — траје!

Такозвани „апели“, тј. пребројавања, нарочито вечерња, трајала су у просеку два и више часова, често и много дуже до у поноћ, до у зору. Били су то тешки часови за све, а поготову за болеснике, као што је био Димитријевић. Држали смо га у строју док се не заврши пребројавање, а потом наступа дуго и мучно ишчекивање штимовања збира живих и мртвих. Тада смо нашим телима правили „купу“ око Сергија и тако га одржавали у стојећем ставу и утопљавали. А он, нити се жали, нити јадикује на те суровости, него прича, шали се, поучава, саветује, држи предавања. Мало предахне па настави. Било је ту згода и незгода из лесковачког живота, о борби радничке класе Лесковца, о збивањима на Београдском универзитету, у Француској, Шпанији. Тако је стекао опште симпатије, постао је најомиљенија личност у логору, око њега је

уек било мноштво слушаца. Умео је, као ретко ко, да окупи и заинтересује људе увек новим и занимљивим темама. Онако висок, релативно добро одевен, често са клонпама на ногама, кретао се као младић. Понекад би застао да се одмори, али никада није престајао да говори, да подучава, да охрабрује, да осоколи, да подиже морал.

Сергије Димитријевић био је својеврстан биолошки и револуционарни феномен. У логору је радио и у тежим, и у лакшим радним командама, али највећи део времена провео је на ревиру (болници). Чим се појави у радном делу логора око њега се окупи рој слушаца. Док је боравио на ревиру распитивао сам се о његовом здрављу. Одговор је увек био исти: врло „недисциплинован“ болесник, наши лекари имају проблема са њим, никако да га смире, да лежи, да се одмара; увек око себе окупља болеснике (Русе, Французе, Чехе, Пољаци и др.) и држи им предавања. Дакле, и ту на ревиру, није „мировао“!

По ослобођењу логора Сергије је био толико исцрпљен да се налазио на ивици живота и смрти. Са групом наших болесника отишао је у санаторијум у Бланкенхајму. Пре поласка разговарали смо, ја тужан, а он ведар као и увек што је био. Замолио ме да јавим његовима да ће се брзо вратити и да поздравим Тозу Крстића и још неке његове другове.

По мом повратку нисам се усуђивао да посетим његову мајку, јер нисам веровао да ће Сергије преживети. У позну јесен 1945. одржавао се неки митинг у Лесковцу. Пођем пешке из Житног Потока да нађем Тозу Крстића, његовог школског друга, кога је у логору највише спомињао, да му испричам о раду, борби и страдању Сергија у логору, а он ми каже да се тај делија вратио пре месец-два. Одем код њега, а он освежен, зарио се у некакве папире. Питам га за здравље, а он ми прича о неком урбанистичком плану Лесковца и о сличним стварима, а ни реч о свом здрављу.

Као што се види, Сергије Димитријевић, иако тежак болесник, најмање је боловао у Бухенвалду. Поред његове гвоздене воље, високог морала, ведрога духа и неисцрпне снаге, што је било одлучујуће за опстанак у стравичним условима логора смрти, велику заслугу за његов опстанак имала је и наша илегална организација, у првом реду Економска заједница. Југословени су у Бухенвалду први створили Економску заједницу, да би се касније формирала и на интернационалном нивоу. Од наших једино су Словенци примали пакете. На иницијативу комуниста они су се одрекли пакета, па и лекова, у корист Економске заједнице. Поред тога била је „организована“ храна и из других извора. Преко словеначке везе једна Аустријанка, апотекарка из Целовца, Барбел, за све време слала је лекове на више адреса, а није откривена до краја рата.

Ето, у том и таквом Бухенвалду, који је имао политичку, војну, економску организацију, на челу са комунистима, могао је преживети и да делује и наш Сергије Димитријевић.

Југословени у Бухенвалду уживали су опште симпатије, велико поверење и сву могућу помоћ од осталих нација, пре свега Немаца, Руса, Чеха, Француза, и то како због партизанског ратовања у земљи тако и због достојанственог држања и борбе наших људи у логору.

Демократска Република Немачка подигла је величанствени споменик страдањима и борби логораша у Бухенвалду, и од његовог откривања 1958. до данас Вајмар и Бухенвалд посети дневно по 500 људи из целог света.

У Источној Немачкој антифашистичка борба у Бухенвалду заузима најистакнутије место од свих отпора у Трећем Рајху, јер је била најорганизованија, најсмелија и јер је та борба крунисана устанком логораша.

И зато, ако посетите Вајмар ради Гетеа, посетите и Естенберг ради Бухенвалда.

Тихомир Б. Петровић

МАРШАЛ ТИТО У НАРОДНИМ ПЕСМАМА ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА И РЕВОЛУЦИЈЕ

Јамачно је да је књига Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције др Сергија Димитријевића од посебног научног интереса и нарочите културне вредности и значаја.

По речима академика Душана Недељковића — који је и начинио обимнију студију у виду предговора за саму збирку песама — Димитријевићева књига је „драгоцену у томе што савесно прикупљеном грађом омогућује како читаоцу да има општи преглед специфичности савременог народног стваралаштва ове области нашег доба, тако и фолклористичком научном истраживачу да у овој области утврди друштвено историјске услове, динамичку структуру и опште законитости развитака саме те специфичности и оригиналности народног стваралаштва у његовом изворном доношењу новог . . .“

У кругу ових песама ослободилачког рата које је др Димитријевић забележио 1950. године посебно место заузимају песме о маршалу Титу, најизразитијој личности величанствене ослободилачке борбе, партизанском команданту који је у време велике ратне епопеје био средишни лик народног песника.

Црнотравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције, макар да су посвећене локалним борцима и херојима, представљају сликовити уметнички докуменат о највећем сину који непосредно руководи борбом против окупатора и домаћих издајника и самим тим даје лични допринос тој борби.

Др Димитријевић, дакле, наглашава да народни песник ни у једном тренутку не губи из вида свога команданта:

*Жута дуња па мирише,
Тито војску мобилише,
Мобилише младе момке,
А девојке добровољке,
Да му носе пушке зорке,*

*Пушке зорке и бренгале,
Да бијемо кокошкаре,
Кокошкарѝ црни врѝни,
Дошли су вам црни дани.
Да вам суде партизани.*

Борци Јабланице, Црне Траве, Врања, Топлице, сељаци, чобани, другим речима, учесници у борби на фронту, подједнако и у позадини, живели су са Титом. Маршал Тито их је чврсто повезивао у масовни покрет ка истом циљу, па је свака песма о Титу била општеприхваћена, јер је њена садржина задирала у лична и општа схватања народа и бораца.

Народни стваралац — запажа се у књизи др Димитријевића — у почетку пева о локалним херојима и одважним борцима. Он не заборавља своје партизане:

*Горо ле, горо зелена,
Кажѝ ми горо, мајко ле,
Партизанска чета да л' мину
Командир Мирко пред њима?
Прошла је чета у зору,
И нестала је у гору.
Тужно се чета креташе,
Пред четом Мирка немаше.
Синоћ га крвник покоси,
На Дугој луки, на коси.*

али када борба против непријатеља убрзо поприма општији карактер, Тито постаје средишна поетска личност:

*Здраво, Тито, бољшевиче,
Ти јевропски предводниче,
Ти си, Тито, наша нада,
Милионе водиш сада,
Против рата и фашизма*
— — — — —

Песме о Титу снажиле су устанак против Вермахта и домаћих издајника. Оне су имале снажан уплив на ток и развој народноослободилачке борбе у овом делу Србије. Стихови о Титу утицали су на истрајност, одрицање и јунаштво, имали су моћ да покрену борце.

Храбрећи и усмеравајући народне снаге на пут борбе за слободу, песме о Титу, у овој средини, као и у свакој другој, имале су политичку мисију. Имале су подједнако и комуникативну и инструменталну функцију. Испеване у заносу револуционарног одушевљења, без трагова клонућа и дефетизма, оне су имале, пре свега, дидактичко-мобилизаторску улогу:

Друг Тито зове,
 Глас до нас дође,
 До Црне Траве,
 До печалбара,
 Морава крену,
 Расина пође,
 IV српска
 Тако се ствара,
 Сунце се рађа,
 Свиће слобода
 Радног народа.

Епске народне песме југа Србије посвећене Титу „живом и делатноме оличењу народног вође, неустрашивог и видовитог ратника који је истовремено живо осећао било народних хтења и идеала“ (др Никола Цветковић) одликују се посебном поетском специфичношћу. То потврђују у свему песме које је забележио Сергије Димитријевић.

Приказујући маршала Тита јасним и импресивним изразом, оне су истински песнички израз времена, и израз народних осећања, воље и тежње, једном речју, огледало душе човека овога подручја.

Оне су уверљиве и истините, без много епитета, поређења, епских понављања, стајаћих речи и других реквизита песничког језика. Лепота њихова је, заправо, у шкртим поетичним описима, у историји колико у поезији, у одсуству нијанси, сенчења и цизелирања.

Овде, дакле, у песмама које је сакупио Димитријевић запажају се провинцијализми, архаични језички облици, народне кованице, мешање екавског и ијекавског изговора; са становишта, наиме, стандардних језичких норматива има виднијих одступања. И то је њихова карактеристичнија особеност. То је и допринело да неке песме у овој књизи немају праву књижевну физиономију. То је, свакако, и резултат разлика у образовању и култури њених твораца — са којима ће др Димитријевић имати непосредни контакт — али и свесна песничка тежња да се песми да посебна интонација.

Значај песама које је отргао од заборава др Димитријевић је примерно велик. И можда ретко кад пристаје хипотеза — него песмама о којима је реч: и за производе књижевности и уметности, као и за све продукте људског рода, искључиво мерило треба да буде непосредна и практична друштвена корист.

Оне чине незаобилазан и трајан допринос ослободилачкој борби и револуцији народа Југославије. Иако је у највећем броју Димитријевићевих песама народ главни јунак нашег ослободилачког рата и револуције, народни песник је у лику

друга Тита симболисао свенародне тежње и настојања, па зато и узвикује његово име као мобилизацијски поклич:

*Здраво, Тито, бољшевиче,
Ти јевропски предводниче...*

Песме о Титу дале су пуни допринос развоју устанка у овом крају који је, крај свега, представљао помоћ и подстрек прогресивним снагама Македоније и био од неоцењивог значаја за БКП будући да су на овој територији касније организоване бугарске партизанске јединице.

Тито — цела једна револуција, био је достојан народног генија да усменом речи буде сликовито опеван. Тито више није жив. Али песме у народном духу о омиљеном команданту, револуционару и државнику, певају се и данас. То је доказ да смрт не брише стварне величине, него учвршћује и уздиже.

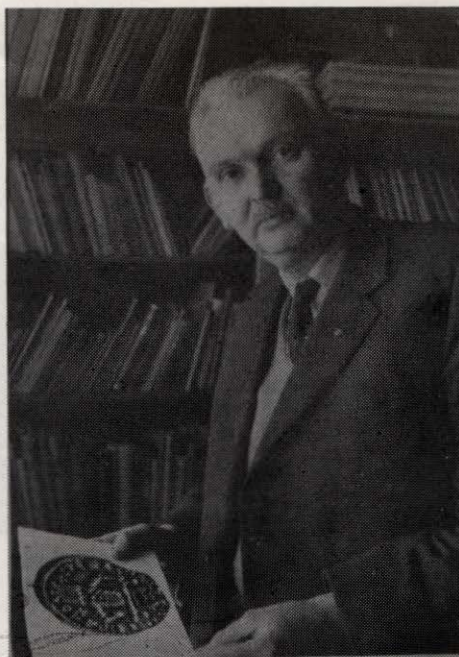
Човек се не може отети моћном утиску да су ове песме имале снажан утицај на борбени дух бораца и народа овог краја а посебно и за борце и народе Југославије. Мало је рећи утицај, биле су оружје без којег се није могло. Једном речју: „Песма нас је одржала, њојзи хвала“.

Како било, песме Црне Траве и Лесковца, и ширег југа Србије — узгред подручја са кога су, према Тому Маретићу поникле најстарије јуначке песме, чине вредан допринос српскохрватској народној епици, народној књижевности, југословенском фолклору уопште.

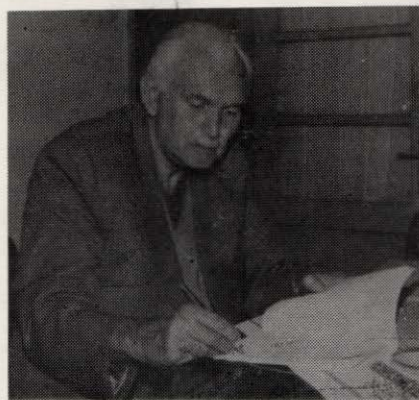

Сергије Димитријевић са мајком Софијом и оцем Миланом. Париз, јуни 1937.

Сергије Димитријевић у
својој библиотеци.
Београд, јануар 1965.

Сергије Димитријевић за
радним столом. Лесковац,
1978.

Породична кућа Сергија Димитријевића у Лесковцу, Улица Краљевића Томислава бр. 5 (сада Радоја Домановића бр. 5). Снимак из 1930.

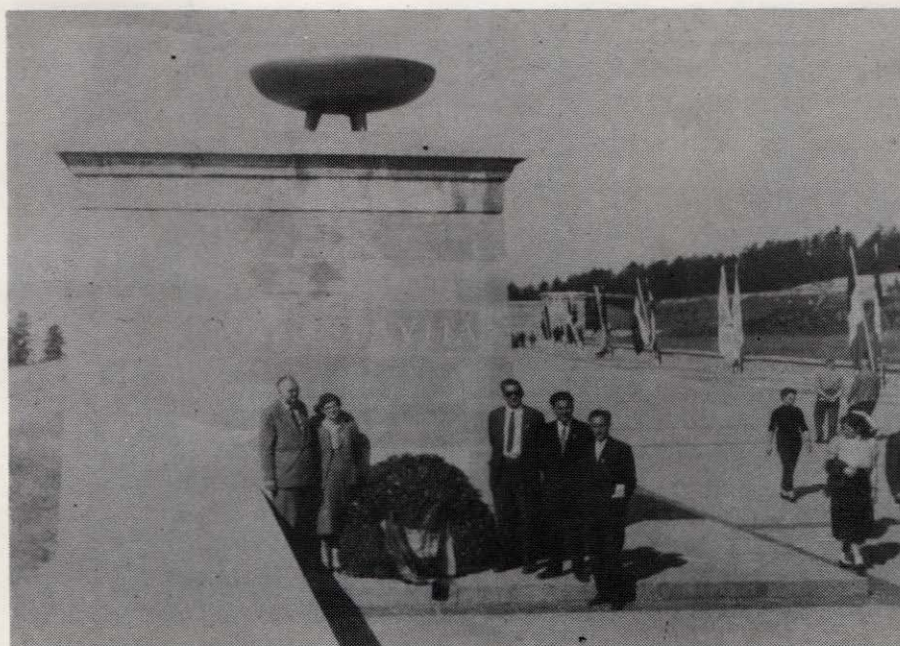
Студенти Београдског универзитета на броду, на путу за Смедерево, Првог маја 1934. Студент са увис подигнутом песницом је Вукман Хрушчић, народни херој, а до њега, здесна, седи Сергије Димитријевић

Бора Барух: Сергије Димитријевић

Сергије Димитријевић са групом наших студената. Париз, 1937.

Сергије Димитријевић у делегацији за време полагања венца крај споменика у концентрационом логору Бухенвалд

Сергије Димитријевић за говорницом на Конгресу Савеза архивских радника Југославије одржаном у Охриду маја 1958.

Југословенски и немачки историчари на петом сусрету посвећеном стогодишњици оснивања Прве интернационале, септембра 1964. године. Слева надесно: С. Димитријевић, М. Грос, Н. Димитријевић, Енвер Редић, М. Фукс, Анте Бабић

Љуба Стојановић

**КЛАСНО-ПОЛИТИЧКИ ПРИСТУП СЕРГИЈА
ДИМИТРИЈЕВИЋА У НАПИСИМА ИЗ „ТАКО ЈЕ НЕКАД
БИЛО“**

Наш суграђанин др Сергије Димитријевић познат је ши-рој јавности по многобројним делима из области савремене историје и економије. Високе оцене критике и анализе еми-нентних стручњака то најбоље илуструју, а недавно одржани скуп у Лесковцу поводом седамдесетогодишњице рођења и пе-десетогодишњице научног рада, на најбољи начин још једном то потврђују. Оно што је карактеристично и што се као црве-на нит провлачи у делима Сергија Димитријевића јесте ње-гов стваралачки идејно-класни приступ.

Као већ изграђена, сазрела и искусна стваралачка лич-ност, теоретичар са марксистичким погледом на свет, предрат-ни комуниста, неуморног и бунтовног духа, Сергије Димитри-јевић је, одмах по доласку из концентрационог логора у Ле-сковац, почео да објављује у „Нашој речи“, 29. септембра 1945. серију чланака који су потом сврстани у брошуру „Тако је некад било“. У поменутој публикацији, понајвише је речи о лесковачким богаташима, експлоататорима радничке класе и радног сељаштва, о њиховим извитопереним ђудима и нарави-ма. На себи својствен начин, у овом делу, он анализира, жиго-ше и даје закључке о приликама у Лесковцу пре и у току другог светског рата, о методима и начину бруталне експлоа-тације и корупције богаташа и капиталистичке власти, што у ствари, карактерише стање у целој предратној Југославији. Посебно су значајни и поучни његови осврти на менталитет бивших лесковачких „дерикожа“, о којима он говори. Наиме, Сергије Димитријевић као врстан познавалац лесковачких пред-ратних и ратних прилика, аналитички и дубоко понире у сва друштвена збивања онога доба, истражује и на пластичан на-чин истиче оно што је битно и што карактерише класно-поли-тички сукоб између изабљивача и изабљених. На једној стра-ни су, дакле, индустријалци, банкари, крупни трговци, зелена-ши и корумпирана буржоаска власт, а на другој угњетени, екс-

плоатисани и обесправљени радници и сељаци, као и напредна интелигенција. И кад је реч о експлоатацији Сергије Димитријевић је на оригиналан начин, аргументовано и до краја аналитички установио колико је плаћени радни дан у фабрики, а колико код богатијих сељака и то са економско-историјског становишта. С друге стране, он је изванредно уочио и начин закулисног манипулисања капиталиста, отпор и револт радника, сељака и напредне интелигенције, дакле, идејно-класни сукоб између ове две антагонистичке класе. Док под плаштом изградње цркве, фабрикант у Вучју закида радницима на дневници, кога агресивна и безочна буржоазија на сва звона проглашава за добротвора тога краја, дотле револтиране радне масе врте главом и кажу: „С кусало те закусује, а с дршку ти душу вади“. Ту су и разни притисци фабриканта око откупа сиротињске сељачке земље, што је те људе доводило до просјачког штапа.

Сергије Димитријевић детаљније анализира и снагом аргумената утврђује „варварство буржоаске реакције“ на општинским изборима, када су комунисти у Лесковцу на историјским изборима 1920. године убедљиво победили буржоаску владајућу класу, која није могла да се помири са чињеницом да је раднички покрет узео такве квантитативне и квалитативне размере, да се распламсао са тежњом ка револуцији, што и изборни резултати недвосмислено показују. Према истраживањима Сергија Димитријевића од 2299 датих гласова, за листу комунистичке партије гласало је 1160, тј. 50,5%, а за остале буржоаске странке гласало је укупно 1139 гласача, односно 49,5%, мада су и ти гласачи били махом купљени. (Исправљени подаци по *Историји Лесковца и околине*.) Иако су комунисти били на власти само 10 месеци, они су за то време постигли врло значајне и видне резултате у области социјалне, комуналне и друге делатности, што су широке радне масе Лесковца и околине срдечно и са задовољством прихватиле.

Као што је познато, међутим, режим се није помирио са овим па је на основу Обзнане, 23. јула 1921. похапсио лесковачке градске већнике, што се догодило и са многобројним комунистичким одборницима широм бивше Југославије. Али, да не би остало било каквог трага, лесковачке „ћифте“ су варварски уништиле сву тековину комунистичког већа: посекли су саднице на сточној пијаци, дрвореде на улицама, а посебно су се окомили на новоизграђени градски, „комунистички“ парк. Њега су једне ноћи вандалистички уништили, те је освануо опустошен. Све је то, како констатује Сергије Димитријевић, остало дубоко урезано у свести радничке класе Лесковца која је под руководством КПЈ наставила бескомпромисну политичку и идејно-класну борбу за ствар широких радних маса. Никакве претње, хапшења, прогони и жртве нису застрашиле комунисте Лесковца у обрачуна са режимом експлоататора, жандарма,

доушника и пандура. Штрајкови, протести, демонстрације и низ других акција представљале су континуирану борбу лесковачких комуниста и радничке класе против буржоазије капиталиста и експлоатације. Као круна те борбе, како закључује Сергије Димитријевић, све је то имало дубоког одјека код радних људи Лесковца и околине, који на позив КПЈ 1941. године на најбољи начин доказују своју приврженост пионирском раду прве комунистичке општине Лесковца, одлазећи масовно у партизанске одреде. И док су се све родољубиве снаге укључиле у борбу јединственог антифашистичког фронта под руководством КПЈ, дотле се лесковачки **фабриканти и други познати богаташи** и шпекуланти улагују окупатору, нудећи му своје услуге и сарадњу. Другим речима, док се устанак све снажније распламсавао широм поробљене Југославије, дотле лесковачки индустријалци, богати трговци и разни изроди, добровољно и широкогрудно предусретљиво и сервилно нуде своју помоћ окупатору како би сачували „стечено“ богатство и привилегију, ловећи у мутном. Тако Сергије Димитријевић документовано анализира стање скоро у свим индустријским гранама и утврђује да су „индустријалци-национални издајници хтели по сваку цену да учествују у пљачки земље заједно са окупатором...“ И даље, наглашава: „Из грамзивости за новцем они су снабдевали фашистичке окупаторе, помагали њихову борбу [и тиме директно или индиректно у њој учествовали — подвукао Ј. С.] противу народноослободилачке војске. Ти изроди наше друштвене заједнице не заслужују сажаљење.“ Очита је била њихова активна сарадња са окупатором, као што то на пример показује случај власника Лесковачке пиваре, који се дописом од 12. маја 1941. године, дакле непосредно после капитулације бивше Југославије, обраћа немачком команданту места: „Наша је властита жеља да пивара нормално функционише, те да тако будемо у стању да нормално и редовно производимо пиво и лед и на првом месту да снабдевамо немачку војну силу као најважнијег потрошача“ И даље: „Наша пивара у Лесковцу ради готово искључиво за потребе немачке војне силе...“ И тако редом: текстилна индустрија ради за Немце, фабрика гуме „Морава“ за Немце, цео индустријски потенцијал, као што је то уосталом случај и у другим градовима поробљене Југославије, радио за окупатора. Због суше електрична централа у Вучју радила је тек за осветљење, а за месечни рад електричне централе у Подворцу требало је 600 тона угља. Она је, међутим, добијала свега 105 тона. Према томе лесковачке фабрике нису морале да раде за окупатора због недостатка енергије. Али, лесковачки индустријалци и овде показују своју предусретљивост према окупатору. Када је у поробљеној земљи владала незапамћена глад, они се довијају на разне начине само да би били услужни према окупатору. У вези са тим Сергије Димитријевић подвлачи: „Индустријалци почињу да лиферују кукуруз електричној централци у

циљу њеног ложења онда када је килограм кукуруза коштао око 100 динара“. Према томе индустријалци нису бирали средства, како то пише Сергије Димитријевић, само „да напуне себи џепове, да изграбљују раднике уз подршку окупатора. Зато су ти нељуди и били праведно кажњени“.

И тако у том смислу, Сергије Димитријевић критички анализира стање, утврђује односе између једне и друге класе и даје закључке са идејно-класног становишта. При том он осуђује неморал и профитерско гледање лесковачких богаташа са класно-политичких позиција. Јер, заиста је непојмљиво, на пример, ложити кукурузом електричну централу у време кад људи масовно гладују, и то са циљем да се додворе фашистичком окупатору. У обузетости личним интересима и користољубљем, стварали су услове за рад индустрије, а тиме су директно учествовали у помагању фашистичке ратне машине, и посредно се, на тај начин, укључили у борбу против снага НОП-а. Сергије Димитријевић све то разобличава указујући на незајажљиве апетите лесковачких газди који и овом приликом нису бирали средства да се обогате, занемарујући при том патриотску дужност.

Ово као и сва друга објављена остварења Сергија Димитријевића могао је да напише само човек, револуционар, који је дубоко надахнут идеалима радничке класе и њене авангарде КПЈ, односно СКЈ, имајући при томе у виду и време када је написао и објавио дело „Тако је некад било“.

Др Миодраг Павићевић

Уважени др Сергије Димитријевићу,
друже Председавајући,
поштоване колеге,

Пред овим разноврсним и обимним делом, пред овим изузетним ствараоцем, чији нас и афинитети и дубина понирања, његова истраживачка радозналост, суптилност и истрајност да до краја, до у саму срж проблема кога проучава и прати уће у одговарајућу материју, остављају готово без одговора пред питањем:

— која је то област у којој је наш драги Сергије дао свој највећи допринос?

Без жеље да улазим у полемику на ову тему — јер, најзад, овде, већ и иначе хетерогени у својим научноистраживачким опредељењима, ми ћемо се око тога, сасвим сигурно, веома оштро и конфронтирати и разићи — дужан сам да дам само неке напомене које се односе на његову књигу: Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку (посебно издање Историјског института Српске академије наука, књига CCCIV; Београд, 1958. год.).

Био је то, вероватно, само стицај сретних околности да се у релативно раној фази мојих интересовања за ову област сретнем управо са овом, капиталном књигом. Она ми је широм отворила читав један нови свет, чије је и прилике и укупну атмосферу, са тако много веома значајних детаља, успео да „ухвати“ и да само један изузетан, врстан истраживач какав је наш Сергије. — Свакако, касније, већ опредељен на изучавање ове области — саобраћајне географије, ја сам и тражио и налазио и нове изворе и нове ауторе, домаће и стране. Различитих приступа, у различитим приликама, временима. Зато и — ако то није нескромно, веома тачно знам и њен значај и њену ширину, непролазну вредност. Не само у нашој већ и у светској науци.

И још нешто:

Свако ново сретање са овом књигом — којој се увек тако радо враћам, значило је и ново откривање нечега што раније нисам успео да довољно добро видим. Она је, за мене, била

увек пуна нових изненађења, као да је желела да то моје дружење са њом награди нечим новим!

А тек сâм Сергије!

Моји сусрети са њим — поред радости да сам поново са овим драгим пријатељем, значили су увек и нова преиспитивања, и некакав стид, пред собом, да сам и сâм и могао и морао да урадим и много више.

Да закључим:

По мени, Сергије је, овом књигом, још и један од родоначелника саобраћајне географије. Овај оригиналан и обиман рад, драгоцен по обиљу материјала који је дао, остаће и необилазна, изворна грађа за све савремене и будуће истраживаче у овој области. А то трајање у времену, које је, ево, већ почело, само је нова потврда о њеној изузетној, трајној вредности.

Зато му и, још једном, за све и од свег срца — хвала. Пре свега на овој књизи али и на свему ономе што је у свом богатом и плодном стваралачком раду дао.

(Из дискусије на научном скупу о животу и раду др Сергија Димитријевића; Лесковац, 18. новембра 1983. године)

Градимиp Илић

НАРОДНА ПРЕДАЊА О СТРЕЉИ У ФУНКЦИЈИ ОСВЕТ- ЉАВАЊА ЊЕГОВЕ ЛИЧНОСТИ И ДОБА

Народна предања, као врста народне књижевности, заснована су на историјским сећањима која служе казивачима као повод за причу. Таква предања махом су поетизована, до извесне мере хиперболисана, окићена многим детаљима који су производ времена и маште онога који приповеда. У својој основи она имају, поред моралистичких, и националних и социјалних тенденција. Карактерише их једноставна композиција и локални значај.

Народно предање о Стрељи до извесне мере је, како је то правилно приметио и Сергије Димитријевић, „... поетизовано и хероизовано“, посебно оно које је М. Милићевић објавио, за разлику од Ракићевог у коме се осећа реалистички дух казивача, и које је, вероватно, „... засновано на подацима самог Милићевића“.¹ Међутим, без обзира на многе интервенције делимичну хиперболу, што је сасвим нормално за овакву врсту народне књижевности, народно предање о Стрељи садржи суштинске елементе карактеризације личности војводе Петра Петровића Стреље, његов однос према првом српском устанку, народу, Карађорђу, Турцима, а забележило је и легендарну битку код Дедобарског хана. Са тог аспекта значајна је њихова анализа, ма колико та предања изгледала композиционо једноставна и садржајно јасна.

Разлози бунта и отпора. Предање које је објавио М. Ракић², а које се налази у поменутој књизи Сергија Димитријевића³ под бројем 4 и које носи наслов „Како је Стреља побегао од Турака“, најилустративније износи разлоге Стрељине борбе. Предање је тачно забележило да је Стреља имао дућан у селу Козарима,

¹ Др Сергије Димитријевић: „Стреља — Лесковчани у Првом српском устанку“, Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 1954., стр. 69.

² М. Ракић: „Из Нове Србије — Отаџбина V“, стр. 506—7.

³ С. Димитријевић, Ибид. У даљем излагању цитираћемо изводе из предања која су објављена у овој књизи наглашавајући њихове редне бројеве.)

мајдан гвожђа, за који му Турци нису плаћали закуп, већ су покушали да га убију. Истиче се, такође, да се Стреља ставио под команду Карађорђа. У Милићевићевој варијанти⁴ (С. Димитријевић, бр. 2) „Предања о разговору Карађорђа са Стрељом“, на питање Карађорђево зашто је толико љут на Турке, Стреља одговара: „Нису ми посеekli никога; али су ми на правди отели имање. Присвојили су мој самоков који сам имао у селу Козарима, а и мене би убили да нисам побегао амо. Зато сам љут на Турке поред онога за што је на њих љут сваки Србин!“⁵

Подаци се поклапају са историјским. Стреља се родио у селу Градишту, код Власотинца, и заиста је у време одметања био имућан човек. Наравно, разлози његове борбе против турског јарма леже, у највећој мери, у самој личности Стреље Петровића.

Антитурски став, борбени дух и немирење с ропством и насиљем. Упростили бисмо личност војводе Стреље ако разлоге његовог бунта тражимо само у губитку иметка и личне несигурности. У поменутом предању Стреља одговара Карађорђу да је љут на Турке, између осталог, и „... поред онога за што је на њих љут сваки Србин“. Као дубоко хумана и племенита личност Стреља је болно саосећао с тешким положајем свога народа који је вековима робовао под Турцима. Насиље, сурови терор, који се ширио све више што су се зидови Отоманске империје јаче љуљали, нехумани и експлоататорски однос према раји, страховите одмазде и за најмањи отпор — све је то, из дана у дан, огорчивало српски народ и довело до кулминације 1804. године. А оно што је мучило народ мучило је и Стрељу, човека из најугроженијих слојева народа. Мржњу и отпор према поробљивачу Стреља је задржао до краја живота. После слома Устанка прелази Дунав, задржава се поред границе и упада у Србију кад год је било прилике за обрачун с Турцима. Одбио је амнестију, није отишао у Русију, остаје са својим народом и међу првима се прикључује устаницима другог устанка. Стрељино одбијање амнестије било је у складу са његовим карактером, с његовим схватањем чојства и јунаштва. Правилно је закључио Сергије Димитријевић: „На основу свега изгледа да је Стреља одбио да прихвати амнестију, тј. да се покори Турској власти“.⁶

Визионар слободе. Величина сваког борца за слободу је и у томе што су му циљеви борбе превасходно узвишени и јасни. Велики хероји су и визионари слободе. Не бисмо смели Стрељину борбу сводити само на оквире револта, већ морамо да истакнемо и његову веру у слободу, у слободнију и хуманију

⁴ М. Милићевић: „Поменик знаменитих људи у српском народу новијег доба“, Београд, 1888., стр. 69 и даље.

⁵ Др С. Димитријевић, Ибид, стр. 65.

⁶ Ибид, стр. 50.

будућност ослобођену ропства и сваког угњетавања. Стреља дубоко верује да ће сунце слободе засијати над његовим народом. У својој вери непоколебљив је и у поразу. Народно предање јасно је истакло ову његову особину, историја ју је потврдила. У „Прелању о Стрељиној беседи Власотинчанима“ (С. Димитријевић, бр. 3) Стреља се обраћа Власотинчанима, који га коре због пораза код Дедобарског хана, речима: „Власотинчани! Ја Просеченице не заптих, дружину згубих, ваше куће сагорех, и вас поробих... Али, Власотинчани! Наш ће траг остати: њега керови не могу олизати. По нашем трагу доћи ће други, доћи ће трећи, доћи ће четврти... Што не могасмо ми — моћи ће неки... Који ће то бити? Кад ће доћи? Ја не знам; али да ће доћи, тако знам као што вас гледам...“

Стрељине речи у складу су са његовим пореклом и васпитањем везаним за крај у коме се родио, одрастао и формирао се. Слободарске традиције у власотиначком крају биле су веома јаке, иако је у току прве половине 19. века Власотинце било три пута спаљивано, у њему никада није било Турака, ни џамија, нити се овај крај икада помирио с ропством. У својој књизи „Кнежевина Србија“ (стр. 115—116) Милан Милићевић истиче: „До године 1877 у Власотинцу је становао 1 царинар, 1 писар, 1 буљубаша са 7 пандура. То су сви Турци који су боравили у том месту“. Стрељина визија слободе проистекла је из дубоке вере у снагу свога народа, из болне саживљености с његовом трагедијом, постала саставни део његове херојске личности и уздигла се до идеје водиле на тешком путу крви и суза, страдања и мука, ка светлијим хоризонтима поносног, узвишеног, хуманог и слободног људског живота. Хероји Стрељиног типа уграђују своје животе у чврсте темеље будућности стављајући знак једнакости између живота и смрти. Лична је жртва за такве људе сасвим обична ствар, свеprisутна и неприсутна, са којом се сусрећу на крвавим стазама уздања и наде.

Узајамни односи Карађорђа и Стреље. Веома је значајно, а у исто време и врло интересно, за разумевање Стрељине личности обратити пажњу на његов однос са највећим јунаком устаничке Србије и вођом првог српског устанка — Карађорђем Петровићем. Чињеница, коју је истакао Сима Милутиновић у својој „Историји Србије од 1813—1815“ (стр. 192) а коју је потврдио и Сергије Димитријевић у поменутој књизи, да је Стреља био Карађорђевог побратим, само интензивира проучавање овог односа.

Карађорђе је веома поштовао и ценио овог јунака са југа Србије и поверавао му је важне задатке. Узгред напоменимо да Стреља није имао за циљ само дизање устанка у околини Власотинца, већ је требало да затвори и Грделичку клисуру и тиме пресече снабдевање турског гарнизона у Лесковцу и Нишу. Њихов однос пун узајамног поверења и уважавања ис-

такло је и народно предање. У „Предању о разговору Карађорђа са Стрељом“ (С. Димитријевић, бр. 2) приповеда се како је Стреља, пошто је постао старешина, молио Карађорђа да га пусти са неколико стотина бећара да одметне „Лесковачку нахију“. Разговор је врло динамичан, вођен лукавим и испитивачким питањима Карађорђа и праћен искреним одговорима Стреље Петровића. Искрена вера у остварење циљева сломило је урођену Карађорђеву сумњу и он му дозвољава да с војском приђе ближе Нишу. Тако, на питање Карађорђево: „Шта ћеш чинити ти с мало друга, међу великом силом?“ — Стреља одговара: „Господару! — родио сам се онамо, знам сваки грм и сваки трн; ако Турке и не разбијемо бар ћу их поплацити; умем побећи и зечјим трагом.“ Без обзира да ли је овај интересантан разговор вођен заиста овако, или је, што је вероватније, окићен народним духом казивача, он јасно одсликава оно што је историја потврдила: Стреља је имао великог утицаја на Карађорђа, чији је став заповеднички, али и присан и пун поверења. У Карађорђевом „Деловодном протоколу“ налази се пет писама писаних Стрељи. Из једног, на пример, видимо да је Стреља имао за задатак да контролише и самог команданта Крушевца Чолак Антуна („Деловодни протокол“, бр. 1556). Својим храбрим држањем и извојеваним победама Стреља је у потпуности оправдао Карађорђево поверење. Са друге стране, Стреља је искрено одан Карађорђу, који је за њега отац устанка, човек кога треба слушати, коме се треба поклањати и кога треба волети и поштовати. Стрељину оданост Карађорђу потврђује и писмо свештеника Милалина Миличевића, које се односи на бој код Јасике и Варварина 1810. године, а које је објављено у књизи „О Првом српском устанку“ (необјављена грађа) у коме се, између осталог, каже: „Турци, освојивши србски шанец продру навише... села попале, робље одведу и предвече почну се враћати у Крушевац. Но један из Јасике Србин назван Стреља... враћајући се Турке сретне неколико побије и поплаши, робље и стоку одузме и Карађорђу преда“. (Оригинално писма: Архив САН, бр. 9273)

Ако негде и погрешно Стреља је спреман да и животом плати. У Предању о Дедобарској бици Стреља себе окривљује за пораз. Историјски посматрано Стреља је заиста сносио део одговорности за пораз. Међутим, Карађорђе му то није узео за зло пошто је Стреља био дубоко у дубини турске територије и био је немоћан пред извезбаном турском коњицом и артиљеријом.

Однос Карађорђа и Стреље може се, и треба, сагледавати и из других аспеката. Ми смо се у оквиру наше теме задржали само на најважнијем.

Стреља — последњи бард устаничке Србије Карађорђевог духа. Устаничка Србија прве половине 19. века дала је велики број знаменитих јунака. Стрељи припада, несумњиво, једно од

најзначајнијих места на светлом Олимпу успомена прошлости. Народно предање је, сасвим реално, истакло његову храброст, одлучност, вештину, спремност на сваку жртву ради слободе свог народа ("Не жалим себе, него ми је жао друштва које мене ради изгуби."). Већину тих особина ми смо већ истакли.

Стреља је био главна устаничка личност лесковачког краја у првој половини 19. века. Истакавши се у борбама на Делиграду, постао је исте године старешина бећара Лесковачке нахије. Задојен племенитом Карађорђевој идејом о ослобођењу Србије, увек је био у средишту ратних збивања. И онда када су прве устаничке пушке умукле Стреља се не предаје, већ наставља борбу. По казивању Милићевића „Стреља је човек врло крупан, смеђ, велика носа и бркова, необично крупних зуба...“⁷ Важио је као врло храбар, способан и продоран. За Стрељину личност биле су везане велике наде за ослобођење Лесковца. Без обзира што немамо поузданих података можемо слободно утврдити да је Стреља војнички био веома даровит, међутим, недовољно образован у високим ратним вештинама. Ове недостатке покривао је великом храброшћу и одлучношћу. Народ Србије веома га је волео.

Крај распламсалих огњишта испредале су се приче о њему, шириле се ван локалног подручја и задавале страх Турцима. Импонувао је целом крају. Са стоичким хероизмом и јуначким индивидуализмом одбио је аменестију. Доследан себи борио се и у другом српском устанку. Испуљио је видно неслагање са мирољубивом политиком Милоша Обреновића, учествовао у Ђаковој буни и „Веран својој устаничкој прошлости хајдуковао је на турској територији“.⁸ На брду Мечки погубио је неке турске трговце. Као што је Турцима предао Војводу Симу Марковића, Стевана и Јована Јаковљевића, Стојана Чупића, и многе друге, тако је Милош Обреновић поступио и са Стрељом. Турци су војводу Петра Петровића Стрељу обесили на истом месту где им је и побио трговце. „Тако је завршио свој живот руководиоца Првог лесковачког устанка, најистакнутији борац лесковачког краја за ослобођење од турског јарма. Са Стрељином смрћу нестао је и последњи изразити представник офанзивне Карађорђевој политике ослобођења Српства у Јужном поморављу. Тиме је закључено ово херојско поглавље нашега краја“.⁹

*

О учешћу Лесковчана у првом српском устанку и о војводи Стрељи писано је и пре појаве књиге Сергија Димитријевића „Стреља — Лесковчани у Првом српском устанку“. Међу-

⁷ М. Милићевић: „Поменик...“, стр. 702.

⁸ С. Димитријевић: „Стреља...“, стр. 53.

⁹ Ибид, стр. 54.

најзначајнијих места на светлом Олимпу успомена прошлости. Народно предање је, сасвим реално, истакло његову храброст, одлучност, вештину, спремност на сваку жртву ради слободе свог народа ("Не жалим себе, него ми је жао друштва које мене ради изгуби."). Већину тих особина ми смо већ истакли.

Стреља је био главна устаничка личност лесковачког краја у првој половини 19. века. Истакавши се у борбама на Делиграду, постао је исте године старешина бећара Лесковачке нахије. Задојен племенитом Карађорђевој идејом о ослобођењу Србије, увек је био у средишту ратних збивања. И онда када су прве устаничке пушке умукле Стреља се не предаје, већ наставља борбу. По казивању Милићевића „Стреља је човек врло крупан, смеђ, велика носа и бркова, необично крупних зуба...“⁷ Важио је као врло храбар, способан и продоран. За Стрељину личност биле су везане велике наде за ослобођење Лесковца. Без обзира што немамо поузданих података можемо слободно утврдити да је Стреља војнички био веома даровит, међутим, недовољно образован у високим ратним вештинама. Ове недостатке покривао је великом храброшћу и одлучношћу. Народ Србије веома га је волео.

Крај распламсалих огњишта испредале су се приче о њему, шириле се ван локалног подручја и задавале страх Турцима. Импонувао је целом крају. Са стоичким хероизмом и јуначким индивидуализмом одбио је аменестију. Доследан себи борио се и у другом српском устанку. Испуљио је видно неслагање са мирољубивом политиком Милоша Обреновића, учествовао у Ђаковој буни и „Веран својој устаничкој прошлости хајдуковао је на турској територији“.⁸ На брду Мечки погубио је неке турске трговце. Као што је Турцима предао Војводу Симу Марковића, Стевана и Јована Јаковљевића, Стојана Чупића, и многе друге, тако је Милош Обреновић поступио и са Стрељом. Турци су војводу Петра Петровића Стрељу обесили на истом месту где им је и побио трговце. „Тако је завршио свој живот руководиоца Првог лесковачког устанка, најистакнутији борац лесковачког краја за ослобођење од турског јарма. Са Стрељином смрћу нестао је и последњи изразити представник офанзивне Карађорђевој политике ослобођења Српства у Јужном поморављу. Тиме је закључено ово херојско поглавље нашега краја“.⁹

*

О учешћу Лесковчана у првом српском устанку и о војводи Стрељи писано је и пре појаве књиге Сергија Димитријевића „Стреља — Лесковчани у Првом српском устанку“. Међу-

⁷ М. Милићевић: „Поменик...“, стр. 702.

⁸ С. Димитријевић: „Стреља...“, стр. 53.

⁹ Ибид, стр. 54.

тим, Димитријевић је први систематизовао и аналитички обрадио грађу о учешћу Лесковчана у устанку, објавио до сада непознате изворне материјале, исправио погрешно датирање неких догађаја (на пример, датирање Дедобарске битке Димитријевић је, с разлогом, померио на 1807. годину, научно доказавши да је ранији датум (1809. година) био погрешан), осветлио личност Стреље Петровића са многих аспеката, употпунивши Стрељину биографију с последњим годинама његовог живота, разлучио шта је у предањима тачно, а шта је творевина народног духа. А, ако су се ранији радови ослањали великим делом на предање, што је доводило до разних заблуда и грешака, Димитријевић се у својој књизи ослања преваходно на проверене историјске чињенице, консултујући предања у оној мери колико је то било могуће.

Минуциозно истражујући, Димитријевић је у потпуности донео праву историјску документацију и дошао до научних резултата која су полазишна у даљем истраживању овог периода. Систематски је обрађен зачетак, развој и пораз Лесковачког устанка, захваћене су све важније борбе и личности. Фолклорни материјал, дат у прилогу, посебна је вредност ове књиге издате поводом стопедесетогодишњице првог српског устанка. Језик којим је књига писана течан је и лако читљив, а посебна вредност књиге је у приповедној особини стила неоптерећеног историјском грађом. Тако објављена пре скоро 30 година, ова књига Сергија Димитријевића и данас је важан и поуздан, до сада непревазиђен, документ о учешћу народа овога краја у устанку, као и о личности самога Стреље над којом се, на жалост, неоправдано надвила сенка заборавља.

Др Срећко Димитријевић

ГРАДСКА ПРИВРЕДА СТАРОГ ЛЕСКОВЦА (приказ)

Импозантни опус Сергија Димитријевића садржи и изузетно значајну студију „Градска привреда старог Лесковца“. Ради се о широко постављеном, целовитом и детаљном истраживању привредног развоја Лесковца за време развојка капитализма у Србији. Ова студија је резултат дугогодишње преокупације аутора проблемима развојка капитализма у Србији, а посебно истраживања услова настанка и развојка капиталистичке производње у градовима Јужног поморавља. Изучавајући привреду Лесковца, аутор је зналачки доказао да Лесковац у то време није био само економски центар Јужног поморавља већ и један од најразвијенијих градова Србије. Аутор у раду врло компетентно, зналачки и аргументовано доказује да је Лесковац дао значајан допринос историји развоја капитализма у Србији и Југославији.

Студија Сергија Димитријевића је интересантна, поучна и инструктивна и због тога што узрочно-последичне везе не посматра само кроз економску и материјалну сферу него своје истраживање заснива и на дејству фактора који су историјско-културног и институционалног карактера.

Обиље статистичких података, широк приступ проблемима настанка еснафа и заната, обиље налаза и закључака чини сваки покушај саопштавања на малом простору тешко изводљивим, а у исто време и веома ризичним, поготову кад је у питању једна кратка анализа као што је ова која се даје у овом тексту. Уместо детаљнијег приказа ове по обиму мале студије, а по значају за сагледавање испољене дугорочне тенденције привредног развоја Лесковца изузетно значајне, определио сам се да истакнем само неке централне моменте и укажем на неке битне закључке и погледе Сергија Димитријевића, за које мислим да су важни за садашњи тренутак економског развоја Лесковца који, на жалост, није више не само важан економски центар Србије, него није више чак ни центар Јужног поморавља.

Своју студију аутор започиње констатацијом да је Лесковац за време Турака и непосредно после ослобођења био не само велики град од 10.870 становника већ да је био и један од најкрупнијих занатских центара у Србији. Лесковац је тада имао 843 занатска и ситна трговца.* Да би читалац схватио значај ове цифре, аутор врши компарацију са Београдом који је у истој години имао 966 занатских и ситних трговачких радњи и 35.483 становника. Дакле, Београд је од Лесковца имао 123 занатске и трговачке радње више али зато и 25.000 становника више. Ако се има у виду величина Београда, који је имао три пута више становника од Лесковца, аутор сасвим исправно закључује „да је Лесковац био највећи чаршијски центар Србије“. У прилог овог закључка аутор врши емпиријску анализу структуре занатства и наводи да је Лесковац имао: 260 ситних трговаца, 300 ужара, 65 терзија, 12 бојација, 60 гостионичара и кафеџија, 25 обућара, 10 ћурчија, 15 лончара, 15 качара, 6 поткивача, 15 ковача, 3 столара, 8 колара, 6 казанџија и др. У исто време Београд је имао 103 ситна трговца, 300 ужара, 5 бојација и 3 кожара мање, а гостионичара 189, 34 бербера, 51 столара и 25 колара више од Лесковца. Кад су ужари у питању, треба истаћи да је Лесковац имао више ужара него цела Србија. На основу података о броју трговачких радњи уочавамо да је Лесковац у првом реду био трговачки па тек онда занатски центар Србије.

Да би се схватила тренутна снага Лесковца у погледу занатства, истичемо без коментара податке из 1982. године, који се односе на самосталне занатске радње и број запослених у њима. Укупно има 616 самосталних радњи са 340 упосленика (нису уручунати зидари, како би подаци били упоредиви). По врстама делатности стање је следеће: прерада неметала 1, металопредавачка 123, производња електричних апарата и прибора 25, производња хемијских производа 3, прерада дрвета 94, производња текстилних производа 108, прерада коже 46, производња гумених производа 1, производња прехранбених производа 110, графичко-књиговезачка делатност 1, производња и поправка разноврсних производа 38, занатске, личне и друге услуге 66 — укупно 616.**

Ако имамо у виду истакнуте, као и неистакнуте податке из 1870. године, о развијености Лесковца с једне стране, и тренутну привредну развијеност, као и податак да је доходак по глави становника Лесковца само 75% од нивоа одговарајућег просека за СР Србију ван САП 1982. године, с друге стране, онда се с правом може поставити питање који су то одиста

* У броју 843 из 1870. године, зидари нису садржани, јер нису имали радње већ су живели у околним селима.

** Подаци узети од Завода за привредни и друштвени развој СО Лесковац, 1984. године.

крупни разлози који су довели до овакве ситуације да Лесковвац систематски и по својим размерама драматично заостаје у привредном развоју? Но, да би се на ово питање одговорило мора да се детаљно изучи привредни развој Лесковца у протеклом периоду до данас. При томе Сергије Димитријевић као изврстан познавалац развоја Лесковца у прошлости могао би да нам пружи драгоцену помоћ.

Сергије Димитријевић као изванредни познавалац марксизма добро зна да једино рад ствара вредност и да капитализам извире из радне снаге која је у најамном радном односу и функцијама најамног рада. Јер, радна снага има ту економску способност да више ствара него што је потребно за њену физичку и економску репродукцију. Из овога очигледно следи да је разлика између укупне економске вредности коју радник ствара и вредности потребне за репродукцију радне снаге вишак вредности и да је вишак вредности у ствари неплаћени рад најамних радника. Због тога он даје детаљну анализу најамног рада као и услове рада. Сазнајемо да је у Лесковцу 1890. године на 715 самосталних занатлија долазило 513 помоћника, односно на једног самосталног занатлију просечно је долазило 0,7 најамног радника. Са развојем капиталистичког система имамо у 1933. години на једног занатлију, 1,44 најамна радника. Дакле у односу на 1890. годину број најамних радника је удвостручен. Колика је била реална најамнина најбоље показује податак да је полугодишња најамнина износила 30 грошева а да је цена једном пару чизама била 1,5 гроша. Из овог односа израчунавамо да је један радник за 6 месеци могао да купи само 20 пари чизама. Ово је довољно да илуструје сву силу експлоатације најамне радне снаге у Лесковцу од стране тадашњих власника занатских радњи и других газда. Може слободно да се каже да су зарађивали само за обућу, коју су цепаили док су радили по 15 сати дневно, јер су преосталих 9 сати спавали.

Оваквој суровој експлоатацији по Сергију Димитријевићу највише је допринео закасниели раднички покрет у Лесковцу, а узрок овом закашњењу он види у неписмености и непросвећености саме радничке класе па и народа у то време. Неписменост је у овом периоду износила око 70%, а на селу око 95%. И други разлог Сергије Димитријевић види у капиталистичкој експлоатацији помешаној са остацима феудалних и еснафских производних односа као и огромном приливу радне снаге из околних села.

Др Сергије Димитријевић даје и драгоцене податке кад је предмет анализе продирање капитализма у село. Истиче да земља није припадала у лесковачком крају само сељацима, већ и индустријалцима, трговцима, црквама, поповима и др. Од укупне површине 1780 хектара је припадало њима. Тако је породица Косте Илића из Власотиначког среза, где је живело

око 2.407 сељака са просечним поседом земље испод једног хектара, имала 33 њиве, 8 ливада, 10 парцела шуме, 16 пашњака, 23 винограда и 6 воћњака, или укупно 160 хектара. Такође је ова породица имала 7 кућа, 15 дућана, 13 помоћних зграда, 2 воденице, 1 електричну централу и 16 предузећа. Укупна имовина износила је 1,5 милијарди. Ова чињеница да је у лесковачком крају земља припадала неселацама имала је за последицу да је у овом крају било преко 2.500 печалбара, циглара, зидара и др.

Констатацију да је Сергије Димитријевић изврстан познавалац Маркса доказује и чињеница што он настанак капиталистичког система у Србији посматра кроз процес пропадања ситних занатлија и трговаца. Ово ради сасвим исправно јер је и Маркс показао да је проста робна производња под дејством економских закона, а у првом реду дејством закона вредности омогућила настанак капиталистичке производње. Тако у поглављу „Развитак и пропадање појединих заната“ аутор сваки закључак и емпиријски потврђује. Штавише може се рећи да код др Сергија Димитријевића теоријски рад произилази из емпирије. Ово је посебан квалитет ове студије.

Сергије Димитријевић је рано уочио да је наука свемоћна производна снага друштва и да од примене науке и њеног коришћења зависи друштвени и привредни развој. Тако он истиче да је у привреди Лесковца научно технолошком прогресу поклањана изузетна пажња, а то илуструје следећим подацима: прва фабрика пољопривредних машина је била у Лесковцу; прве фабрике гајтана у Србији биле су у Лесковцу; први електрични млин у Србији је такође изграђен у Лесковцу; прва српска фабрика за ливење и прераду метала била је такође лесковачка фабрика. Осим тога, Лесковац је тада имао фабрику сапуна, две фабрике црепа, кудељару за прераду кудеље и лана, фабрику гајтана и позамантерије, ткачницу памука, фабрику платна, фабрику бонбона и ликера, фабрику соде-воде, две фабрике вага и кантара, стругару, фабрику столица од савијеног дрвета, четири парна млина, електричну централу, керамичку индустрију итд. Такође, у прилог ове констатације иде и чињеница да је у Лесковцу у другој половини 19. века постојала државна ткачка школа, где су поред радника радили и ученици.

Сергије Димитријевић показује да је поред експлоатације најамних радника и развијене трговине, **трећи изузетно важан** извор акумулације био извоз. Привредна развијеност, пољопривредна и друга богатства Лесковца условила су обимну извозну трговину. Године 1902. Лесковац се спомиње као велики трговачки центар који извози: ужарију, грубе вунене тканине, вуну, гајтан, дуван, кудељу, паприку, вино, воће, сир, топљено масло, пшеницу, стоку, ситну стоку, коже, свиње, брашно и

камен за оштрење. Треба истаћи да је Лесковац извозио побројане пољопривредне и занатске производе још за време Турака и да је Лесковац стекао монопол у извозу неких производа још у то време. Лесковац је извозио у велики број земаља караванима који су ишли за Србију, Бугарску, Влашку, Добруцу, Тракију, Македонију, Епир, Тесалију, Анадолију, Босну и Херцеговину, Албанију и Црну Гору. За време Турака Лесковчани су имали везе са Нишом, Алексинцем, Београдом, Софијом, Трном, Рушчуком, Свиштовом, Видином, Ломом, Силистријом, Плевном, Пазарником, Пловдивом, Церпаном, Ескизаром, Казаплуком, Сливном, Јаболијом, Карнебатом и Хасћоом, Италијом, Аустроугарском, Турском, Немачком, Мађарском, Румунијом, Грчком и др.

Најважнији производи које су Лесковчани извозили били су ужарија и конопља. Крајем прошлог века из лесковачког краја годишње се извозила сирова кудеља око 2.600.000 кг. Такође, други артикал који је после ужарије и сирове кудеље био у извозу заступљен био је вунени гајтан. Лесковац је у то време био једини произвођач у Србији. У структури извоза значајно место је заузимала и паприка, која се у великим количинама производила у лесковачком крају. Лесковачки трговци извозили су и пољопривредне алатке.

На крају, читајући ову студију читаоцу се непрекидно намећу нека од питања: зашто Лесковац у послератном периоду перманентно има већи увоз од извоза, тако да тренутно дугује иностранству преко 500 милиона долара (док за 9 месеци 1984. године има акумулацију свега 1,3 милијарде динара); Како је могуће да од ослобођења није имао ни једну организацију која би се бавила пословима извоза и увоза, него је тек 1983. године формирана у склопу РО „Лесковац-промет“; Како је могло да се деси да Лесковац дође у круг неразвијених општина, кад је био најразвијенији град у Србији; Зашто није пратио техничко-технолошки прогрес, јер тренутно има најстарију индустрију у Србији; Зашто Лесковац сада нема развијену пољопривреду и увози храну за своје становништво; Како је могуће да у производњи текстила нема више памучарску производњу, а имао је; Зашто нема специјализацију и поделу рада у индустрији и то пре свега у текстилној индустрији; Како да текстилна индустрија и сва остала индустрија имају толику увозну зависност; Зашто се није развијала машиноградња кад је прва фабрика пољопривредних машина у Југославији била у Лесковцу; Како то да Лесковац није више трговачки центар и да има најнеразвијенију трговину у Србији; Како је могуће да Лесковац тренутно нема ниједну већу инвестицију у току која би могла да направи заокрет у привредном развоју; Зашто има најнеразвијенију малу привреду кад је имао најразвијеније занатство у Србији, и др.

У тражењу одговора на ова и друга слична питања драгоцену основу пружа нам студија Сергија Димитријевића „Градска привреда старог Лесковца“. Зато је ова студија данас врло актуелна, а ова актуелност свакако биће карактеристика и будуће.

Миомир Спасић

ЈЕДАН ПОГЛЕД НА ЛЕСКОВАЧКУ ЕНЦИКЛОПЕДИЈУ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА

У нашем граду и крају како непосредно по ослобођењу од Турака и на даље, а између два светска рата писано је доста, писали су многи. Али тек после ослобођења и револуције можемо говорити о систематском и свестраном проучавању прошлости нашега краја и града. Од истраживача који су писали о нашем крају и граду име Сергија Димитријевића заузима истакнуто место. Можемо рећи да до његове појаве нико се тако квалификовано, систематски није бавио свим појавама и проблемима о нашем крају.

Нагласимо да богата и разноврсна студијска активност др Сергија Димитријевића захвата углавном шест слојевитих области: историју социјалистичког радничког покрета Србије („Социјалистичке радничке организације Србије на крају XIX века“, 1953); историју радничког и комунистичког покрета Југославије („Стварање и развитак КПЈ од 1918. до 1921, у штампима); привредну историју Србије („Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку, 1958); и привредну историју Југославије („Страни капитал у привреди бивше Југославије“, 1958); историју српске средњовековне нумизматике („Оставе средњовековног српског новца до 1371.“, 1981) и историју лесковачког краја („Историја лесковачког радничког покрета до 1915.“, 1953).

Димитријевић се низ година са пуно интересовања бавио свеколиком проблематиком свог завичаја и нашег града. Са много љубави је уткао своју личност свуда где је поред ентузијазма требало и одређено знање и стручност. Увек је давао целог себе.

Ако би га аксиолошки тражили и упоређивали међу многим којима је лежала проблематика овог краја, Димитријевић у много чему остаје самосвојан и особен. Нема области коју није истраживао и умногоме истражио. Почевши од економије која му је професионално најближа, историје радничког и социјалистичког покрета чији је актер и члан, културе у најширем смислу речи, националне историје, нумизматике, школства

па и просвете, библиографске грађе и друго. Заљубљеник свога посла у правом и најбољем облику. Посебно треба нагласити марљивост, савесност и стручност његових излагања. Логиком неуморног истраживача његова списатељска вуковска снага опсервације наставља најбоље традиције посленика на овом пољу. Модерно и савремено приступање научном откривању и расуђивању само је још један квалитет више његовој методи скупљача и истраживача. Тематски приступачан, популаран у најбољем смислу речи, увек окренут актуелним темама, дескрипција његове списатељске вокације плени читаочеву пажњу. Акрибија његове писане речи носи печат једног живота испуњеног ретким искуством за наше просторе и прилике, живота стваралачки осебујног и необичног.

Самокритичан када је то неопходно, овај савестан истраживач, аргонаут у лавиринту прошлости својом критичком методом социолога налазио је драгуље и тамо где не бисмо очекивали.

Пошто овом приликом хоћу конкретно да се упустим на предмет мога казивања, обраћам пажњу на један рад С. Димитријевића који је имао амбиција како на истраживачком тако и на информативном плану да буде локална, завичајна енциклопедија у нашем случају и примеру лесковачка. Мотива за ово је било доста. Требало је прикупити већ истражено. Како је и сам нагласио у предговору прве и једине свеске ове интересантне публикације аутор није имао претензија за неком систематски уређеном енциклопедијом. Овај пионирски подухват аутора и поред његове спремности није уродио коначним резултатима јер је после издавања прве свеске рад на њој прекинут. И у другој форми његове делатности надопуњен вишеструко. Ипак ова публикација остаје као потврда о вишеслојности и разноврсности ауторовог интересовања и форми изражајности. Номенклатура овог рада је на висини, методски на нивоу енциклопедијског поимања једне примарне синтезе. Аналитичко-дедуктивном методом истраживача, оперативном селекцијом материје, исцрпношћу документације овај вид његовог истраживања је нови белег на сивоме фону затамљене прошлости. У предговору ове публикације Димитријевић дословно каже: „Пошто је главни задатак ове енциклопедије пружање веродостојних информација свима онима који се интересују за лесковачки крај, првенствено његовим истраживачима, обратимо специјалну пажњу информативном материјалу и лесковачкој документацији.“

Димитријевић се придржавао овог задатка који је себи поставио и који је исказао у предговору. Он се критички односио према материјалу, тако да његова научна одважност, нигде није испод постављених теза, истражити и утврдити.

Замишљена и пројектована да се у току истраживања надопуњује новим открићима и сазнањима, она није рефлек-

тирала као завршено поимање. Димитријевић је имао научног слуха и инстинкта рођеног истраживача. Доследан својој методи, стилу, концепцији коју како епистимолошки тако и дијалектиком свог приступа и начина, афирмативно доказује.

Димитријевић увек има одређене приступе и мерила. Ако је то историја он уме методом врсног истраживача да одвоји посебне од општих токова, локално од општег, специфично. Свуда се његов научни приступ и метод показује у форми која захтева одређена материја. Он је све подредио једном циљу: истражити и утврдити.

Његова Лесковачка енциклопедија у настајању није базирана на једном завршеном и сређеном материјалу, па није организована и конципирана по неком утврђеном редоследу, нити по природи материјала који обрађује. Аутор у свом предговору то и наглашава. Квалификација није његова претензија. Али то ни у ком случају не умањује њене вредности. Напротив, не ограничавајући своје поље интересовања, ова публикација по много чему специфична, публикација од тридесет страница енциклопедијског карактера нуди изненађујуће разноврсних података. Будућим истраживачима, историчарима, културологу, хроничару, библиографу и другима она стоји на располагању обиљем своје грађе. За сваког од њих овај мали свезак је прави изазов. Такав је Димитријевић у сваком свом потхвату као стваралац несебичан, ерудита по својој природи, објективан, истраживач „целокупне стварности“.

Драган Радовић

РАД СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ПРИКУПЉАЊУ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА

Говор народа у лесковачком крају карактерише сажетост, прецизност, рационалност, сентенционалност, духовитост, особена метафорика и израз пун тропа. Зато није ни мало случајно да у усменој традицији народа овог краја нема дужих епских форми. Поред обиља лирских песама и великог броја углавном шаљивих прича, говорно стваралаштво овог краја обилато је пословицама, изразима и оним најкраћим формама ствараним у радној и грубој свакодневици. Особеност лесковачког говора, који је, да узгред забележимо, још увек недовољно истражен (упркос запаженим публикацијама Ј. Михајловића и Б. Митровића) најбоље се може приказати управо на примерима ових најкраћих усмених форми. Поред тога дух једног народа, морална начела, однос према раду, животна филозофија и читав поглед на свет читавају се управо кроз ове прецизне, чисте и јасне форме које се веома лако памте.

То језгровито саопштено искуство прихваћено у традицији има своје корене у делу појединаца. Некада пословица има универзално значење, али је добрим делом везана и за конкретан догађај, конкретну причу, неки лик, неку личност, неко време. Пословице су веома прилагодљиве времену и месту. Стога је добрим делом тешко тражити изворе пословицама. Оне лако мигрирају, лако се преузимају и из других култура. То је посебно тешко за пословице које, преузимањем добијају нову боју карактеристичну за говор одређеног краја.

Уколико би се понекад и тражили извори настанка пословица, поузданије је ослањати се на морална начела одређене средине, на догађаје, случајеве или личности из одређеног краја. Уз то, добар путоказ за ситуирање настанка пословица је и особена литерарна форма коју пословице имају. Иако пословице по дефиницији имају своју карактеристичну форму, незнатна одступања од ње могу бити добар путоказ за давање локалног или универзалног тона.

Имајући на уму особености пословица као уметничке форме усменог стваралаштва Сергије Димитријевић није тежио њиховој класификацији будући да би сваки од критеријума био непотпун. Он такође није правио избор чисто лесковачких пословица из простог разлога што је свака од њих, на ма који начин дошла у овај крај, звуковним својствима, лексиком и граматичким склопом имала, поред значењске, и чисто језичку особеност.

Предмет нашег текста је, не резултат који стоји, који је ван процеса, већ сам тај процес. У сакупљачком послу нема коначних резултата, поготово ако се ради о пословицама. У конкретном случају, ради се тек о наговештају тог поступка, о тој почетној „вуковској“ фази. Сергије Димитријевић има богат научно-стваралачки опус који се простире на неколико области. Уз све научноистраживачки, систематизовано и аналитички обрађено видно место заузима Димитријевићева колекционарска страст, а у оквиру његових историјски драгоцених колекција негде по страни је рад на сакупљању народних умотворина. Иако по страни, овај рад има вишеструки значај, поготову онај сегмент који се односи на прикупљање народних пословица и изрека.

Није случајно што из обимног дела С. Димитријевића издвајамо управо ова сакупљачка настојања. Најпре, сакупљање пословица разликује се од сакупљања других народних умотворина јер се оне, како примећује још Вук Караџић, не могу да саопштавају као песме, већ се очекују и запажају у свакодневном говору. Значи да је код сакупљача потребна стална будност у комуникацији, а у овом, конкретном случају, потребно је имати и истанчан нерв за говор, дух, поглед на свет лесковачког подручја као и велико стрпљење и разумевање за карактер и осећај хумора, за односе међу људима, морална начела, чаршију и село. Поред тога, Димитријевић иако не наводи шири контекст неких пословица, јасно указује на приче, догађаје, или најчешће ситуације на које се пословице односе.

У књизи „Грађа за проучавање Лесковца и околине“ (Народни музеј, Лесковац, 1952) Сергије Димитријевић је објавио 687 пословица и 1000 лесковачких израза. Од тога је 14 пословица преузео из часописа „Караџић“. Те пословице је Крста Димитријевић забележио у селу Мрштану. О карактеру пословица писали смо укратко у претходном тексту, па ћемо се сада задржати на напоменама које је С. Димитријевић дао поводом објављених пословица. Најпре, он говори да је материјал дат у оном облику како се у народу чује и указује на извесне језичке варијанте (магаре-могаре, куј-кој...) што оправдава мешањем чистог лесковачког говора и говора других крајева (врањски), утицајем сеоског живља из околине Лесковца и миграцијом самих пословица. Димитријевић није сакупљени материјал систематизовао по неком од веома непоузданих критеријума јер

се многе пословице могу сврстати у више врста, ма колико области поделе да се одаберу. Димитријевић је, да поменемо узгред, још тада приметио да је велики недостатак бележење лесковачког говора без означавања акцента недовршен посао. Исто би се могло рећи и за неке гласове којих нема у књижевном језику.

Димитријевић запажа обилност пословица које су у употреби у овом крају, што указује на пословичност и сентенциозност говора људи овог краја. Говорећи о карактеру пословица Димитријевић запажа религиозност, али изражен антиклерикални дух народа овог краја. Чести су напади на цркву и попове. Ако се има на уму да су пословице резултат рационалног, не маште, и осећања, онда се ово запажање и те како ослања на дух народа чија се мудрост бележи. Такође се још једно запажање може ослонити на ову особеност пословица. Наиме, Димитријевић пише: „Док се у народним песмама нападају све крве и јетрве, у пословицама зетови пролазе најгоре. То указује да су основни носиоци народне лирске поезије углавном девојке и младе жене, а у случају пословица, углавном старији свет“. Ту сасвим указује да су пословице заправо рафинирана мудрост народа, а у традицији свих народа мудрост је везана за старе људе. Уз то, пословице имају и хуморну ноту, и зато оне имају увек неког на кога се основно значење односи, или коме се, кроз алузију, алегорију и, за овај крај ређе, метафору, обраћају.

Мада се Сергије Димитријевић мало бавио народним стваралаштвом, и мада је сакупљачки рад само племенит медаљон у свеколиком плодном и вешезначном опусу, одабрали смо и нагласили овај вид његовог рада да бисмо истакли и суштинску, стваралачку и животну везу истраживача са завичајем, његовом историјом, његовим људима, традицијом, фолклором, културом, са духом народа од кога је учио и коме се на најбољи начин одуживао.

**Библиографија радова
Сергија Димитријевића**

УВОДНА БЕЛЕШКА

Библиографија Сергија Димитријевића захвата раздобље од 1934. године, када је објављен први текст, па све до 1988. године. У састав ове библиографије улазе објављене књиге и брошуре, чланци у листовима и периодичним публикацијама, преводи, публицистички прилози, дискусије и интервјуи.

Библиографија је организована хронолошки и подељена на три основне целине: Објављени радови; Радови у штампи и у рукопису; Уредништво периодичних и других публикација.

У раду на овој библиографији користили смо пре свега библиографије које је у различите сврхе и поводе сачинио сам Сергије Димитријевић, што нам је била и полазна основа.* Коришћене библиографије С. Димитријевића углавном су захватале само најважније радове, а ми смо овога пута настојали да дамо што је могуће целовитији и обухватнији преглед његових остварења, уз прецизирање и допуњавање и поновни увид у сваку библиографску јединицу. Рад на библиографији био нам је олакшан тиме што се највећи број јединица налази у библиотеци С. Димитријевића, који је брижљиво и систематски то прикупљао и организовао исечке у посебним излепљеним свескама великог формата. Уз то, консултовали смо и Библиографију Југославије, делом грађу из Института за савремену историју, Института за раднички покрет, као и постојеће фондове Народне библиотеке СР Србије, Универзитетске библиотеке и сличне установе, као и расположиве мемоарске изворе.

Напомињемо да у ову библиографију нису ушли радови С. Димитријевића објављени у иностраној штампи и периодици у међуратном периоду (Париз, Брисел и др.), који нам овом

* Најважнији радови др Сергија Димитријевића, 1969, 4 стр. куцаног текста; Опште информације о др Сергију Димитријевићу, 1969, 24 стр. куцаног текста; Најважнији студијски радови др Сергија Димитријевића, 1971, 11 стр. куцаног текста; Сажета и рашчлањена биографија са посебним освртом на рад у научноистраживачким установама, 1971, 29. стр. куцаног текста; Најважнији студијски радови др Сергија Димитријевића, 1980, 21 стр. куцаног текста.

приликом нису били доступни, прилози на радију и телевизији.* У више махова, на пример, у Београду, Лесковцу, Новом Саду, објављивани су његови искази, интервјуи, дискусије у вези са студиским питањима којима се бавио.**

Увидом у библиографију може се запазити да у периоду од друге половине 1939. до јуна 1945. године нема ни једне библиографске јединице, због његовог хапшења и вишегодишњег боравка у концентрационим логорима Француске и Немачке. Занимљиво је да је из тог времена у његовој личној архиви сачувана драгоцене преписка са родитељима и друговима пуна значајних појединости.

Библиографија обухвата и непотписане радове С. Димитријевића, које је он означио и прецизирао у својим комплетима „Недељних новина“ (1934—1935) и „Нашој речи“ (1945—1947), потписујући их са „С. Димитријевић“ или „С. Д.“, као и у сачуваном билтену „Balkans-Democratie“, бр. 8—9 и део бр. 10.

Напоменимо да су поједини чланци потписивани са: „Es“, „Дим.“ и „С. Д.“

Библиографске јединице су пописиване и обрађиване углавном према правилима како се штампају библиографије Годишњака САНУ

* Стварање партије и њен развитак 1919—1920. Недељни телевизијски дневник 2. II 1969; У телевизијској серији **Историја радничког покрета и Савеза комуниста Југославије** консултант на 2. епизоди **Партија револуције** на програму Телевизије Београд I, 19. IV 1969.

** На пример, радио-интервју са др Сергијем Димитријевићем о нумизматичарима. Радио Београд 19. VI 1960;

ОБЈАВЉЕНИ РАДОВИ

1934.

1. ХИСАР КОД ЛЕСКОВЦА — Стари́нар, III се́рија, 1933—1934, VIII—IX, стр. 311—313.
2. УЛОГА БРБАНА У ДРУШТВУ. — Брба́нин, 1934, I, 1; стр. 24—25. (Реферат на III секцији Прве зема́лске конфе́ренције брба́на одржане 1. и 2. априла 1934. у Београду).
3. АГОНИЈА ПРИВРЕДЕ. — Финанси́јски капита́ли све ви́ше се пла́сирају у некретни́не. — Неде́љне нови́не, лист за политички, култу́рни и привредни живот Лесковца и околи́не, Лесковац, 25. II 1934, II, 8; стр. 5.
4. ПРОБЛЕМ ВИСОКИХ ЦЕНА. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 4. III 1934, II, 9; стр. 1.
5. КЊИГЕ КОЈЕ ТРЕБА ЧИТАТИ. — Неде́љне нови́не (Лесковац), II, 1934; 25. III, 12; 22. IV, 16; 6. V, 18; 1. VII, 26. (Надаслов: Књиге и листови).
6. ГДЕ ЛЕЖЕ УЗРОЦИ ДАНАШЊЕ КРИЗЕ. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 1. IV 1934, II, 13; стр. 1.
7. ШТАМПА У СОВЈЕТСКОЈ РУСИЈИ. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 1. IV 1934, II, 13; стр. 2. (Непотписани чланак: разрешио аутор).
8. ГОСТОВАЊЕ НИШКОГ ПОЗОРИШТА У ЛЕСКОВЦУ. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 1. IV 1934, II, 13; стр. 2.
9. ПУТ У ЖИВОТ. Импресије са једног совјетског филма. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 1. IV 1934, II, 13; стр. 3. [Приказ филма].
10. ЛЕСКОВАЧКА ИНДУСТРИЈА. Узроци њене појаве и развоја. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 8. IV 1934, II, 14; стр. 4. — [И у књизи] Лесковац јуче и данас. Уредили Аристомен Ристић и Светомир Стојановић, Лесковац, Издање Уредништва, 1935; стр. 28—30.
11. ЛАЈОШ ЗИЛАХИ: НА ТРЕБЕМ СПРАТУ. Са гостовања Нишког позоришта у Лесковцу. — Неде́љне нови́не (Лесковац), 15. IV 1934, II, 15; стр. 3.
12. О ФАШИЗМУ (ФАШИЗАМ, НАЦИОНАЛСОЦИЈАЛИЗАМ). Са предавања [на Народно́м универзитету у Лесковцу¹ г. Сергија Димитрије-

- вића, канд. права. — Недељне новине (Лесковац), 22. IV 1934, II, 16; стр. 2.
13. ПОВОДОМ НАРЕДБЕ О БЕРБИ КОНОПЉЕ. — Недељне новине, лист за политички, културни и привредни живот Јужне Мораве (Лесковац), 1. VII 1934, II, 26; стр. 3. [Од 24. VI 1934, бр. 25, Недељне новине мењају поднаслов].
14. РИХАРД ЛЕВИЗИОН—МОРУС: НОВАЦ У ПОЛИТИЦИ. Издање Комсом — Сведочанства 1934. — Наш лист (Пожаревац), 29. VI 1934, II, 35; стр. 2. [Приказ].
15. ИЉА ЕРЕНБУРГ: ГРАБАНСКИ РАТ У АУСТРИЈИ. [Београд, Стожер]. — Недељне новине (Лесковац), 1. VII 1934, II, 26; стр. 3. [Наднаслов: Нове књиге; Потпис Es; Приказ].
16. НЕМАЧКА ПРЕД ДОГАБАЈИМА. Фашисти — нови непријатељи фашизма. — Недељне новине (Лесковац), 8. VII 1934, II, 27; стр. 1. [Потпис: Es; Приказ].
17. НОВА ЕЛЕКТРИЧНА ЦЕНТРАЛА И ЕЛЕКТРИФИКАЦИЈА СЕЛА И ПРЕДГРАБА. Претходна дозвола за подизање општинске централе у Лесковцу издата је од стране надлежних. — Недељне новине (Лесковац), 8. VII 1934, II, 27; стр. 2. [Наднаслов: Ка решењу електричног питања].
18. КОЛЕКТИВИЗАЦИЈА, МАШИНИЗАЦИЈА И КУЛТУРНИ НАПРЕДАК СЕЛА У С.С.С.Р. — Недељне новине (Лесковац), 8. VII 1934, II, 27; стр. 2.
19. СКУПШТИНА УДРУЖЕЊА СТУДЕНАТА. — Недељне новине (Лесковац), 8. VII 1934, II, 27; стр. 3. [Непотписано: разрешио аутор].
20. „ЉУБАВ И СТРАСТ“. Тон-филм на српском језику. — Недељне новине (Лесковац), 8. VII 1934, II, 27; стр. 4. [Наднаслов: Филмови који се дају, Приказ филма снимљеног у Америци на српском језику].
21. ПАРКОВИ СУ ЗА НАРОД. — Недељне новине (Лесковац), 15. VII 1934, II, 28; стр. 3.
22. СОВЈЕТСКА КИНА. Недељне новине (Лесковац), 15. VII 1934, II, 28; стр. 3. [Потпис: Es].
23. ЈЕДАН НАПИС ОД МУЗЕЈСКЕ ВРЕДНОСТИ. — Недељне новине (Лесковац), 15. VII 1934, II, 28; стр. 3.
24. ГВИДО МИГЛИОЛИ: ЉУБАВ ПРЕМА МАШИНИ. — Недељне новине (Лесковац), 29. VII 1934, II, 30; стр. 3. [Превод из »Lu«].
25. ЈАБЛАНИЦА У КРИЗИ. Степен њеног привредног развитка и њена значајна будућност. — Недељне новине (Лесковац), 12. VIII 1934, II, 32; стр. 2. [Наднаслов: Привредни живот Јабланице].
26. МИНЕРАЛНЕ ВОДЕ И РУДНО БЛАГО. Постапак Јабланице и њен геолошки састав. — Недељне новине (Лесковац), 12. VIII 1934, II, 32; стр. 3. [Наднаслов: Неискоришћено богатство Јабланице].
27. ОБЛАЦИ НАД АУСТРИЈОМ. Утисци са једног излета. — Недељне новине (Лесковац), 19. VIII 1934, II, 33; стр. 2. [Наднаслов: Писмо из Аустрије].

28. ИСТИНА О ПЛЕБИСЦИТУ У НЕМАЧКОЈ. Хитлеризам пред крахом. — Недељне новине (Лесковац), 2. IX 1934, II, 35; стр. 1.
29. НАРОД ЈЕ ЖЕЉАН ИСТИНЕ. — Наш лист (Пожаревац), 7. IX 1934. [Чланак избацила цензура из: Недељне новине (Лесковац); Наш глас (Чачак); Зета (Подгорица). У Нашем листу (Пожаревац) изашао текстуално].
30. ПРОШЛЕ НЕДЕЉЕ ОТПОЧЕЛЕ СУ ПРВЕНСТВЕНЕ УТАКМИЦЕ. „Југославија“ игра нерешено са „Моравцем“. Победа „Дубочице“ над „Гајретом“. — Недељне новине (Лесковац), 9. IX 1934, II, 36; стр. 4.
31. ЛЕЧЕЊЕ КРИЗЕ. Криза и јавни радови. — Недељне новине (Лесковац), 16. IX 1934, II, 37; стр. 3. [Потпис: Es.]
32. ПРВЕНСТВЕНЕ УТАКМИЦЕ ЛЕСКОВАЧКЕ ЖУПЕ. Две значајне победе С. К. „Дубочице“. — Недељне новине (Лесковац), 23. IX 1934, II, 38; стр. 3.
33. БОРБА ПРОТИВУ СТРАНАЦА. Објашњење појаве и критика. — Недељне новине (Лесковац), 18. XI 1934, II, 45; стр. 1. [Непотписано: разрешио аутор].
34. ТУБЕРКУЛОЗА, ЊЕНО ШИРЕЊЕ И СУЗБИЈАЊЕ. Са предавања г. д-ра Јордана Стајића, генерала у пензији. — Недељне новине (Лесковац), 18. XI 1934, II, 45; стр. 2. [Крај приказа, 18 реди откуцаног текста, који је цензура избацила у архиви С. Д.; Непотписано: разрешио аутор].
35. О ПОКРЕТНОЈ РАДНИЧКОЈ БИБЛИОТЕЦИ. — Недељне новине (Лесковац), 18. XI 1934, II, 45; стр. 3. [Непотписано: разрешио аутор].
36. РАТ И ЊЕГОВА ЕКОНОМСКА ПОЗАДИНА. — Наш лист (Пожаревац), 30. XI 1934, II, 57; стр. 1—2. [Потпис: Es.]
37. ЈА САМ БЕГУНАЦ. [Приказ америчког филма написан за Недељне новине (Лесковац), 1934. Цензура забранила штампање. Цензурисани шиф коректуре у архиви С. Д.]

1935.

38. ЛЕСКОВАЧКА ИНДУСТРИЈА. — [У књизи]: Лесковац јуче и данас. Уредили Аристомен Ристић и Светомир Стојановић. Лесковац, Издање Уредништва. 1935, стр. 28—30] Прештампано из Недељних новина (Лесковац), 8. IV 1934, II, 14; стр. 4.]
39. АРХЕОЛОШКА ИСПИТИВАЊА БРДА ХИСАРА КОД ЛЕСКОВЦА. У току неколико историјских периода, Хисар је служио као утврђење. — Недељне новине (Лесковац), 30. V 1935, III, 18; стр. 3. [Прештампано из: Старинар, 1933—1934, III серија, VIII—IX, стр. 311—313].

1937.

40. ЗЕМЉА КОЈУ СУ ЉУДИ СТВОРИЛИ. И коју у рату од непријатеља брани вода. — Политика, 5. VIII 1937, XXXIV, 10486; стр. 7. [Надслов: Писмо из Холандије].

41. У ХОЛАНДИЈИ СУ ОСНОВАНА ДРУШТВА КОЈА ЧУВАЈУ СТАРЕ ВЕТРЕЊАЧЕ. Да не би металне конструкције поквариле холандски пејсаж. — Политика, 8. VIII 1937, XXXIV, 10489; стр. 5. [Надаслов: Писмо из Холандије].
42. РОТЕРДАМ, ПРИСТАНИШТЕ КРОЗ КОЈЕ ГОДИШЊЕ ПРОБЕ 200.000 БРОДОВА. У његовим бродоградилиштима пре кризе изабавила су се дневно по три брода. — Политика, 18. VIII 1937, XXXIV, 10499, стр. 7.
43. ЈУГОСЛОВЕНСКИ СКАУТИ НА МЕЂУНАРОДНОМ СЛЕТУ. Било је двадесет и пет међу 30.000 скаута других народности. — Политика, 22. VIII 1937, XXXIV, 10503; стр. 8. [Надаслов: Писмо из Холандије].
44. ГЛАЧАОНИЦА ДИЈАМАНТА У КОЈОЈ РАДИ ШЕСТ СТОТИНА РАДНИКА. Шетње кроз највеће дијамантско предузеће у Амстердаму. — Политика, 29. VIII 1937, XXXIV, 10510; стр. 7. [Надаслов: Писмо из Холандије].
45. ПРИСТАНИШТА КОЈА ОСТАЈУ БЕЗ ВОДЕ. Циновски радови на најдужој брани света. — Политика, 9. X 1937, XXXIV, 10521, стр. 7. [Надаслов: Писмо из Холандије].

1939.

46. POUR LA DEFENSE DE LA CULTURE FRANCAISE EN YUGOSLAVIE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 16—17. [Надаслов: Yougoslavie...; Без потписа; Билтен Балканског комитета, издаван од половине 1938. до половине 1939. С. Димитријевић члан редакције и уредник југословенског дела овог Билтена. Умножаван на шапирографу и достављан редакцијама листова ради информисања о правом стању у Југославији. У Архиви С. Д. сачувани бр. 8—9 и део бр. 10].
47. MANIFESTATION EN L'HONNEUR D'UN HISTORIEN FRANÇAIS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. [Белешка; Без потписа].
48. EN SERBIE ON PROTESTE CONTRE LE REJET PAR LA REGENCE DE L'ACCORD SERBO-CROATE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. [Белешка; Без потписа].
49. L'ULTIMATUM DES OFFICIERS DE RESERVE AU GOUVERNEMENT. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. [Белешка; Без потписа].
50. LA SOUMISSION ECONOMIQUE AU MOYEN DE L'OCTROI [DE CREDIT]. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. [Без потписа].
51. LA LIBERATION DES DETENUS CROATES. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. [Без потписа].
52. L'ANGLETER FAVORISE LA VENTE DES MINES DE PLOMB A L'ALLEMAGNE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. [Без потписа].

53. LA REPRESSION DU MOUVEMENT POUR LA DEFENSE DU PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 8—9. [Без потписа].
54. LES DECISIONS DE L'ASSEMBLEE CROATE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. стр. 17—18. [Превод из: »Résolution de l'Assemblée Croate du 8 Mai 1939«; Без потписа].
55. MANIFESTE DES ETUDIANTS CONCERNANT LES REPPORTS DE LA QUESTION CROATE AVEC LA POLITIQUE EXTERIEURE. — Balkans-democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. стр. 18. [Превод из: »Extraits du manifeste du Comité des Etudiants pour la défense du pays (Belgrade, 9 mai 1939); Без потписа].
56. LE COMMERCE EXTERIEUR EN 1938. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. стр. 18—19. [Превод из: »Echo de Belgrade« 26. IV 1939; Без потписа].
57. LA POSITION ECONOMIQUE DE L'ALLEMAGNE, EN YUGOSLAVIE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 19. [Превод из: „Политика“, 30. IV 1939; Без потписа].
58. MALGRE L'HOSTILITE DU GOUVERNEMENT, LES SOKOLS SE PRONONCENT POUR UN MOUVEMENT EN FAVEUR DE LA DEFENSE DU PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 19—20. [Превод из: »Extraits de la résolution prise à l'Assemblée Annuelle de l'Union des Sokols du Royaume de la Yougoslavie tenue les 21-23 avril à Belgrade«; Без потписа].
59. DES PASSAGES DE »MEIN KAMPF« DONNES COMME COMPOSITION ECRITE DANS UN LYCEE DE BELGRADE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: »Communiqué du Comité des Etudiants pour la Défense du Pays No 11 du 5 mai«; Без потписа.]
60. LES ETUDIANT SE PREPARENT A DEFENDRE MILITAIREMENT LE PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: »Communiqué du Comité des Etudiants pour La Défense du Pays No 11 du 5 mai; Без потписа].
61. L'ARMEE COLLABORE AVEC LES SOKOLS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: »Communique du Comité des Etudiants pour la Defense du Pays No 11 du 5 mai; Без потписа].
62. LES RESULTATS DES RELATIONS COMMERCIALES AVEC L'ALLEMAGNE, L'ABSENCE DE DEVICES ETRANGERES, OBLIGE LES USINES A CESSER LE TRAVAIL. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: Нова Ријеч, април 1939; Без потписа].
63. LES PARTIS POLITIQUES ET L'ACCORD SERBO-CROATE. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 4—5. [Превод из: Ново доба, Сплит, 31. V 1939; Југословенска пошта, 14. VI 1939; Хрватски гласник, 17. VI 1939; Обзор, 18. VI 1939; Хрватски дневник, 20. VI 1939; Без потписа].
64. L'HOSTILITE DES CROATES ENVERS LES ELEMENTS DE LA MINORITE ALLEMANDE. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 5. [Превод из: »Slawonisches Volksbote«; Без потписа].

65. LES DIFFICULTES DE L'ECONOMIE YOUGOSLAVE OCCASIONNEES PAR LE MANQUE DE DEVISES. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 6. [Превод из: »Nova Retch« du 11. V 1939; Без потписа].
66. L'EXPANSION ECONOMIQUE ITALIENNE. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 6. [Превод из: Новости, 18. VI 1939; Без потписа].
67. DEVANT LE DANGER DE L'AXE BERLIN—ROME LES ETUDIANTES SE PREPARENT POUR LA DEFENSE DU PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 7. [Превод из: »Politica«; Без потписа].
68. L'ETAT MAJOR DEFINIT SA POSITION POLITIQUE EN SE SOLIDARISANT AVEC LES ETUDIANTES VOLONTAIRES. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 7. [Превод из: »L'Echo de Belgrade«; Без потписа].
69. LES FASCISTES LUTTENT CONTRE LES ETUDIANTS VOLONTAIRES. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 7. [Превод из: „Хрватски дневник“, 21. јуни; „Народна одбрана“; „Самоуправа“; Без потписа].

1945.

70. СРБИ И НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА. — Наш глас. Гласило Југословена у Немачкој, 12. VI 1945, бр. 11; стр. 1. [Од бр. 1—8 и 17—20 поднаслов листа: Гласило Југославена — Издаје: Југослов. комитет KL. Buchenwald].
71. ИЗ BLANKENHAIN-A. — Наш глас. Гласило Југославена — Издаје: Југосл. Комитет KL. Buchenwald, 7. VII 1945, бр. 17; стр. 3.
72. ЗНАЧАЈ СССР ЗА МАЛЕ НАРОДЕ. — Наш глас. Гласило Југославена — издаје: Југосл. Комитет KL. Buchenwald, 30. VII 1945, бр. 20; стр. 2.
73. ЗЕМЉА СЕЉАЦИМА! — Наша реч (Лесковац), 1945, II: 22. IX, 38, стр. 1—2; 29. IX, 39, стр. 1. [Наднаслов: Проблем аграрне реформе у лесковачком крају].
74. НАПОЛИЧАР КОЈИ ПОМАЖЕ БОРБУ ПРОТИВ ШПЕКУЛАЦИЈЕ. — Наша реч (Лесковац), 29. IX 1945, II, 39; стр. 1.
75. ТАКО ЈЕ НЕКАД БИЛО! Услови под којима се радило у Теокаревићевој фабрици у Вучју. — Наша реч (Лесковац), 29. IX 1945, II, 39; стр. 2. [Наднаслов: Један необјављени чланак из 1934. године].
76. ПРОЛАЗНИ КАРАКТЕР ДАНАШЊЕ ОСКУДИЦЕ. — Наша реч (Лесковац), 6. X 1945, II, 40; стр. 2. [Наднаслов: Проблеми данашњице].
77. ПИТАЊЕ СНАБДЕВАЊА ЛЕСКОВЦА ДРВИМА ДОСАД НИЈЕ РЕШЕНО. — Наша реч (Лесковац), 6. X 1945, II, 40; стр. 3.
78. ВЕЛИКИ ГОВОР МАРШАЛА ТИТА У СКОПЈУ. — Наша реч (Лесковац), 20. X 1945, II, 42; стр. 1. [Наднаслов: Са прославе народног празника Македоније; Без потписа].

53. LA REPRESSION DU MOUVEMENT POUR LA DEFENSE DU PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 8—9. [Без потписа].
54. LES DECISIONS DE L'ASSEMBLÉE CROATE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. стр. 17—18. [Превод из: »Résolution de l'Assemblée Croate du 8 Mai 1939«; Без потписа].
55. MANIFESTE DES ETUDIANTS CONCERNANT LES REPPORTS DE LA QUESTION CROATE AVEC LA POLITIQUE EXTERIEURE. — Balkans-democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. стр. 18. [Превод из: »Extraits du manifeste du Comité des Etudiants pour la défense du pays (Belgrade, 9 mai 1939); Без потписа].
56. LE COMMERCE EXTERIEUR EN 1938. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9. стр. 18—19. [Превод из: »Echo de Belgrade« 26. IV 1939; Без потписа].
57. LA POSITION ECONOMIQUE DE L'ALLEMAGNE, EN YUGOSLAVIE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 19. [Превод из: „Политика“, 30. IV 1939; Без потписа].
58. MALGRE L'HOSTILITE DU GOUVERNEMENT, LES SOKOLS SE PRONONCENT POUR UN MOUVEMENT EN FAVEUR DE LA DEFENSE DU PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 19—20. [Превод из: »Extraits de la résolution prise à l'Assemblée Annuelle de l'Union des Sokols du Royaume de la Yougoslavie tenue les 21-23 avril à Belgrade«; Без потписа].
59. DES PASSAGES DE »MEIN KAMPF« DONNES COMME COMPOSITION ECRITE DANS UN LYCEE DE BELGRADE. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: »Communiqué du Comité des Etudiants pour la Défense du Pays No 11 du 5 mai«; Без потписа.]
60. LES ETUDIANT SE PREPARENT A DEFENDRE MILITAIREMENT LE PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: »Communiqué du Comité des Etudiants pour La Défense du Pays No 11 du 5 mai; Без потписа].
61. L'ARMEE COLLABORE AVEC LES SOKOLS. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: »Communique du Comité des Etudiants pour la Defense du Pays No 11 du 5 mai; Без потписа].
62. LES RESULTATS DES RELATIONS COMMERCIALES AVEC L'ALLEMAGNE, L'ABSENCE DE DEVICES ETRANGERES, OBLIGE LES USINES A CESSER LE TRAVAIL. — Balkans-Democratie (Paris), mai-juin 1939, бр. 8—9; стр. 20. [Превод из: Нова Ријеч, април 1939; Без потписа].
63. LES PARTIS POLITIQUES ET L'ACCORD SERBO-CROATE. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 4—5. [Превод из: Ново доба, Сплит, 31. V 1939; Југословенска пошта, 14. VI 1939; Хрватски гласник, 17. VI 1939; Обзор, 18. VI 1939; Хрватски дневник, 20. VI 1939; Без потписа].
64. L'HOSTILITE DES CROATES ENVERS LES ELEMENTS DE LA MINORITE ALLEMANDE. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 5. [Превод из: »Slawonisches Volksbote«; Без потписа].

65. LES DIFFICULTES DE L'ECONOMIE YOUGOSLAVE OCCASIONNEES PAR LE MANQUE DE DEVISES. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 6. [Превод из: »Nova Retch« du 11. V 1939; Без потписа].
66. L'EXPANSION ECONOMIQUE ITALIENNE. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 6. [Превод из: Новости, 18. VI 1939; Без потписа].
67. DEVANT LE DANGER DE L'AXE BERLIN—ROME LES ETUDIANTES SE PREPARENT POUR LA DEFENSE DU PAYS. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 7. [Превод из: »Politica«; Без потписа].
68. L'ETAT MAJOR DEFINIT SA POSITION POLITIQUE EN SE SOLIDARISANT AVEC LES ETUDIANTES VOLONTAIRES. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 7. [Превод из: »L'Echo de Belgrade«; Без потписа].
69. LES FASCISTES LUTTENT CONTRE LES ETUDIANTS VOLONTAIRES. — Balkans-Democratie (Paris), juillet 1939, бр. 10; стр. 7. [Превод из: „Хрватски дневник“, 21. јуни; „Народна одбрана“; „Самоуправа“; Без потписа].

1945.

70. СРБИ И НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА. — Наш глас. Гласило Југословена у Немачкој, 12. VI 1945, бр. 11; стр. 1. [Од бр. 1—8 и 17—20 поднаслов листа: Гласило Југославена — Издаје: Југослов. комитет KL. Buchenwald].
71. ИЗ BLANKENHAIN-A. — Наш глас. Гласило Југославена — Издаје: Југосл. Комитет KL. Buchenwald, 7. VII 1945, бр. 17; стр. 3.
72. ЗНАЧАЈ СССР ЗА МАЛЕ НАРОДЕ. — Наш глас. Гласило Југославена — издаје: Југосл. Комитет KL. Buchenwald, 30. VII 1945, бр. 20; стр. 2.
73. ЗЕМЉА СЕЉАЦИМА! — Наша реч (Лесковац), 1945, II: 22. IX, 38, стр. 1—2; 29. IX, 39, стр. 1. [Наднаслов: Проблем аграрне реформе у лесковачком крају].
74. НАПОЛИЧАР КОЈИ ПОМАЖЕ БОРБУ ПРОТИВ ШПЕКУЛАЦИЈЕ. — Наша реч (Лесковац), 29. IX 1945, II, 39; стр. 1.
75. ТАКО ЈЕ НЕКАД БИЛО! Услови под којима се радило у Теокаревићевој фабрици у Вучју. — Наша реч (Лесковац), 29. IX 1945, II, 39; стр. 2. [Наднаслов: Један необјављени чланак из 1934. године].
76. ПРОЛАЗНИ КАРАКТЕР ДАНАШЊЕ ОСКУДИЦЕ. — Наша реч (Лесковац), 6. X 1945, II, 40; стр. 2. [Наднаслов: Проблеми данашњице].
77. ПИТАЊЕ СНАБДЕВАЊА ЛЕСКОВЦА ДРВИМА ДОСАД НИЈЕ РЕШЕНО. — Наша реч (Лесковац), 6. X 1945, II, 40; стр. 3.
78. ВЕЛИКИ ГОВОР МАРШАЛА ТИТА У СКОПЈУ. — Наша реч (Лесковац), 20. X 1945, II, 42; стр. 1. [Наднаслов: Са прославе народног празника Македоније; Без потписа].

79. ЧЕТИРИ ДЕЧЈА ДОМА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 20. X 1945, II, 42; стр. 2.
80. РОБА СТИЖЕ. — Наша реч (Лесковац), 20. X 1945, II, 42; стр. 2. [Без потписа].
81. ИСТОРИЈА ЛЕСКОВАЧКОГ РАДНИЧКОГ СПОРТСКОГ КЛУБА „КОСТА СТАМЕНКОВИЋ“. — Наша реч (Лесковац), 20. X 1945, II, 42; стр. 3.
82. БИРОКРАТИЈА И БОЛЕСНИЦИ. — Наша реч (Лесковац), 20. X 1945, II, 42; стр. 4.
83. НАЈДЕМОКРАТСКИЈИ ИЗБОРИ У НАШОЈ ИСТОРИЈИ. — Наша реч (Лесковац), 27. X 1945, II, 43; стр. 1.
84. ЛЕСКОВАЦ ЋЕ БИТИ МОДЕРАН ГРАД. Поводом идејне скице регулационог плана. — Наша реч (Лесковац), 27. X 1945, II, 43; стр. 2. [Надаслов: Будући изглед нашега града].
85. ЕЛЕКТРИЧНО ПИТАЊЕ. — Наша реч (Лесковац), 27. X 1945, II, 43; стр. 3.
86. ЗНАЧАЈ ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ. — Наша реч (Лесковац), 7. XI 1945, II, 44; стр. 1. [Надаслов: У част и славу двадесетосмогодишнице Великог октобра].
87. СОЦИЈАЛНИ САСТАВ СЕЛА ЛЕСКОВАЧКОГ ОКРУГА. — Наша реч (Лесковац), 7. XI 1945, II, 44; стр. 3.
88. УСПЕСИ ПРВЕ ПЛАНСКЕ ЈЕСЕЊЕ СЕТВЕ У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 7. XI 1945, II, 44; стр. 5.
89. НЕКОЛИКО ПИТАЊА. — Наша реч (Лесковац), 7. XI 1945, II, 44; стр. 6. [Без потписа].
90. УДАРНИЧКИ РАД НА ОБНОВИ ФАБРИКЕ У ВУЧЈУ. — Наша реч (Лесковац), 7. XI 1945, II, 44; стр. 6. [Без потписа].
91. СТВАРАЊЕ ЈУЖНОМОРАВСКОГ ПОЉОПРИВРЕДНОГ РЕОНА СА СЕДИШТЕМ У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 10. XI 1945, II, 45; стр. 2.
92. КАКО СУ НЕКАД КУПОВАНИ БИРАЧИ И ПОСЛАНИЦИ. — Наша реч (Лесковац), 10. XI 1945, II, 45; стр. 3—4. [Надаслов: Из политичке прошлости Лесковца].
93. ПРЕД ПУШТАЊЕМ У РАД ФАБРИКЕ ШТОФА У ВУЧЈУ. — Наша реч (Лесковац), 10. XI 1945, II, 45; стр. 4.
94. ВЕЛИКА ПОБЕДА НАРОДНОГ ФРОНТА. — Коначни резултат избора за град Лесковац. — Наша реч (Лесковац), [Ванредно издање] 12. XI 1945, II, 46; стр. 1. [Надаслов: Прве вести о изборима у нашем округу].
95. ЗНАЧАЈ ПОБЕДЕ НАРОДНОГ ФРОНТА ЗА НАШУ БУДУЋНОСТ. — Наша реч (Лесковац), 17. XI 1945, II, 47; стр. 1.

96. ИНИЦИЈАТИВОМ РАДНИКА ФАБРИКА У ВУЧЈУ ИМАЋЕ ПОТРЕБНА ДРВА. — Наша реч (Лесковац), 17. XI 1945, II, 47; стр. 2.
97. КАКО ЈЕ СУД ПРОГЛАСИО ДИРЕКТОРА ЗА ОБИЧНОГ ФАБРИЧКОГ РАДНИКА. — Наша реч (Лесковац), 17. XI 1945, II, 47 стр. 4. [Надаслов: Са суђења индустријалцу Христодору Тасићу и синовима].
98. КОНАЧНИ РЕЗУЛТАТИ ИЗБОРА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 17. XI 1945, II, 47; стр. 5—6. [Без потписа].
99. УДАРНИЧКИМ РАДОМ ОМОГУЋЕНО ЈЕ БИЛО ИЗЛАЖЕЊЕ ВАНРЕДНОГ ИЗДАЊА „НАШЕ РЕЧИ“. — Наша реч (Лесковац), 17. XI 1945, II, 47; стр. 5. [Без потписа].
100. ПРЕДИЗБОРНА АКТИВНОСТ У НАШЕМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 17. XI 1945, II, 47; стр. 5. [Без потписа].
101. О ДОПИСИМА ИЗ НАРОДА. — Наша реч (Лесковац), 24. XI 1945, II, 48; стр. 1.
102. ПРЕД ПОБОЉШАЊЕМ ЕЛЕКТРИЧНОГ ПИТАЊА. — Наша реч (Лесковац), 24. XI 1945, II, 48; стр. 1.
103. ОСНИВАЧИ НАУЧНОГ СОЦИЈАЛИЗМА. Историјски значај Маркса и Енгелса. Са предавања Сергија Димитријевића, новинара. — Наша реч (Лесковац), 24. XI 1945, II, 48; стр. 2. [Већи одломци предавања одржаног 18. XI 1945. на Народном универзитету у Лесковцу; Приказ Аристомена Ристића].
104. АНТИТУБЕРКУЛОЗНИ ДИСПАНЗЕР У ЛЕСКОВЦУ. Досад је кроз диспанзер прошло око 600 болесника. — Наша реч (Лесковац), 1. XII 1945, II, 49. стр. 2. [Надаслов: Социјално-здравствене установе нашег округа].
105. ГРАМЗИВОСТ ЛЕСКОВАЧКИХ ИНДУСТРИЈАЛАЦА ЗА ВРЕМЕ ОКУПАЦИЈЕ. Привредна сарадња са непријатељем је била добровољна. Наша реч (Лесковац), 8. XII 1945, II, 50; стр. 1.
106. ДВЕ КОРИСНЕ НОВИНЕ У НАШЕМ ГРАДУ. — Наша реч (Лесковац), 8. XII 1945, II, 50; стр. 2. [Надаслов: За унапређење наше пољопривреде].
107. ЈЕСЕЊА СЕТВА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ УСПЕШНО ЈЕ ЗАВРШЕНА. — Наша реч (Лесковац), 8. XII 1945, II, 50; стр. 2. [Без потписа].
108. О НАРОДНОЈ ВЛАСТИ И ПРАВИМА СВАКОГ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ НАРОДА. — Наша реч (Лесковац), 15. XII 1945, II, 51; стр. 1. [Надаслов: Поводом нацрта устава ФНРЈ].
109. О ЕКОНОМСКО-ДРУШТВЕНОМ УРЕЂЕЊУ НАШЕ ДРЖАВЕ. — Наша реч (Лесковац), 22. XII 1945, II, 52; стр. 1. [Надаслов: Поводом нацрта устава ФНРЈ].
110. У ЛЕСКОВЦУ, ВЛАСОТИНЦУ И ЛЕБАНУ ОДРЖАН ЈЕ НИЗ КОНФЕРЕНЦИЈА ПОВОДОМ УСТАВА. — Наша реч (Лесковац), 22. XII 1945, II, 52; стр. 1. [Без потписа].

111. ДИСКУСИЈА ПОВОДОМ НАЦРТА УСТАВА. — Наша реч (Лесковац), 22. XII 1945, II, 52; стр. 2. [Без потписа].
112. СЕЉАЦИ, ПОМОЗИТЕ ЛЕСКОВАЧКОМ РАДНОМ НАРОДУ ДРВИ-МА! — Наша реч (Лесковац), 22. XII 1945, II, 52 стр. 3.
113. ДИСКУСИЈА О НАЦРТУ УСТАВА. — Наша реч (Лесковац), 29. XII 1945, II, 53; стр. 1. [Без потписа].
114. РАДНИЦИ ПИОНИРИ НАШЕ БУДУЋНОСТИ. — Наша реч (Лесковац), 29. XII 1945, II, 53; стр. 1.
115. КОНФЕРЕНЦИЈА МИНИСТРА МИЛЕНТИЈА ПОПОВИЋА У ВЛАСОТИНЦУ. — Наша реч (Лесковац), 29. XII 1945, II, 53; стр. 2. [Без потписа].
116. КОНФЕРЕНЦИЈЕ И ПРЕДАВАЊА У ЛЕСКОВЦУ О НАЦРТУ УСТАВА. — Наша реч (Лесковац), 29. XII 1945, II, 53; стр. 2. [Без потписа].

1946.

117. ВЕЛИКА АКТИВНОСТ НАРОДНОГ ФРОНТА У СРЕЗУ ЈАБЛАНИЧКОМ. — Наша реч (Лесковац), 5. I 1946, III, 1; стр. 1 [Без потписа].
118. ДИСКУСИЈА О НАЦРТУ УСТАВА. — Наша реч (Лесковац), 5. I 1946, III, 1; стр. 2. [Без потписа].
119. БУХЕНВАЛД — ЛОГОР УСПЕШНЕ БОРБЕ ИНТЕРНИРАЦА. Снага организованих интернираца. — Наша реч (Лесковац), 5. I 1946, III, 1; стр. 3. [Надаслов: Потресни докуменат о једном немачком логору].
120. ПРЕДАВАЊА О НАЦРТУ УСТАВА У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 5. I 1946, III, 1; стр. 3. [Без потписа].
121. СКАНДАЛОЗНЕ ПРЕСУДЕ ОКРУЖНОГ НАРОДНОГ СУДА У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 5. I 1946, III, 1; стр. 5.
122. ДВЕ ЛЕСКОВАЧКЕ РАДНИЧКО-ЗАНАТЛИСКЕ ЗАДРУГЕ. — Наша реч (Лесковац), 5. I 1946, III, 1; стр. 6. [Надаслов: Заједнички живот].
123. О РАДНИЧКИМ ПОВЕРЕНИЦИМА. — Наша реч (Лесковац), 12. I 1946, III, 2; стр. 1.
124. ОСЛОБОЂЕНИ КОЉАШ. Једна неправилна пресуда Округног народног суда у Лесковцу. Наша реч (Лесковац), 12. I 1946, III, 2; стр. 2.
125. ИЗБАЦИЈТЕ ШПЕКУЛАНТЕ ИЗ ЗАДРУГЕ! — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 1. [Надаслов: За нови дух у заједничарству; Без потписа].
126. О АГРАРНОЈ РЕФОРМИ У НАШЕМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 2.
127. НЕСАВЕСАН РАД КОМИСИЈЕ ЗА ОТКУП ВИШКОВА ЖИТА У ДОЊЕМ СТОПАЊУ. — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 3. [Без потписа].

128. ЈЕДНА ШПЕКУЛАНТСКО-САБОТЕРСКА АФЕРА У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 3.
129. АПЕЛ ЧИТАОЦИМА. — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 3. [Без потписа].
130. ПРОРАДА НАЦРТА УСТАВА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 3. [Без потписа].
131. ТАКМИЧЕЊЕ ЗА БОРБУ ПРОТИВУ НЕПИСМЕНОСТИ У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 19. I 1946, III, 3; стр. 4. [Без потписа].
132. ИЗ ФАБРИКЕ „ХРИСТОДОР“. — Наша реч (Лесковац) 26. I 1946, III, 4; стр. 2. [Без потписа].
133. ОСНИВАЊЕ МЛЕКАРСКО-СТОЧАРСКЕ ЗАДРУГЕ У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 26. I 1946, III, 4; стр. 2.
134. ИНДУСТРИСКО ОДЕЉЕЊЕ. ДИСКУСИЈА О РЕФЕРАТИМА. — [У чланку] Извештаји о раду извршне окружне народне власти. — Наша реч (Лесковац), 26. I 1946, III, 4; стр. 3—4. [Надаслов: Са скупштине Окружног народног одбора у Лесковцу; Без потписа].
135. ОДБРАНА СТАЉИНГРАДА. Битка светског значаја. — Наша реч (Лесковац), 26. I 1946, III, 4; стр. 5. [Приказ филма].
136. СЕЉАЦИ ЖЕЛЕ КОЛЕКТИВНУ ОБРАДУ ЗЕМЉЕ. — Наша реч (Лесковац), 26. I 1946, III, 4; стр. 5. [Без потписа].
137. КОМЕМОРАЦИЈА О ГОДИШЊИЦИ СМРТИ В. И. ЛЕЊИНА. — Наша реч (Лесковац), 2. II 1946, III, 5; стр. 3. [Без потписа].
138. КУЛТУРА КОНОПЉЕ У ЛЕСКОВАЧКОЈ КОТЛИНИ И ПЛАНСКА СЕТВА. — Наша реч (Лесковац), 16. II 1946, III, 7; стр. 1.
139. ХРИСТОДОРУ ТАСИЋУ И СИНОВИМА СУДИЋЕ СЕ У БЕОГРАДУ. — Наша реч (Лесковац), 16. II 1946, III, 7; стр. 2. [Без потписа].
140. ПОВОДОМ ЧЛАНКА „ОСЛОБОБЕНИ КОЉАШ“. — Наша реч (Лесковац), 16. II 1946, III, 7; стр. 3. [Без потписа].
141. ЧИМ ЈЕ ГАЗДА УХАПШЕН. ФАБРИКА ПРОРАДИЛА. — Наша реч (Лесковац), 16. II 1946, III, 7; стр. 3. [Надаслов: Кроз лесковачку индустрију].
142. БИВШИ СРЕСКИ НАЧЕЛНИК МИРКО ПОПОВИЋ ОСУЂЕН НА СМРТ. — Наша реч (Лесковац), 23. II 1946, III, 8; стр. 2. [Надаслов: Из Окружног народног суда].
143. ПРОЛЕЋНИ СЕТВЕНИ ПЛАН У НАШЕМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 23. II 1946, III, 8; стр. 3.
144. УЧИТЕЉ ИЗ ПЕЧЕЊЕВЦА ПОКЛОНИО ЊИВУ СЕЉАЦИМА БЕЗ ЗЕМЉЕ. — Наша реч (Лесковац), 23. II 1946, III, 8; стр. 3. [Без потписа].
145. ЗАДРУГЕ ЛЕСКОВАЧКОГ ОКРУГА. — Наша реч (Лесковац), 2. III 1946, III, 9; стр. 1.

163. ДРЖАВНА ФАБРИКА ЗЕЛТИНА „ДУБОЧИЦА“ УТРОСТРУЧИЛА ЈЕ КАПАЦИТЕТ. — Наша реч (Лесковац), 30. III 1946, III, 13; стр. 3.
164. СТАЊЕ ПРОЛЕЋНЕ СЕТВЕ У НАШЕМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 13. IV 1946, III, 15; стр. 1.
165. ПОТПУНИ УСПЕХ НАШЕ ПРВЕ ПЛАНСКЕ СЕТВЕ. — Наша реч (Лесковац), 1. V 1946, III, 17; стр. 6. [Надаслов: Стање пролећне сетве у нашем округу].
166. ОБРАДА КУДЕЉЕ И ЛЕСКОВАЧКА ИНДУСТРИЈА. — Наша реч (Лесковац), 1. V 1946, III, 17, стр. 6. [Надаслов: Проблеми наше индустрије].
167. СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА СЕЛА И АГРАРНА РЕФОРМА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Лесковац, Издање Окружног одбора Народног фронта, 1946, 23. стр. [Прештампано са извесним изменама из Наше речи (Лесковац), 1945, II, 38, 39, 44].

1947.

168. СТВАРАЈМО ГРАДСКУ БИБЛИОТЕКУ. — Наша реч (Лесковац), 11. I 1947, IV, 2; стр. 3.
169. НАША НОВА ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА У ОБЛАСТИ ИНДУСТРИЈЕ. Предавање Сергија Димитријевића. Наша реч (Лесковац), 18. I 1947, IV, 3; стр. 4. [Већи одломци предавања одржаног 12. I 1947. на Народној универзитету у Лесковцу].
170. КАКО ЈЕ ИЗГЛЕДАО ЛЕСКОВАЦ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА. — Наша реч (Лесковац), 17. V 1947, IV, 19; стр. 3. [Надаслов: Из прошлости нашег града].
171. ВАРВАРСТВО РЕАКЦИЈЕ И ДЕЛО ГРАДСКЕ КОМУНИСТИЧКЕ ОПШТИНЕ. — Наша реч (Лесковац), 24. V 1947, IV, 20; стр. 3.
172. АГРАРНИ ОДНОСИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА. — Наша реч (Лесковац), 31. V 1947, IV, 21; стр. 3. [Надаслов: Из прошлости лесковачког краја].
173. НАСИЉЕ И САМОВОЉА. Аграрни односи за време Турака. — Наша реч (Лесковац), 7. VI 1947, IV, 22; стр. 3. [Надаслов: Из прошлости лесковачког краја].
174. ИНДУСТРИЈА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И НАША НОВА ПРИВРЕДА. Предавање Сергија Димитријевића, директора Економског института Привредног савета ФНРЈ. — Наша реч (Лесковац), 13. IX 1947, IV, 24; стр. 3. [Већи одломци предавања одржаног 9. IX 1947. на Народној универзитету у Лесковцу].

1948.

175. СТАРИ ЛЕСКОВАЦ КАО ПРОСВЕТНИ И КУЛТУРНИ ЦЕНТАР Предавање Сергија Димитријевића, директора Економског института Привредног савета ФНРЈ, одржано на Народној универзитету у Лесковцу [21. I 1948]. — Наша реч (Лесковац), 1948, V; 24. I, 3; 31. I, 4; 7. II, 5; 14. II, 6; 21. II, 7.

146. КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ДОБИЛА НА ПОКЛОН МЛИН У БОЈНИКУ И ВОДЕНИЦУ У ДОЊЕМ БРИЈАЊУ. — Наша реч (Лесковац), 2. III, 9; стр. 1.
147. КАКО СЕ НАНОСИ ШТЕТА ДРЖАВИ НЕМАРНИМ РАДОМ. — Наша реч (Лесковац), 2. III 1946, III, 9; стр. 2.
148. У АТАРУ ЛЕСКОВЦА ОДУЗЕТО ЈЕ НЕЗЕМЉОРАДНИЦИМА 203 ХЕКТАРА. — Наша реч (Лесковац), 2. III 1946, III, 9; стр. 3.
149. ЛЕСКОВАЧКИ ГРАФИЧКИ РАДНИЦИ У ПРВОМАЈСКОМ ТАКМИЧЕЊУ. Између осталог, за првомајски број „Наше речи“ даће бесплатно радну снагу. — Наша реч (Лесковац), 2. III 1946, III, 9; стр. 3. [Без потписа].
150. ЛЕСКОВАЧКЕ ШТОФАРЕ У ПРВОМАЈСКОМ ТАКМИЧЕЊУ. — Наша реч (Лесковац), 8. III 1946, III, 10; стр. 3.
151. ПОДЕЛА ЗЕМЉЕ У ЛЕСКОВАЧКОМ СРЕЗУ. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 1.
152. НОВИ САСТАВ СУДОВА У НАШЕМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 1. [Надаслов: Са заседања окружне и среских скупштина].
153. НОВИ ЧЛАНОВИ ОКРУЖНОГ НАРОДНОГ ОДБОРА У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 1. [Без потписа].
154. ВАНРЕДНА СКУПШТИНА ОКРУЖНОГ НАРОДНОГ ОДБОРА. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 2. [Без потписа].
155. ЗДРАВСТВЕНИ ЦЕНТАР У БОЈНИКУ. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 2. [Без потписа].
156. РАДНИЦИ ПЛАТНАРЕ ПОВЕЋАЋЕ МЕСЕЧНУ ПРОИЗВОДЊУ ЗА ДЕСЕТИНЕ ХИЉАДА МЕТАРА. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 3. [Надаслов: Првомајско такмичење у лесковачкој индустрији].
157. ЛЕСКОВЧАНИ НА ДОБРОВОЉНОМ РАДУ. На посао изишло четвртина грађана. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 3.
158. ЈАВНИ РАДОВИ У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 5.
159. ПРЕДАВАЊЕ МИНИСТРА ИНДУСТРИЈЕ СРБИЈЕ У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 16. III 1946, III, 11; стр. 6. [Без потписа].
160. РЕКОНСТРУКЦИЈА ОКРУЖНОГ ИЗВРШНОГ НАРОДНОГ ОДБОРА. — Наша реч (Лесковац), 23. III 1946, III, 12; стр. 1. [Без потписа].
161. У ПРЕДУЗЕЋУ ХРИСТОДОРА ТАСИБА ПРОНАБЕНЕ СУ НОВЕ СКРИВНИЦЕ. — Наша реч (Лесковац), 23. III 1946, III, 12; стр. 1. [Надаслов: После пресуде специјалног већа Врховног суда Србије].
162. БРАВО ТЕКСТИЛЦИ! — Наша реч (Лесковац), 30. III 1946, III, 13; стр. 1. [Надаслов: Првомајско такмичење у предузећу „Мика Станковић“].

163. ДРЖАВНА ФАБРИКА ЗЕЛТИНА „ДУБОЧИЦА“ УТРОСТРУЧИЛА ЈЕ КАПАЦИТЕТ. — Наша реч (Лесковац), 30. III 1946, III, 13; стр. 3.
164. СТАЊЕ ПРОЛЕЋНЕ СЕТВЕ У НАШЕМ ОКРУГУ. — Наша реч (Лесковац), 13. IV 1946, III, 15; стр. 1.
165. ПОТПУНИ УСПЕХ НАШЕ ПРВЕ ПЛАНСКЕ СЕТВЕ. — Наша реч (Лесковац), 1. V 1946, III, 17; стр. 6. [Надаслов: Стање пролећне сетве у нашем округу].
166. ОБРАДА КУДЕЉЕ И ЛЕСКОВАЧКА ИНДУСТРИЈА. — Наша реч (Лесковац), 1. V 1946, III, 17, стр. 6. [Надаслов: Проблеми наше индустрије].
167. СОЦИЈАЛНА СТРУКТУРА СЕЛА И АГРАРНА РЕФОРМА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Лесковац, Издање Округног одбора Народног фронта, 1946, 23. стр. [Прештампано са извесним изменама из Наше речи (Лесковац), 1945, II, 38, 39, 44].

1947.

168. СТВАРАЈМО ГРАДСКУ БИБЛИОТЕКУ. — Наша реч (Лесковац), 11. I 1947, IV, 2; стр. 3.
169. НАША НОВА ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА У ОБЛАСТИ ИНДУСТРИЈЕ. Предавање Сергија Димитријевића. Наша реч (Лесковац), 18. I 1947, IV, 3; стр. 4. [Већи одломци предавања одржаног 12. I 1947. на Народној универзитету у Лесковцу].
170. КАКО ЈЕ ИЗГЛЕДАО ЛЕСКОВАЦ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА. — Наша реч (Лесковац), 17. V 1947, IV, 19; стр. 3. [Надаслов: Из прошлости нашега града].
171. ВАРВАРСТВО РЕАКЦИЈЕ И ДЕЛО ГРАДСКЕ КОМУНИСТИЧКЕ ОПШТИНЕ. — Наша реч (Лесковац), 24. V 1947, IV, 20; стр. 3.
172. АГРАРНИ ОДНОСИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА. — Наша реч (Лесковац), 31. V 1947, IV, 21; стр. 3. [Надаслов: Из прошлости лесковачког краја].
173. НАСИЉЕ И САМОВОЉА. Аграрни односи за време Турака. — Наша реч (Лесковац), 7. VI 1947, IV, 22; стр. 3. [Надаслов: Из прошлости лесковачког краја].
174. ИНДУСТРИЈА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И НАША НОВА ПРИВРЕДА. Предавање Сергија Димитријевића, директора Економског института Привредног савета ФНРЈ. — Наша реч (Лесковац), 13. IX 1947, IV, 24; стр. 3. [Већи одломци предавања одржаног 9. IX 1947. на Народној универзитету у Лесковцу].

1948.

175. СТАРИ ЛЕСКОВАЦ КАО ПРОСВЕТНИ И КУЛТУРНИ ЦЕНТАР Предавање Сергија Димитријевића, директора Економског института Привредног савета ФНРЈ, одржано на Народној универзитету у Лесковцу [21. I 1948]. — Наша реч (Лесковац), 1948, V; 24. I, 3; 31. I, 4; 7. II, 5; 14. II, 6; 21. II, 7.

176. О ЛЕСКОВАЧКОМ ПАШАЛУКУ. — Наша реч (Лесковац), 1948, V; 6. III, 9; 13. III, 10. [Надаслов: Из прошлости нашега краја].
177. АГРАРНИ ОДНОСИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА. — Наша реч (Лесковац), 1948, V; 20. III, 11; 27. III, 12; 3. IV, 14; 17. IV, 15; 8. V, 18; 15. V, 19. [Надаслов: Из прошлост лесковачког краја].
178. СТАНОВНИШТВО ЛЕСКОВЦА У XIX И XX ВЕКУ. — Наша реч (Лесковац), 18. IX 1948, V, 37; стр. 3.
179. ЛЕСКОВАЧКИ СОЦИЈАЛИСТИ У XIX ВЕКУ. — Наша реч (Лесковац), 1948, V; 23. X, 42; 30. X, 43; 13. XI, 45. [Историја лесковачког радничког покрета].
180. ПОЧЕТАК РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ЛЕСКОВЦУ. — Наша реч (Лесковац), 1948, V; 20. XI, 46; 27. XI, 47; 4. XII, 48; 11. XII, 49; 18. XII, 50; 25. XII, 51. [Надаслов: Историја лесковачког радничког покрета].
181. КАРАКТЕРИСТИКЕ ИНДУСТРИЈЕ И РУДАРСТВА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Економист, 1948, 2—3; стр. 71—93; 1948, 4; стр. 62—86; 1949, 1—2; стр. 70—86.

1949.

182. КАРАКТЕРИСТИКЕ ИНДУСТРИЈЕ И РУДАРСТВА БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ. — Београд, 1949, 99 стр. (Библиотека друштва економиста Србије). [Прештампано из „Економиста“ бр. 2—3 и 4 за 1948. и 1—2 за 1949. годину].
183. ДИСКУСИЈА. САСТАНАК ЧЛАНОВА ДРУШТВА ЕКОНОМИСТА СРБИЈЕ. — Економист, 1949, бр. 5—6; стр. 108—110. [Дискусија вођена 24. XI 1949. о поднетом реферату Р. Увалића „Нови ревизионизам марксизма—лењинизма и револуционарни пут наше социјалистичке изградње“].
184. ДР НИКОЛА ВУЧО: ПРИВРЕДНА ИСТОРИЈА НАРОДА ФНРЈ ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА. — Црвена застава, орган ЦК КП Србије за политичка и друштвена питања, Београд, 1949, II, 2; стр. 93—106. [Приказ].
185. ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ, МАРКСИСТИЧКИ НЕИМАР СРПСКЕ СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ. — Историјски гласник, 1949, бр. 4, стр. 7—19. [И посебан отисак].
186. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА О ДИМИТРИЈУ ТУЦОВИЋУ. — Историјски гласник, 1949, 4; стр. 110—111.

1950.

187. УНУТАРЊЕ РЕЗЕРВЕ РАДНЕ СНАГЕ У СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ СЕКТОРУ ПРИВРЕДЕ. — Економист, 1950, III, 2; стр. 10—24.
188. ДИСКУСИЈА О НАСТАВИ ПОЛИТИЧКЕ ЕКОНОМИЈЕ КОД НАС. — Економист, 1950, III, 2; стр. 51—52. [Дискусија вођена на I међуфакултетској конференцији економских факултета одржаној у Београду од 16. до 19. марта 1950.]

189. ДИСКУСИЈА. ИЗ ДИСКУСИЈЕ ПО ПИТАЊУ ЕКОНОМСКЕ ГЕОГРАФИЈЕ. — Економист, 1950, III, 2; стр. 66—68. [Дискусија вођена на I међуфакултетској конференцији економских факултета одржаној у Београду од 16. до 19. марта 1950.]
190. ДИСКУСИЈА. ПРВА КОНФЕРЕНЦИЈА ИСТОРИЧАРА НР СРБИЈЕ. Историски гласник, 1950, 1—2; стр. 188—190, 194—195.
191. ВЕЛИКИ ШТРАЈК ЛЕСКОВАЧКИХ ТЕКСТИЛАЦА ИЗ 1937 ГОДИНЕ. — Глас (Београд), 28. VII 1950, — Народне новине (Ниш), 10. II 1951. — Наша реч (Лесковац), 12. V 1951. — Споменица педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине 1903—1953, Лесковац, 1953; стр. 276—278.
192. ДИСКУСИЈА. ТРИ ДИСКУСИОНА САСТАНКА У ДРУШТВУ ЕКОНОМИСТА СРБИЈЕ. — Економист, 1950, III, 5—6; стр. 118—119. [Састанци одржани: 29. IX, 24. X и 31. X 1950; С. Димитријевић дискутовао о питањима реорганизације привреде на првом састанку].
193. ЈЕДНА ИЗБОРНА БОРБА У СТАРОЈ ЈУГОСЛАВИЈИ. Плакато-монтажа [хумористичка]. — Календар Жежа за 1950. годину, стр. 119—123. (Хумористичка библиотека Жежа). — Вијесник у сриједу, 21. X 1953. [Све плакате о којима је овде реч налазе се у збирци Сергија Димитријевића].
194. СТАРИ ЛЕСКОВАЦ КАО ПРОСВЕТНИ И КУЛТУРНИ ЦЕНТАР. — Лесковац, 1950; 21 стр. (Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу 1). [Прештампано са извесним изменама и допунама из „Наше речи“ (Лесковац, 1948, V; 3, 4, 5, 6 и 7)].

1951.

195. ЛЕЊИНОВИ ЧЛАНЦИ У ПРЕДРАТНОЈ СРПСКОЈ СОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ ШТАМПИ. — Радник, 18. I 1951, II, 38; стр. 2.
196. АГРАРНИ ОДНОСИ ЗА ВРЕМЕ ТУРАКА У ЛЕСКОВАЧКОМ ОКРУГУ. — Лесковац, Напредак, 1951, 30 стр. (Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу 2). [Прештампано са извесним изменама и допунама из „Наше речи“ (Лесковац), 1947, IV, 21, 22; 1948, V, 11, 12, 13, 14, 15, 18, 19].
197. АНДРА Д. БАНКОВИЋ (1857—1911). — Историски гласник, 1951, бр. 1—2; стр. 73—82. [И посебан отисак].
198. ТАКО ЈЕ НЕКАД БИЛО! Из блиске прошлости Лесковца. — Лесковац, Издање Градског одбора Народног фронта, 1951; 24 стр. [Прештампано из „Наше речи“ (Лесковац), 1945, II; 39, 42, 45, 50; 1947, V; 20].
199. БОРБА С ТУРЦИМА ПОД СКОБАЉИЋЕМ. Историја и предање. — Лесковац, Напредак, 1951; 42 стр. (Библиотека Градског народног музеја, 3).
200. ПОЧЕНИ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ЛЕСКОВЦУ. — Лесковац, Издање Среског синдикалног већа, 1951; 31 стр. (Издано поводом десетогодишњице стварања Лесковачког партизанског одреда). [Прештампано са извесним изменама и допунама из „Наше речи“ (Лесковац), 1948, V; 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51].

201. ДУШАН ПОПОВИЋ. ИЗАБРАНИ СПИСИ. Избор извршили Лазар Стефановић и Сергије Димитријевић. [Предговор: Душан Поповић 1884—1918) и Библиографију радова Душана Поповића и о Душану Поповићу написао Сергије Димитријевић]. — Београд, Просвета, 1951; (VI) + VII — XXXIX + 489 стр. [И посебан отисак предговора и библиографија].

1952.

202. СТРАНИ КАПИТАЛ У ПРИВРЕДИ БИВШЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ — Београд, Друштво економиста Србије, 1952; 43 стр. (Библиотека Друштва економиста Србије).
203. ГРАДСКА ПРИВРЕДА СТАРОГ ЛЕСКОВЦА. — Лесковац, Напредак, 1952; 155 стр. (Библиотека Градског народног музеја, 5).
204. БУНИЋ Ј. СИМА. — Наша реч (Лесковац), 26. VII 1952, IX, 28; стр. 3. [Надаслов: Лесковачка енциклопедија].
205. ЛЕСКОВАЧКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА. — Наша реч (Лесковац), 1952, IX 2: VIII, 29; 9. VIII, 30; 16. VIII, 31; 26. VIII, 32; 30. VIII, 33; 6. IX, 34; 13. IX, 35; 20. IX, 36.
206. ПРВИ ЛЕСКОВАЧКИ КЊИЖЕВНИЦИ И ИСТРАЖИВАЧИ НАШЕГА КРАЈА. — Наша реч (Лесковац), 27. IX 1952, IX, 37; стр. 3. [Надаслов: Лесковачка енциклопедија].
207. КУЛТУРНА И КЊИЖЕВНА АКТИВНОСТ ГРАДА ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА. — Наша реч (Лесковац), 4. X 1952, IX, 38; стр. 3. [Надаслов: Лесковачка енциклопедија].
208. ГРАБА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ. — Наша реч (Лесковац), 1952, IX; 11. X, 39; 18. X, 40; 25. X, 41; 1. XI 42; 8. XI, 43; 15. XI, 44; 22. XI 45; 29. XI, 46; 13. XII, 48. [Надаслов: Подлистак „Наше реч“].

1953.

209. СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАДНИЧКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ У СРБИЈИ НА КРАЈУ XIX ВЕКА. — Београд, Рад, 1953; 85 стр. (Прилози за историју радничког и синдикалног покрета Југославије).
210. Др Љубиша Протић: РАЗВИТАК ИНДУСТРИЈЕ И ПРОМЕТ ДОБАРА У СРБИЈИ ЗА ВРЕМЕ ПРВЕ ВЛАДЕ КНЕЗА МИЛОША И НЕКИМ ПИТАЊИМА КАПИТАЛИСТИЧКОГ РАЗВИТКА СРБИЈЕ. [Приредио за штампу и предговор написао С. Димитријевић]. — Београд, Рад, 1953; 127 стр; предговор: стр. 5—15. [И посебан отисак предговора].
211. СТОЈАНКА ЈОВАНОВИЋ — ЦАНА (1873—1905). Жена данас, 1953. VIII; стр. 4—5. [Надаслов: Поводом 50-годишњице Социјал-демократске партије Србије].
212. ПРОДУБЉИВАЊЕ ВЕЗА СРПСКИХ И ХРВАТСКИХ СОЦИЈАЛИСТА ПРЕ ПОЛА ВЕКА. — Борба, 1. VIII 1953, XVIII, 193; стр. 2. [Надаслов: Пред прославу педесетогодишњице српског социјалдемократског покрета].

213. ПОВОДОМ КЊИГЕ „ИЗ НАШЕГ МАНЧЕСТРА“. — Наша реч (Лесковац), 17. X 1953, X, 44; стр. 5.
214. БИБЛИОГРАФИЈА СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ И РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У СРБИЈИ. Са освртом на околне крајеве наше земље. — Београд, Рад, 1953; 215 стр.
215. СПОМЕНИЦА ПЕДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЛЕСКОВАЦА И ОКОЛИНЕ 1903—1953. Избор материјала и редакција Сергија Димитријевића. — Лесковац, Издање одбора за прославу педесетогодишњице радничког покрета у Лесковцу, 1953; 406 стр.; Увод: Историја радничког покрета Лесковца и околине од 1903 до 1915 године, стр. 7—218. [И посебан отисак Увода, 1954].

1954.

216. БОРБА С ТУРЦИМА ПОД СКОБАЉИЊЕМ. — Наша реч (Лесковац), 1954, XI: 7. VIII, 31; 25. IX, 38. [Надслов: Поводом петстогодишњице смрти Николе Скобаљића; Одломци прештампани из: Борба с Турцима под Скобаљињем. Историја и предање. Лесковац, Напредак, 1951, 42 стр. (Библиотека Градског народног музеја, 3)].
217. ЛЕСКОВАЧКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА. — Лесковац, Напредак, 1954, св. 1; 30 стр. (Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, 6). [Прештампано са извесним изменама и допунама из „Наше речи“ (Лесковац), 1952, IX, 28—38; Први табак штампан 1952, а остали 1954].
218. ГРАБА ЗА ПРОУЧАВАЊЕ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ. — Лесковац, Напредак, 1954, св. 1; 88 стр. (Библиотека Градског народног музеја у Лесковцу, 7). [Прештампано са извесним изменама и допунама из „Наше речи“ (Лесковац), 1952, IX, 39—46, 48; Први табак штампан 1952, а остали 1954].
219. СТРЕЉА — ЛЕСКОВЧАНИ У ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ. Историја и предање. Издао поводом прославе стопедесетогодишњице првог српског устанка. — Лесковац, Напредак, 1954; 75 стр. (Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 10).
220. Радован Драговић. ИЗБОР ЧЛАНАКА. [Приредио за штампу, предговор и библиографије написао Сергије Димитријевић]. — Београд, Просвета, 1954; 375 стр.; Предговор: стр. 7—158; Библиографије: стр. 367—375. (Прилози историји радничког покрета у Србији). [И посебни отисци предговора и библиографија радова Р. Драговића и о Р. Драговићу].

1955.

221. АЈЛУК. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 25.
222. АНАРХИСТИ И АНАРХОСИНДИКАЛИСТИ КОД СРБА. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 96.
223. БАНКОВИЋ, АНДРА Д. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955, стр. 340.
224. БЕДБА. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 406.

225. БЕОГРАДСКО РАДНИЧКО ДРУШТВО. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 475.
226. БОРБА. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 688—689.
227. СТУДЕНТИ НА СМЕДЕРЕВСКИМ УЛИЦАМА. Из сећања учесника. — Рад, 1. V 1955, X, 7 и 8; стр. 15.
228. О НАЦИОНАЛИЗМУ ЛЕСКОВАЧКЕ БУРЖОАЗИЈЕ. — Наше стварање (Лесковац), 1955, бр. 1; стр. 30—56. [И посебан отисак].
229. ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ. — Наше стварање (Лесковац), 1955, бр. 2—3; стр. 31—82. [И посебан отисак].
230. ПОЧЕЦИ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ВЛАСОТИНАЧКОМ КРАЈУ. — [У књизи:] Трагом Другог јужноморавског одреда, Београд, Срески одбор Савеза бораца — Власотинце, 1955, стр. 87—97.
231. [Партизанске народне песме]: Друг Тито зове; Миркова песма; Нел' ти реко' Јелане'; Најмилији на овом свету; Сија, сија звезда свака... — [У књизи:] Трагом Другог јужноморавског одреда, Београд, Срески одбор Савеза бораца — Власотинце, 1955, стр. 128, 135, 146, 154, 157. — [И у књизи:] Црногравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције (текстови), Београд, САНУ, 1967; стр. 49—144. (Српски етнографски зборник, LXXIX. Српске народне умотворине, 2).
232. СОЦИЈАЛИСТИЧКА ШТАМПА У СРБИЈИ ПРЕ СТВАРАЊА СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ. — Недеља штампе (Београд), 21. XI 1955, I, 2; стр. 4.

1956.

233. BOUE, AMI. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956, стр. 165.
234. BORIQUEIRE, BERTRANDON DE LA. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 237.
235. БУНИЋ, СИМА. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 304.
236. ЧУКАРИЧКИ ШТРАЈК. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 615.
237. ЛИЧНОСТ И ДЕЛО РАДОВАНА ДРАГОВИЋА. — [У књизи:] Програм, извештаји и статут, Раднички универзитет „Радован Драговић“, Титово Ужице, 1956; стр. 72—76. [Извод из реферата на комеморативној вечери одржаној 6. I 1956. у Титовом Ужицу поводом педесетогодишњице смрти Радована Драговића].
238. УЖИЧКА РЕАЛКА СРПСКОМ СОЦИЈАЛИЗМУ. — Вести (Титово Ужице), 27. IV 1956; стр. 4. [Без потписа].
239. ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ. — Гласник САН, 1956, књ. VII, св. 1; стр. 104—105. [Скраћени приказ реферата одржаног у Историјском институту 13. V 1955.]

225. БЕОГРАДСКО РАДНИЧКО ДРУШТВО. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 475.
226. БОРБА. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 688—689.
227. СТУДЕНТИ НА СМЕДЕРЕВСКИМ УЛИЦАМА. Из сећања учесника. — Рад, 1. V 1955, X, 7 и 8; стр. 15.
228. О НАЦИОНАЛИЗМУ ЛЕСКОВАЧКЕ БУРЖОАЗИЈЕ. — Наше стварање (Лесковац), 1955, бр. 1; стр. 30—56. [И посебан отисак].
229. ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ. — Наше стварање (Лесковац), 1955, бр. 2—3; стр. 31—82. [И посебан отисак].
230. ПОЧЕЦИ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ВЛАСОТИНАЧКОМ КРАЈУ. — [У књизи:] Трагом Другог јужноморавског одреда, Београд, Срески одбор Савеза бораца — Власотинце, 1955, стр. 87—97.
231. [Партизанске народне песме]: Друг Тито зове; Миркова песма; Нел' ти реко' Јелане'; Најмилији на овом свету; Сија, сија звезда свака... — [У књизи:] Трагом Другог јужноморавског одреда, Београд, Срески одбор Савеза бораца — Власотинце, 1955, стр. 128, 135, 146, 154, 157. — [И у књизи:] Црногравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције (текстови), Београд, САНУ, 1967; стр. 49—144. (Српски етнографски зборник, LXXIX. Српске народне умотворине, 2).
232. СОЦИЈАЛИСТИЧКА ШТАМПА У СРБИЈИ ПРЕ СТВАРАЊА СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ. — Недеља штампе (Београд), 21. XI 1955, I, 2; стр. 4.

1956.

233. BOUE, AMI. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956, стр. 165.
234. BORIQUEIRE, BERTRANDON DE LA. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 237.
235. БУНИЋ, СИМА. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 304.
236. ЧУКАРИЧКИ ШТРАЈК. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 615.
237. ЛИЧНОСТ И ДЕЛО РАДОВАНА ДРАГОВИЋА. — [У књизи:] Програм, извештаји и статут, Раднички универзитет „Радован Драговић“, Титово Ужице, 1956; стр. 72—76. [Извод из реферата на комеморативној вечери одржаној 6. I 1956. у Титовом Ужицу поводом педесетогодишњице смрти Радована Драговића].
238. УЖИЧКА РЕАЛКА СРПСКОМ СОЦИЈАЛИЗМУ. — Вести (Титово Ужице), 27. IV 1956; стр. 4. [Без потписа].
239. ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ. — Гласник САН, 1956, књ. VII, св. 1; стр. 104—105. [Скраћени приказ реферата одржаног у Историјском институту 13. V 1955.]

225. БЕОГРАДСКО РАДНИЧКО ДРУШТВО. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 475.
226. БОРБА. — Енциклопедија Југославије, 1, Загреб, 1955; стр. 688—689.
227. СТУДЕНТИ НА СМЕДЕРЕВСКИМ УЛИЦАМА. Из сећања учесника. — Рад, 1. V 1955, X, 7 и 8; стр. 15.
228. О НАЦИОНАЛИЗМУ ЛЕСКОВАЧКЕ БУРЖОАЗИЈЕ. — Наше стварање (Лесковац), 1955, бр. 1; стр. 30—56. [И посебан отисак].
229. ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА У ЛЕСКОВЦУ И ОКОЛИНИ И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ. — Наше стварање (Лесковац), 1955, бр. 2—3; стр. 31—82. [И посебан отисак].
230. ПОЧЕЦИ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У ВЛАСОТИНАЧКОМ КРАЈУ. — [У књизи:] Трагом Другог јужноморавског одреда, Београд, Срески одбор Савеза бораца — Власотинце, 1955, стр. 87—97.
231. [Партизанске народне песме]: Друг Тито зове; Миркова песма; Нел' ти реко' Јелане'; Најмилији на овом свету; Сија, сија звезда свака... — [У књизи:] Трагом Другог јужноморавског одреда, Београд, Срески одбор Савеза бораца — Власотинце, 1955, стр. 128, 135, 146, 154, 157. — [И у књизи:] Црногравске и лесковачке народне песме ослободилачког рата и револуције (текстови), Београд, САНУ, 1967; стр. 49—144. (Српски етнографски зборник, LXXIX. Српске народне умотворине, 2).
232. СОЦИЈАЛИСТИЧКА ШТАМПА У СРБИЈИ ПРЕ СТВАРАЊА СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ. — Недеља штампе (Београд), 21. XI 1955, I, 2; стр. 4.

1956.

233. BOUE, AMI. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956, стр. 165.
234. BORIQUIERE, BERTRANDON DE LA. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 237.
235. БУНИЋ, СИМА. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 304.
236. ЧУКАРИЧКИ ШТРАЈК. — Енциклопедија Југославије, 2, Загреб, 1956; стр. 615.
237. ЛИЧНОСТ И ДЕЛО РАДОВАНА ДРАГОВИЋА. — [У књизи:] Програм, извештаји и статут, Раднички универзитет „Радован Драговић“, Титово Ужице, 1956; стр. 72—76. [Извод из реферата на комеморативној вечери одржаној 6. I 1956. у Титовом Ужицу поводом педесетогодишњице смрти Радована Драговића].
238. УЖИЧКА РЕАЛКА СРПСКОМ СОЦИЈАЛИЗМУ. — Вести (Титово Ужице), 27. IV 1956; стр. 4. [Без потписа].
239. ДУБРОВАЧКА ТРГОВИНА И УЛОГА ДУБРОВАЧКЕ КОЛОНИЈЕ У ПРОКУПЉУ. — Гласник САН, 1956, књ. VII, св. 1; стр. 104—105. [Скраћени приказ реферата одржаног у Историјском институту 13. V 1955.]

каза књиге „Дубровачки каравани у јужној Србији у XVII веку“, 1958; [И посебан отисак].

266. ПРИВРЕДНИ РАЗВИТАК ЈУГОСЛАВИЈЕ ОД 1918. ДО 1941. ГОДИНЕ. Предавања одржана на Високој школи политичких наука. — Београд, Висока школа политичких наука, 1962; 176 стр.
267. бодица; бџемске; божићарче; бџљак; болужњав; бостанџија; бостанџиче; бџуња; брањевина; братак; брати; брдук; брзгати; брид; бриче; брнчати; брџбинак; брџно; бутарка; булест; булче; бурма-лија; бутаница; бутнути. — Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Књига II (Богољуб — Вражогрнци), Београд, САНУ, Институт за српскохрватски језик, 1962; 800 стр.
268. ЛАПЧЕВИЋ, ДРАГИША. — Енциклопедија Југославије, 5, Загреб, 1962; стр. 471—472.
269. [Лесковац]. ИСТОРИЈА. Енциклопедија Југославије, 5, Загреб, 1962; стр. 516—517.
270. LUCZENBACHER (ERDY), JANOS. — Енциклопедија Југославије, 5, Загреб, 1962; стр. 560.
271. ПОПОВИЋ ДУШАН. — Енциклопедија Лексикографског завода, VI, Загреб, 1962; стр. 162—3. [Без потписа].

1963.

- X 272. КОНТРАМАРКЕ НА СРЕДЊОВЕКОВНИМ СРПСКИМ И БОСАН-КИМ ДИНАРИМА. Остаци из села Руждавице у Њустендилском крају. — Историјски часопис, 1963, XII—XIII (1961—1962); стр. 91—152 + VIII таб. [И посебан отисак].
273. СРПСКИ СОЦИЈАЛИСТИ И ОКТОБАРСКА РЕВОЛУЦИЈА. — Сопштење на конгресу слависта у Софији, 17—23. септембра 1963. [Умножено за учеснике конгреса; Учесће у дискусији није објављено].
274. DAS AUSLÄNDISCHE KAPITAL JUGOSLAWIEN VOR DEM ZWEITEN WELTKRIEG. — Berlin, Rutten und Loening, 1963, 286 pp. [Превод књиге „Страни капитал у привреди бивше Југославије“, Београд 1958].
275. СТВРАЊЕ И РАЗВИТАК КОМУНИСТИЧЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ЛЕГАЛНОМ ПЕРИОДУ ЊЕНОГ ПОСТОЈАЊА (1919 — август 1921). [I глава у књизи]: Преглед историје Савеза комуниста Југославије. Колектив аутора: Радољуб Чолаковић, Перо Дамјановић, др Сергије Димитријевић, Киро Хаџи Василев, др Драгослав Јанковић, Перо Морача, др Најдан Пашић, Јулијана Врчинац. — Београд, Институт за изучавање радничког покрета, 1963, стр. 33—85. [Исто и на: хрватско-српском (латиничком), словеначком, македонском, албанском, мађарском, словачком, румунском и италијанском језику. Објављено је и италијанско издање у Милану].
276. ПРИПРЕМА СЕ ИСТОРИЈА РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЛЕСКОВЦА. [Интервју]. — Наша реч (Лесковац), 1. V 1963, XIX, 18; стр. 13. [Надаслов: У посети др Сергију Димитријевићу].

1964.

277. ВОБ СРПСКЕ СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТИЈЕ. Политика, 20. XI 1964, LXI, 18367; стр. 6. [Надаслов: Педесет година од смрти Димитрија Тучковића].
278. ДИСКУСИЈА. [На симпозијуму] О „Прегледу историје Савеза комуниста Југославије“ и о проблемима знанственоистраживачког рада око повијести радничког покрета, револуције и социјалистичке изградње, Загреб, 12—14. XII 1963. — Путеви револуције (Загреб), 1964, II, 3—4; стр. 387—396.
- ✕ 279. ЗАЈЕДНИЧКИ НОВАЦ ЦАРЕВА ЈОВАНА V ПАЛЕОЛОГА И ЈОВАНА VI КАНТАКУЗИНА. — Зборник радова Византолошког института, 1964, VIII; стр. 47—52 + 1 таб. [И посебан отисак].
280. LE DEVELOPPEMENT DU MARXISME EN SERBIE. — Buletin Académie Serbe des sciences et des arts, Nouvelle série, 1964, tom LIII, Classe des sciences sociales, NO 12; p. 57—59.
281. БАЛКАНСКИ СОЦИЈАЛИСТИ И ПРВИ СВЕТСКИ РАТ. Саопштење дато на XI међународном конгресу историчара у Штокхолму, 25. августа 1960. године. — Прилози за историју социјализма, 1964, 1; стр. 68—78. [Конгрес историчара држан 21. до 28. VIII 1960; Учесће у дискусији није објављено; И посебан отисак].
282. „КАЖЕШ ДА СИ НОВИНАР, А ЈА ТЕ НИСАМ НИКАД ВИДЕО ДА ПРОДАЈЕШ НОВИНЕ“. — Наша реч (Лесковац) 7. XI 1964, XX, 46; стр. 3. [Надаслов: Сећање првих уредника и сарадника; Интервју].
283. ДИСКУСИЈА О „ПРЕГЛЕДУ ИСТОРИЈЕ САВЕЗА КОМУНИСТА ЈУГОСЛАВИЈЕ“, у организацији Друштва историчара Србије, Завод за историју радничког покрета Србије и Комисије за историју ЦК СК Србије, Београд, 12—13. јуна 1964. [Учесће у дискусији необјављено (14 ауторизованих кућаних страна); Политика, 12. и 13. јун 1964].

1965.

284. ЗБИРКА КОЈОЈ БИ ПОЗАВИДЕЛИ МНОГИ СВЕТСКИ МУЗЕЈИ. — Дуга, 31. I 1965, стр. 14—15. [Интервју].
285. [Дискусија о Прегледу историје СКЈ] СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ, члан редакционог одбора „Прегледа историје СКЈ“ [Одржана у Сарајеву 26. и 27. фебруара 1964. у организацији Друштва историчара СР БиХ и Института за проучавање историје радничког покрета]. — Прилози (Сарајево) 1965, I, 1; стр. 427—437.
286. РИЗНИЦА СТАРОГ НОВЦА. Из љубави према нумизматици пропутао 27 земаља. — 21. II 1965, LXII, 18456; стр. 12. [Надаслов: Занимљивости главног града; Интервју].
287. МАРТОВСКЕ ДЕМОНСТРАЦИЈЕ 1903. Енциклопедија Југославије, 6, 1965; стр. 32.
288. НИНКОВИЋ, МИЛИЦА. — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 294—295.

- ✓ 289. [Нумизматика]. СРБИЈА. Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 318—320.
 - ✓ 290. [Нумизматика]. ЗБИРКЕ. — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 320.
 291. ПАРАСПОР (параспур). — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 427—428.
 292. ПЕТРОВИЋ, ЈОЗО — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 486.
 293. ПОПОВИЋ, ДУШАН. — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 555—556.
 294. ПОПОВИЋ, МИЛОРАД. — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 560.
 295. ПРОТИЋ, ЉУБИША. — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 632.
 296. ПРВОМАЈСКИ СПИСИ. — Енциклопедија Југославије, 6, Загреб, 1965; стр. 642.
 297. LE MOUVEMENT SOCIALISTE ET OUVRIÈRE. [У књизи]: *Historiographie Yougoslave 1955—1965*, Београд, Fédération des sociétés historiques de Yougoslavie, 1965, стр. 274—284. [Без потписа].
 - ✓ 298. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. I. — *Старинар*, Нова серија, 1966, XV—XVI/1964—1965; стр. 115—143. [И посебан отисак].
 299. СРПСКИ СОЦИЈАЛИСТИ И СТВАРАЊЕ СКЈ. — [У:] *Српска социјалдемократска партија. Научни скуп посвећен педесетогодишњици смрти Димитрија Туцовића*, Београд, 18, 19. и 20. новембра 1964. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1965; стр. 27—37. [И посебан отисак].
 300. СРПСКА СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКА ПАРТИЈА И РАТ. — [У:] *Српска социјалдемократска партија. Научни скуп посвећен педесетогодишњици смрти Димитрија Туцовића*, Београд, 18, 19. и 20. новембра 1964. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1965; стр. 39—65. [И посебан отисак].
 301. ДИСКУСИЈА. — [У:] *Српска социјалдемократска партија. Научни скуп посвећен педесетогодишњици смрти Димитрија Туцовића*, Београд, 18, 19. и 20. новембра 1964. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1965; стр. 278—284, 310—314, 321—325.
 302. *Fondazione e sviluppo del Partito comunista jugoslavo nel periodo esistenza legale (1919 — agosto 1921)*. — [У:] *Storia della lega Dei comunisti della Jugoslavia*. Milano, Edizioni del Gallo, 1965, pp. 33—91.
- 1966.
303. ДРУГА БАЛКАНСКА ФИЛАТЕЛИСТИЧКА ИЗЛОЖБА. — *Филателиста*, децембар 1966, бр. 16; стр. 2—4. [Балканфила II одржана од 3. до 11. IX 1966. у Истанбулу].

304. УЧЕШЋЕ БАЛКАНСКИХ СОЦИЈАЛИСТА У ДРУГОЈ ИНТЕРНАЦИОНАЛИ ОД ЊЕНОГ СТВАРАЊА ДО МЕЂУНАРОДНОГ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ КОНГРЕСА У КОПЕНХАГЕНУ (1889—1910). — Прилози за историју социјализма, (Београд), 1966, 3; стр. 1—63. [И посебан отисак].

1967.

305. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. II. — Старијар, Нова серија, 1967, XVII—1966; стр. 77—89 + VIII таб. [И посебан отисак].
306. Великая октябрьская социалистическая революция и развитие классовой борьбы и революционного движения на югославских территориях в ходе первой мировой империалистической и в только что созданном объединенном югославском государстве. — Научная сессия „Международное значение великой октябрьской социалистической революции“, 28—31. марта, Москва, 1967; стр. 110. [Умножено као рукопис за учеснике скупа].
307. Великий Октябрь и революционное движение на югославских территориях (1918—1922 гг.). — Вопросы истории (Москва), Академия наук СССР, отделение истории, август 1967, XLII, 8; стр. 3—20. [Надслов: К 50-летию Великого Октября].
308. УСВАЈАЊЕ ИСКУСТАВА ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ. — Реферат на научном скупу „Октобарска револуција и народи Југославије“, одржаном поводом 50-годишњице Велике октобарске социјалистичке револуције 1917—1967. Котор, 24—28. октобар 1967. св. 2. Београд — Котор, Заједница институција за изучавање радничког покрета и СКЈ, 1967; стр. 1—55. [Умножено као рукопис за учеснике скупа].
309. ИСКУСТВА ОКТОБРА. — НИН, 5, XI 1967. XVII, 878; стр. 1—3.
310. У СВОЈОЈ ЗЕМЉИ. Улога организованих југословенских комуниста — повратника из Совјетске Русије у стварању Комунистичке партије Југославије. — Борба, 7. XI 1967, XXXII, 307; стр. 11.
311. ВИСОКО ПРИЗНАЊЕ ЗА ХРАБРОСТ. Четири Југословена са највишим одликовањима Црвене армије. — Борба, 7. XI 1967, XXXII, 307; стр. 11.
312. СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ НАБЕН У ТОКУ ИСКОПАВАЊА НА НОВОМ БРДУ. — Зборник Народног музеја, 1967, V; стр. 271—308 + [И посебан отисак].
313. ЦРНОТРАВСКЕ И ЛЕСКОВАЧКЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ ОСЛОБОДИЛАЧКОГ РАТА И РЕВОЛУЦИЈЕ (текстови). — [У књизи]: Развитак црнотравских и лесковачких народних песама ослободилачког рата и револуције [предговор Душана Недељковића], Београд, САНУ, 1967; стр. 52—139. (Српски етнографски зборник, LXXIX. Српске народне умотворине, 2). (Посвећено двадесетпетогодишњици социјалистичке револуције народа Југославије).

1968.

314. ЕКОНОМИЈА И НУМИЗМАТИКА. — Вечерње новости, 8. II 1968, год., XVI, стр. 11. [Интервју].

315. **НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. III.** — Стари́нар, Нова серија, (Београд), 1968, XVIII—1967; стр. 119—138 + XII таб. [И посебан отисак].
316. **СЕРГИЈЕ И ЊЕГОВО БЛАГО.** У својој збирци пасионирани колекционар, који је нумизматици пришао студијски, — има: 150 уніка-та непознатих науци и више стотина веома ретких примерака старо-г новца. — Недељне новости, 30. VI 1968; стр. 12. [Наднаслов: Наши суграбани. Познати београдски нумизматичар др Сергије Димитријевић има најбогатију збирку у свету средњовековног српског новца и филмотеку којој нигде нема равне: Интервју].
317. **РАД, 1.** — Енциклопедија Југославије, 7, Загреб, 1968; стр. 7.
318. **РАДЕНИК.** — Енциклопедија Југославије, 7, Загреб, 1968; стр. 9.
319. **РАДНИЧКЕ НОВИНЕ.** — Енциклопедија Југославије, 7, Загреб, 1968; стр. 15—16.
320. **СКОБАЉИЋ, НИКОЛА.** — Енциклопедија Југославије, 7, Загреб, стр. 209.
321. **СОЦИЈАЛ-ДЕМОКРАТ.** — Енциклопедија Југославије, 7, Загреб, 1968; стр. 414—415.
322. **Усвојаване опита на октомвријската револуција от југославско-то работническо движение.** — [У књизи]: Октомври и на-шата съвременост. Материали от научната сесия посветена на 50-годишнината на великата октомвријска социјалистическа револуција, Со-фија. Издаделство на Българската комунистическа партия, 1968; стр. 313—346.
323. **ВЕЛИКА ОКТОБАРСКА СОЦИЈАЛИСТИЧКА РЕВОЛУЦИЈА И РАЗ-ВИТАК КЛАСНЕ БОРБЕ И РЕВОЛУЦИОНАРНОГ ПОКРЕТА НА ЈУ-ГОСЛОВЕНСКИМ ТЕРИТОРИЈАМА У ТОКУ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА И У НОВОСТВОРЕНОЈ ЗАЈЕДНИЧКОЈ ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ДРЖАВИ.** — Прилози за историју социјализма (Београд), 1968, 5; стр. 1—118. (Посвећено 50-годишњици октобарске социјалистичке ре-волуције). [И посебан отисак].
324. **УСВАЈАЊЕ ИСКУСТАВА ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ У ЈУГОСЛО-ВЕНСКОМ РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ.** — Југословенски историјски часопис, 1968, 3—4; стр. 71—99. [И посебан отисак].
325. **Великий октябрь и революционное движение на югославских террито-риях (1918—1920. г.)** — [У књизи: Международное значение Великой октябрьской революции, Москва, Издательство „Наука“, 1968, стр. 475—497.

1969.

326. **СТВАРАЊЕ КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, 50 година 1919—1969.** — Вести (Титово Ужице), 11. III 1969, 1; стр. 3. (Посебан прилог „Вести“ поводом 50-годишњице КПЈ и СКЈ).
327. **НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. IV.** — Стари́нар, Нова серија, 1969, XIX—1968; стр. 203—223 + VIII таб. [Овај том Стари́нара посвећен је двадесетогодишњици по-стојања и рада Археолошког института; И посебан отисак].

328. ДУШАН ПОПОВИЋ И СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ПОКРЕТ. — Комунист, 1963, XXVII; 19. VI, 639; 26. VI, 640; 3. VII, 641. Стр. 17; 23; 31. [Над-наслов: Ликови].
329. ПАРТИЈА И СКОЈ У ЛЕСКОВЦУ ОД 1931—1934. ГОДИНЕ. — Леско-вачки зборник, 1969, IX; стр. 13—44 + 4 таб. [И посебан отисак].
330. ИСТОРИЧАР И РЕВОЛУЦИОНАР. Разговор [Николе Цветковића] са Сергијем Димитријевићем, добитником награде за изванредне за-слуге у развоју Лесковца. — Наша реч (Лесковац), 17. X 1969, XV, 42; стр. 6. [Интервју].
331. ПРОБЛЕМ ПОСТОЈАЊА РЕВОЛУЦИОНАРНЕ СИТУАЦИЈЕ И РЕВО-ЛУЦИОНАРНОГ РУКОВОДСТВА 1919. — Научни скуп „Теорија и пракса КПЈ—СКЈ у борби за сламање капитализма и изградњу соци-јалистичког друштва“, одржаног у Сплиту од 29. до 31. октобра 1969. поводом 50-годишњице СКЈ у организацији Заједница институ-ција за историју радничког покрета и СКЈ. [За учеснике скупа 30 стр. умноженог текста; учешће у дискусији није објављено].

1970.

332. ДУШАН ПОПОВИЋ И МАКЕДОНСКОТО ПРАШАЊЕ ВО ПЕРИО-ДОТ ПРЕД БАЛКАНСКИТЕ ВОЈНИ. — [У]: Илинден 1903, Матери-јали од симпозијумот по повод 65-годишнината од илинденското во-стание одржан на 27, 28. и 29. мај 1968. год. во Охрид. Скопје, Инсти-тут за национална историја, 1970; стр. 113—123. [И посебан отисак].
333. ПОПОВИЋ ДУШАН. — Енциклопедија Лексикографског завода, V, Загреб, 1969; стр. 232. [Без потписа].
- λ 334. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВ-ЦА. V. — Старијар, Нова серија, 1970, XX — 1969; стр. 59—81. [И посебан отисак].
- × 335. НОВАЦ ГРАДА СМЕДЕРЕВА. [У књизи]: Ослобођење градова у Ср-бији од Турака 1862-1867. год. Зборник радова приказаних на Науч-ном скупу одржаном од 22. до 24. маја 1967. год. у Београду, Београд, САНУ, 1970; стр. 71—86+II таб. (САНУ, Одељење друштвених на-ука). [И посебан отисак].
336. LA POLITIQUE DES SOCIALISTES SERBE DURANT LA PREMIERE GUERRE MONDIALE. — Саопштење на VI конференцији историчара радничког покрета, Линц, 15—19, IX 1970. [Саопштење (5 куцаних страна) и учешће у дискусији није објављено].

1971.

- × 337. [Србија]. VII НОВАЦ (Историјат). — Енциклопедија Југославије, 8, Загреб, 1971; стр. 1—4. [Илустровани прилог: Новац средњовековне српске државе, стр. 8—9].
338. СРПСКИ ЗАНАТЛИСКО-РАДНИЧКИ САВЕЗ. — Енциклопедија Ју-гославије, 8, Загреб, 1971; стр. 114.
339. STOCKERT, KARL. — Енциклопедија Југославије, 8, Загреб, 1971; стр. 155.

340. ТУЦОВИЋ, ДИМИТРИЈЕ. — Енциклопедија Југославије, 8, Загреб, 1971; стр. 385—386.
341. УЧИТЕЉСКА БОРБА. — Енциклопедија Југославије, 8, Загреб, 1971; стр. 413.
342. ОСЛОБОДИТИ СЕ ШАБЛОНА И БЕЖИВОТНИХ ФОРМУЛА. — [У]: Путеви до истине, Историчари о значају, месту и функцији мемоара и мемоарске грађе у истраживању и утврђивању историјских чињеница. [Разговор у редакцији „Комуниста“ поводом Мемоара Св. Вукмановића — Темпа „Револуција која тече“]. Комунист, 25. II 1971, XXIX, 727; стр. 14. — Политика, 25. II 1971.
343. АКЦИЈА ЗА ФОРМИРАЊЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛНИХ БРИГАДА У ФРАНЦУСКОЈ И ОДЛАЗАК ЈУГОСЛОВЕНСКИХ ДОБРОВОЉАЦА ПРЕКО ПАРИЗА. — [У књизи:] Шпанија 1936—1939. Зборник сећања југословенских добровољаца у шпанском рату, 5. Београд, Војноиздавачки завод, 1971; стр. 314—322. (Ратна прошлост наших народа. Књига сто тридесет четврта). [И посебан отисак].
- X 344. НОВАЦ КНЕЗА ЛАЗАРА. — Багдала (Крушевац), јуни—јули 1971, XIII, 147—148; стр. 33—34.
- X 345. НОВАЦ КНЕЗА ЛАЗАРА. — Крушевац, „Багдала“, 1971; 128 стр. (Библиотека Источник).
346. GEGENKRIEGSPOLITIK DER SERBISCHEN SOZIALISTISCHEN BEWEGUNG IM JAHRE 1914. — [У:] Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung (»V. Linzer Konferenz«), Linz, 16. bis 20. September 1969, Geschichte der Arbeiterbewegung (ITH — Tagungsberichte), 3. Wien, Europe Verlag, 1971; pp. 175—178, [Teilnehmer, s. 192; штампано у врло скраћеном обиму].
347. [Историја Лесковца]. ДИСКУСИЈА. Вођена на научном састанку који је организовао Народни музеј у Лесковцу 19. XII 1970. — Лесковачки зборник, 1971, XI, стр. 236—237, 242—245; 254—257.
348. ДИСКУСИЈА. [Са Симпозијума о радничком покрету и КПЈ у Србији 1919—1941. одржаног у Београду 24. и 25. XI 1969. године]. — Токови револуције 1971; VI, стр. 299—300, 301—302, 308—310.

1972.

349. ДИСКУСИЈА. [Са Симпозијума поводом 50-годишњице Другог (Вуковарског) конгреса КПЈ 1920. одржаног 22. и 23. VI 1970]. — Други конгрес КПЈ, Материјал са симпозија, Славонски Брод, Хисторијски институт Славоније, 1972; стр. 465—467.
350. ЦЕНТРУМАШИ У СРБИЈИ И БОСНИ И ВУКОВАРСКИ КОНГРЕС. — [У књизи:] Други конгрес КПЈ, Материјали са симпозија, Славонски Брод, Хисторијски институт Славоније, 1972; стр. 47—84. [И посебан отисак].
351. Боривоје П. Тасић: ДО ПОСЛЕДЊЕГ ДАХА. Живот и дело револуционара Петра Тасића, учитеља. [Предговор и рецензија Сергија Димитријевића]. — Лесковац, 1972; 151 стр.; предговор: стр. 5. (Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 17).

- X 352. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. VI. — Стари́нар. Нова серија, 1972, XXI — 1970; стр. 71—80+VI таб. [И посебан отисак].

1973.

353. РАЗВИТАК МАРКСИЗМА У СРБИЈИ ДО 1919. Глас САНУ, 1973, CCLXXXIV, Одељење друштвених наука, 16; стр. 35—64. [Научни скуп „Развој социјалистичке мисли у Србији до 1919.“ посвећен 50-годишњици оснивања СК Југославије. Београд, 9. и 10. март 1970; И посебан отисак.]
354. Лушић Богдан: ЗБОРНИК ГРАБЕ ЗА ИСТОРИЈУ РЕВОЛУЦИОНАРНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА У БЕОГРАДУ 1918—1920. ГОДИНЕ. [Предговор и рецензија Сергија Димитријевића]. — Београд, Историјски архив Београда, 1973; 645 стр.; предговор: стр. 5—8.
- X 355. ОСТАВЕ СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА НА СЕВЕРУ ОД ДУНАВА. — Историјски часопис, Београд, 1973, XX; стр. 89—124+VIII таб. [И посебан отисак].
356. СТАРИ НОВАЦ — ПАРА ВРЕДИ. — Вечерње новости, 15. X 1973, год. XXI; стр. 9. [Надаслов: Др Сергије Димитријевић сакупља стари новац од детињства; Две слике српског средњовековног новца; Интервју].

1974.

- X 357. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. VII. — Стари́нар, Нова серија, 1974, XXII — 1971; стр. 93—109+XII таб. [И посебан отисак].
358. СОЦИЈАЛИСТИЧКИ И РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У БЕОГРАДУ ДО 1918. ГОДИНЕ. — [У књизи]: Историја Београда, 2. Деветнаести век. Београд, САНУ, Одељење историјских наука [и] Просвета, 1974; стр. 471—510. [И 12 страна слика, бр. 1—25].
- X 359. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. VIII. — Стари́нар, Нова серија, 1974, XXIII — 1972; стр. 91—106+XVI таб. [И посебан отисак].

1975.

- X 360. КОВНИЦЕ НОВЦА У ТРЕПЧИНИМ РУДНИЦИМА. — Трепча, информативни лист радног колектива, Звечан, 1. II 1975, XXVIII, 4 и 5. [Фотографије новца са поднасловима у књизи: Трепча, рударско-металуршко-хемијски комбинат олова и цинка, Јубиларна монографија, Косовска Митровица, 1974, стр. 14 и 15].
361. FARKUESIT E MONEDHA — VE NË MINIERAT E TREPÇES — Трепча, gazete informative e kolektivit punues, Звечан, 1. II 1975, XXVIII, 5; стр. 10. [Надаслов: Nga e kaluara mesjetare].
362. ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА. Књига прва. Приредили [коментаре, уводну и животописне белешке написали] др Сергије Димитријевић, Миленко Топаловић, мр Жарко Јовановић, Селма

Браво. [Животописне белешке одабрао и редиговао Сергије Димитријевић]. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, 1975; 681 стр. (Дела српских социјалиста).

363. ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА. Књига друга. Приредили [коментаре и животописне белешке написали] Миленко Топаловић, др Сергије Димитријевић, мр Жарко Јовановић, Лазар Јовановић. [Животописне белешке одабрао и редиговао Сергије Димитријевић]. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, 1975; 578 стр. (Дела српских социјалиста). [И посебан отисак: Животописне белешке, стр. 515—565].

364. ДУШАН ПОПОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА. Књига прва. Приредио [уводну напомену, предговор, коментаре и библиографију написао] Сергије Димитријевић. Редакциони одбор: др Сергије Димитријевић, др Андрија Раденић, Миленко Топаловић, др Јован Дубовац, Љубиша Станков. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, 1975; 830 стр. (Дела српских социјалиста). [И посебан отисак предговора: Душан Поповић и Српска социјалдемократска партија, стр. 7—116].

- X 365. НОВАЦ КНЕЗА ЛАЗАРА У ОДНОСУ НА НОВАЦ ДРУГИХ ОБЛАСНИХ ГОСПОДАРА. — [У књизи]: О кнезу Лазару, Научни скуп „Шест векова Крушевца“ у Крушевцу, 4—9. X 1971. Београд, Филозовски факултет, одељење за историју уметности, Београд, Народни музеј, Крушевац, 1975; стр. 185—221+X таб. [И посебан отисак; учешће у дискусији није објављено].

- X 366. НОВА СЕРИЈА НОВИХ ВРСТА СРПСКОГ СРЕДЊОВЕКОВНОГ НОВЦА. IX. — Старице, Нова серија, 1975, XXIV—XXV/1973—1974; стр. 67—77+X таб. [И посебан отисак].

367. РАД НА СТВАРАЊУ ИНТЕРНАЦИОНАЛНИХ БРИГАДА У ШПАНСКОМ РАТУ И ОДЛАЗАК ЈУГОСЛОВЕНА ПРЕКО ПАРИЗА. — Наше стварање (Лесковац), 1975, XXII, 1—3; стр. 37—47. [И посебан отисак].

1976.

- X 368. САВРЕМЕНЕ КОВАНЕ И ПРЕСОВАНЕ ИМИТАЦИЈЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ СРПСКОГ СРЕБРНОГ НОВЦА. — Старице, Нова серија, 1976, XXVI/1975; стр. 111—121+XXI таб. [И посебан отисак].

369. СРПСКИ СОЦИЈАЛИСТИ И ДРУГА ИНТЕРНАЦИОНАЛА ОД МЕЂУНАРОДНОГ СОЦИЈАЛИСТИЧКОГ КОНГРЕСА У КОПЕНХАГЕНУ (ЛЕТО 1910) ДО ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА. — Велике силе и Србија пред први светски рат. Зборник радова приказаних на међународном научном скупу одржаном 13—15. IX 1974. године. Београд, САНУ, 1976; стр. 659—689. (Научни скупови САНУ, IV, Одељење историјских наука, I). [И посебан отисак; Ауторизовано учешће у дискусији (11 кучаних страна) није објављено].

1977.

- X 370. НОВЧАНЕ ЕМИСИЈЕ КРАЉА ДРАГУТИНА, ВЛАДИСЛАВА II И КРАЉА МИЛУТИНА. — Старице, Нова серија, Београд, 1977, XXVIII/1976; стр. 125—150+X таб. [И посебан отисак].

1978.

371. РАДОВАН ДРАГОВИЋ и стварање класног радничког покрета и Социјалдемократске странке у Србији. — Београд, НИРО „Радничка штампа“, 1978; 304 стр. (10 слика у тексту). [У прилогу новоутврбени чланци и писма Р. Драговића. Награђена НИН-овом наградом „Димитрије Туповић“ за публицистику у 1978].
372. БОРАЦ ЗА НОВЕ ИДЕЈЕ. Налазећи се на челу Српске социјалдемократске партије у време првог светског рата, Душан Поповић је са антиратних позиција кренуо путевима револуције. — Политика, 8. XI 1978, LXXV, 23382; стр. 12. [Надаслов: Шездесет година од смрти истакнутог револуционара Душана Поповића].
373. РАДОВАН ДРАГОВИЋ, БОРАЦ ЗА НОВЕ ИДЕЈЕ. — Политика, 26. XI — 9. XII 1978, LXXV, 23399—23411.
374. КАКО ЈЕ РАДОВАН ДРАГОВИЋ ПОСТАО СОЦИЈАЛИСТА. — Вести (Ужице), 29. XI 1978, стр. 4—5. [Одломци из књиге Сергија Димитријевића „Радован Драговић и стварање класног радничког покрета и Социјалдемократске странке у Србији“].

1979.

375. ПИСМО КАУЦКОГ. — Политика, 27. I 1979, LXXVI, 23458; стр. 12. Надаслов: Поводом чланка].
376. ДИНАР ЦАРА КОСТАДИНА ДЕЈАНОВИЋА. — Нумизматичар (Београд), Народни музеј — Београд [и] Српско нумизматичко друштво, 1979; стр. 131—148. [И посебан отисак].
377. ДЕВЕТНАЕСТА. Хроника прве године Партије. — Борба, 19. III — 16. IV 1979, LVIII, 75—102.
378. ОСНИВАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАДНИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (КОМУНИСТА). Час 12. [у оквиру] Омладинске политичке школе Борбе „Душан Петровић Шане“. [Курс марксистичког образовања организован у сарадњи са Институтом за савремену историју у Београду у част јубилеја СКЈ 1919—1979.] — Борба, 27. III 1979, LVIII, 82; стр. 14.
379. ЗНАЧАЈ СТВАРАЊА РЕВОЛУЦИОНАРНЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ ПАРТИЈЕ У ЈУГОСЛАВИЈИ. Час 13. [у оквиру] Омладинске политичке школе Борбе „Душан Петровић Шане“. [Курс марксистичког образовања организован у сарадњи са Институтом за савремену историју Београда у част јубилеја СКЈ 1919—1979.] — Борба, 28. III 1979, LVIII, 83; стр. 14.
380. ЛЕСКОВАЧКА ГИМНАЗИЈА ОД 1918. ДО 1941. — [У књизи]: Сто година лесковачке Гимназије (1879—1979). Колектив аутора: Радош Требјешанин, др Сергије Димитријевић, Хранислав Ракић, Мр Слободан Младеновић, Лесковац, „Гимназија Станимир Вељковић Зеле“, 1979; стр. 113—340 + 16 страна слика. [И посебан отисак].
381. СТВАРАЊЕ ПРВИХ МЕСНИХ СИНДИКАЛНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА. — Наша реч (Лесковац), 11. X 1979, XXXV, 38; стр. 5. [Надаслов: Из „Споменице педесетогодишњице радничког покрета Лесковца и околине“].

382. УЧИТЕ ИСТОРИЈУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА. — Пчелица (Лесковац), новембар 1979. [Надаслов: Незаборавни сусрет са научним саветником Сергијем Димитријевићем; Интервју].
383. О РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ 1918—1920. — Лесковачки зборник, 1979, XIX, стр. 17—42. [Овај рад представља поглавље у књизи: Историја Лесковца и околине (1918—1928), Лесковац, 1983; И посебан отисак].
384. ОБНОВА СКОЈЕВСКЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ — Наша реч (Лесковац), 16. XI 1979, XXXV, 43; стр. 2. [Надаслов: Сто година лесковачке гимназије].
385. НАЈБОЉИ БАЦИ — КОМУНИСТИЧКИ СИМПАТИЗЕРИ И СКОЈЕВЦИ. — Наша реч (Лесковац), 28. XI, XXXV, 44; стр. 2. [Надаслов: Сто година лесковачке Гимназије].
386. НАСТАВНИЦИ ГИМНАЗИЈЕ ОРГАНИЗОВАНИ КОМУНИСТИ. — Наша реч (Лесковац), 7. XII 1979, XXXV, 45; стр. 2. [Надаслов: Сто година лесковачке гимназије].
387. ОСНИВАЊЕ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ РАДНИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (КОМУНИСТА). — Борба, 12. VI 1979, год, LVII, бр. 154, стр. 14. [Надаслов: Политички курс: Тито—Партија—Револуција; Омладинска политичка школа „Борбе“ „Душан Петровић Шане“].

1980.

388. РАЗВОЈ СКОЈА ЛЕСКОВАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ ОД 1932. ДО 1941. — Лесковачки зборник, 1980, XX; стр. 19—38.
389. КПЈ ОД ВУКОВАРСКОГ КОНГРЕСА ДО ЗАКОНА О ЗАШТИТИ ДРЖАВЕ. — Борба, 4. VI — 27. VI 1980, LVIII, 152—175. [Објављено у оквиру обележавања шездесетогодишњице Другог конгреса КПЈ одржаног од 20. до 24. јуна 1920. у Вуковару].
390. Добривоје Каписазовић: ТОШКЕ ИЗ ЛЕСКОВАЦА И ЊЕГОВЕ ГОВОРАНЦИЈЕ. [Предговор: Сергије Димитријевић; Рецензенти: Сергије Димитријевић и Драгољуб Трајковић]. — Лесковац, Културни центар „Милентије Поповић“, 1980; 52 стр.; предговор: стр. 5—8. [На стр. 49—50 два летка из збирке С. Димитријевића].
391. ДИМИТРИЈЕ ТУЦОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА. Књига трећа. Приредили [коментар и животописне белешке написали] др Жарко Јовановић, др Сергије Димитријевић, Миленко Топаловић, Лазар Ивановић. [Животописне белешке одабрао и редиговао Сергије Димитријевић]. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, 1980; 602 стр. (Дела српских социјалиста).
392. РЕВОЛУЦИОНАРНА ОГЊИШТА ЦРВЕНИХ ОПШТИНА. — Борба, 2. XII 1980, LVIII, 331; стр. 3. [Надаслов: Шест деценија од победе комуниста на општинским изборима 1920—1921].

1981.

393. ИСТОРИЈАТ КОМУНИСТИЧКЕ ОПШТИНЕ У ЛЕСКОВЦУ 1920—1921. [У]: Комунистичке општине Србије. [Зборник радова са научног ску-

па одржаног у Нишу 6. и 7. јуна 1980. године]. Ниш, Универзитет у Нишу, 1981; стр. 395—414. [И посебан отисак].

394. БИБЛИОГРАФИЈА РАДОВА ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА (1901— септембар 1910). — Димитрије Туцовић, Сабрана дела. Књига десета. (Допуне, библиографија и регистри). Приредио др Младен Вукомановић. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1981; 533 стр. Библиографија стр. 289—349.
395. ОСТАВЕ КОЈЕ САДРЖЕ СРПСКИ СРЕДЊОВЕКОВНИ НОВАЦ ИЗ ПЕРИОДА ДО 1371. ГОДИНЕ. — Споменик САНУ, 1981, СХХП, Одељење историјских наука, 1; стр. 1—59. [И посебан отисак].
396. УЛОГА И ЗНАЧАЈ ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА У МЕЂУНАРОДНОМ РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ. — Ужички зборник, (Титово Ужице), 1981 10; стр. 33—45.
397. ПРИЛАЗ ДРУШТВЕНО ПОЛИТИЧКОЈ ИСТОРИЈИ СРБИЈЕ ОД СТРАНЕ СОЦИЈАЛИСТА. — Саветовање „Историјска анализа и синтеза развика Србије од 1870—1914. године“, одржано 19. новембра 1981. Београд, Марксистички центар ЦК Србије. [Умножено за учеснике саветовања, 8 стр.; није објављено].
398. НОВЧАНА ПОМОЋ СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ИНТЕРНАЦИОНАЛЕ СРПСКОМ СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКОМ ПОКРЕТУ У ВРЕМЕ БАЛКАНСКИХ РАТОВА. — Зборник Историјског музеја Србије, 1981, 17—18; стр. 165—175. [И посебан отисак].

1982.

399. СОЦИЈАЛИСТИЧКИ РАДНИЧКИ ПОКРЕТ У СРБИЈИ 1870—1918. — Београд, Нолит, 1982; 350 стр. (Библиотека историја).
400. УЛОГА И ЗНАЧАЈ ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА У МЕЂУНАРОДНОМ РАДНИЧКОМ ПОКРЕТУ. — [У књизи]: Димитрије Туцовић и раднички покрет Србије. Титово Ужице, „Народни музеј“ Титово Ужице — ООУР „Завичајни музеј“, Институт за историју радничког покрета Србије, [Радови са научног скупа одржаног на Златибору — Партизанске Воде, од 14. до 16. маја 1981. поводом 100-годишњице рођења Димитрија Туцовића], 1982; стр. 29—39. [И посебан отисак].
401. СТВАРАЛАЦ ИСТОРИЈЕ И ИСТОРИЧАР. — Наша реч (Лесковац), 28. XII 1982, XXXVIII, 50; стр. 11. [Надаслов: Уз седамдесети рођендан Сергија Димитријевића; Интервју].

1983.

402. ГРОШЕВИ ТИПА МАТАПАНА СА НАТПИСОМ ЦАР. — Нумизматичар, Београд, Народни музеј — Београд [и] Српско нумизматичко друштво, 1983, 6; стр. 117—125 + 4 таб. [И посебан отисак].
403. НАСТАВНИЦИ ЛЕСКОВАЧКЕ ГИМНАЗИЈЕ ОД 1918. ДО ОКУПАЦИЈЕ 1941. ГОД. — Лесковачки зборник, 1983, XXIII; стр. 384—403.
404. ПОВОДОМ 125-ГОДИШЊИЦЕ РОЂЕЊА СОЦИЈАЛИСТЕ АНДРЕ БАНКОВИЋА. — Доба (Светозарево), април 1983, X, 20; стр. 13—15.
405. НАЈСТАРИЈЕ ВРСТЕ СИТНОГ БАКАРНОГ НОВЦА — ФОЛАРА КОЈЕ СУ БИЛЕ У ПРОМЕТУ У ДУБРОВНИКУ. — Историјски часо-

пис, 1983, XXIX—XXX (1982—1983); стр. 85—92 + [1] слике новца. [И посебан отисак].

406. ИСТОРИЈА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ (1918—1928). — Лесковац, Напредак, 1983; 688 + (6) стр. (и 48 страна фотографија). (Библиотека Народног музеја у Лесковцу, 31).
407. БОГАТА РЕВОЛУЦИОНАРНА И ЖИВОТНО-СТВАРАЛАЧКА АКТИВНОСТ. [Интервју поводом седам деценија живота и пет деценија партијског рада С. Димитријевића]. — Наше стварање (Лесковац), 1983, XXX, 1—2; стр. 71—83.

1984.

408. УЛОГА КОСТЕ СТАМЕНКОВИЋА У СИНДИКАЛНОМ ПОКРЕТУ ЛЕСКОВЦА. [Реферат са научног скупа „Живот и дело Косте Стаменковића”, поводом 90-годишњице рођења, одржаног у Лесковцу 26. и 27. октобра 1983. у организацији Народног музеја]. — Лесковачки зборник, 1984, XXIV; стр. 41—57. [И посебан отисак].
409. ДОЛАЗАК У РЕДАКЦИЈУ. — Наша реч (Лесковац), 24. VIII 1984, XL, [Надаслов: Четрдесет година „Наше речи”].
410. УЛОГА ДАГИШЕ ЛАПЧЕВИЋА У СРПСКОМ СОЦИЈАЛИСТИЧКОМ ПОКРЕТУ ДО ДОЛАСКА ДИМИТРИЈА ТУЦОВИЋА НА ЊЕГОВО ЧЕЛО. — [У књизи]: Драгиша Лапчевић у радничком покрету Србије. [Са научног скупа у Пожеги 13. и 14. октобра 1983.] Титово Ужице, „Народни музеј” Титово Ужице — ООУР „Завичајни музеј”, Институт за историју радничког покрета Србије. 1984, стр. 61—80. [И посебан отисак].
411. ЦРВЕНЕ ОПШТИНЕ (ОПШТИНЕ) 1920—21. — Енциклопедија Југославије 3, друго издање, Загреб, Југословенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа”, 1984; стр. 165.
412. ДИСКУСИЈА. — [У књизи]: Драгиша Лапчевић у радничком покрету Србије. [Са Научног скупа у Пожеги 13. и 14. октобра 1983.] Титово Ужице, „Народни музеј” Титово Ужице — ООУР „Завичајни музеј”, Институт за историју радничког покрета Србије, 1984; стр. 503—508 и 524—529.

1985.

413. ДОПРИНОС АРХИВЕ ДАГИШЕ ЛАПЧЕВИЋА ИСТОРИЈИ ЛЕСКОВАЧКОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА. — Лесковачки зборник, 1985, XXV; стр. 429—441. [И посебан отисак].
414. ДУШАН ПОПОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА. Књига друга. Приредио [коментаре и библиографију написао] Сергије Димитријевић. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1985; 672 стр.; Животописне белешке: стр. 615—644; Библиографија радова Душана Поповића (1911—1914): стр. 645—664. (Дела српских социјалиста).
415. ДУШАН ПОПОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА. Књига трећа. Приредио [предговор, коментаре и библиографију написао] Сергије Димитријевић. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, 1985; 896 стр.; Предговор: стр. 5—14; Животописне белешке: стр. 849—860; Библиографија радова Душана Поповића (Од почетка пр-

вог светског рата до окупације Србије): стр. 861—884. (Дела српских социјалиста).

416. ИДЕОЛОШКЕ И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ ДУШАНА ПОПОВИЋА 1917—1918. ГОДИНЕ. — Ужички зборник, Титово Ужице, 1985, 14; стр. 165—200. [И посебан отисак].

1986.

417. ДУШАН ПОПОВИЋ, САБРАНА ДЕЛА, Књига четврта. Приредио [предговор, коментаре и библиографију написао] Сергије Димитријевић. — Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Рад, 1986; 508 стр.; Предговор: стр. 5—8; Животописне белешке: стр. 391—448; Библиографија радова Душана Поповића (1916—1918): стр. 449—458. (Дела српских социјалиста).
418. ДУШАН ПОПОВИЋ И СОЦИЈАЛИСТИЧКИ ПОКРЕТ. — Душан Поповић и раднички покрет Србије. Научни скуп посвећен 100-годишњици рођења Душана Поповића одржан у Рековцу 3. и 4. октобра 1985. године. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1986; стр. 13—66. [И посебан отисак].
419. ИДЕОЛОШКЕ И ПОЛИТИЧКЕ БОРБЕ ДУШАНА ПОПОВИЋА 1917—1918. ГОДИНЕ. Душан Поповић и раднички покрет Србије. научни скуп посвећен 100-годишњици рођења Душана Поповића одржан у Рековцу 3. и 4. октобра 1985. године. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, 1986; стр. 165—194. [Учесће у дискусији (прва 10 а друга 13 ауторизованих куцаних страна) као и излагање „Како су се пробијала сазнања о Душану Поповићу у послератном периоду“ (излагање као део дискусије, 5 ауторизованих куцаних страна) није објављено; И посебан отисак].
420. ПОЗДРАВ ИЗ БЕОГРАДА. Београд на старим разгледницама. Из збирке др Сергија Димитријевића. Аутори др Сергије Димитријевић и Гордана Гордић. Предговор Света Лукић. Ликовна обрада Миодраг Вартабедијан. — Београд, Југословенска ревија, Завод за заштиту споменика културе града Београда, 1986; 104 стр. [Исто на немачком и енглеском; На омоту корица биографија С. Димитријевића са сликом].

1987.

421. НАРОДНЕ ПЕСМЕ ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА. Свеска прва. — Лесковачки зборник, 1987, XXVII; стр. 1—59.
422. ИДЕОЛОШКЕ БОРБЕ У ВРЕМЕ СТВАРАЊА КЛАСНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА И СОЦИЈАЛДЕМОКРАТСКЕ СТРАНКЕ У СРБИЈИ. — [У књизи]: Живот и дело Радована Драговића. Научни скуп поводом стогодишњице рођења Радована Драговића, одржан 11—12. децембра 1978, Београд, САНУ, 1987; стр. 33—87. (Научни скупови САНУ, XXXIII, Одељење друштвених наука, 8), [И посебан отисак].
423. О ПОЛИТИЧКОЈ ДЕЛАТНОСТИ БОРЕ БАРУХА У ФРАНЦУСКОЈ. — Научни скуп „Напредни студентски покрет у југоисточној Србији“, 15—16. маја 1987. Ниш, Универзитет у Нишу, Марксистички центар, 1987; 14 стр. [Умножено за учеснике скупа].
424. О МЕЂУНАРОДНОЈ ОМЛАДИНСКОЈ КОНФЕРЕНЦИЈИ ЗА МИРОДРЖАНОЈ У БРИСЕЛУ 29. ФЕБРУАРА ДО 1. МАРТА 1936. ГОДИНЕ —

Научни скуп „Напредни студентски покрет југоисточне Србије“, 15—16. маја 1987. Ниш, Универзитет у Нишу, Марксистички центар, 1987; 19 стр. [Умножено за учеснике скупа].

1988.

425. НАРОДНЕ ПЕСМЕ ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА. Свеска друга. — Лесковачки зборник, 1988, XXVIII; стр. 1—56.

РАДОВИ У ШТАМПИ И У РУКОПИСУ

1. О ВАЛТАЗАРУ БОГИШИЋУ КАО НУМИЗМАТИЧАРУ, И ЊЕГОВОЈ НУМИЗМАТИЧАРСКОЈ ЗБИРЦИ. — Научни скуп 150-годишњице рођења Валтазара Богшића, 20—22. децембра 1984. у организацији САНУ. [У штампи; 11 куцаних страна].
2. ПРВИ (ОСНИВАЧКИ КОНГРЕС СРПЈ(К) — КОНГРЕС УЈЕДИЊЕЊА И ЧЕТИРИ ПЛЕНАРНЕ СЕДНИЦЕ (АПРИЛА—ДЕЦЕМБРА 1919). — Зборник грабе за историју Савеза комуниста Југославије, Београд; 731 стр. куцаног текста (од тога: 121 докуменат (475 куцаних страна) и 155 напомена (256 куцаних страна). Серија „Документи централних органа КПЈ — СКЈ“. [Рад предат за штампу Архиви ЦК СКЈ].
3. КОМУНИСТИЧКА ПАРТИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ У ЛЕГАЛНОМ ПЕРИОДУ ЊЕНОГ ПОСТОЈАЊА (од њеног стварања до средине 1921 године). — 1200 куцаних страна. [Рад предат у штампу Институту за савремену историју].
4. КОСТА НОВАКОВИЋ 1916—1918. ГОДИНЕ. — Коста Новакровић у радничком покрету Србије и Југославије. Научни скуп посвећен 100-годишњици рођења Косте Новакровића, одржан у Чачку 16. и 17. октобра 1986. године. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Међуопштински историјски архив Чачка и Радио-новинска и издавачка радна организација „Чачански глас“ у Чачку. [Рад предат у штампу Институту за раднички покрет Србије].
5. ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ ТРАЈКА СТАМЕНКОВИЋА. — „Округли сто“ посвећен животу и револуционарном раду Трајка Стаменковића поводом 45-годишњице смрти, у организацији Комисије ЦК СК Србије за историју СК Србије, Институт за историју радничког покрета и Народног музеја из Лесковца, одржан 17. јуна 1987. [15 страна куцаног текста и 4. стр. напомена].
6. НАРОДНЕ ПЕСМЕ ЛЕСКОВАЧКОГ КРАЈА. Свеска трећа. — Лесковачки зборник. [75 страна куцаног текста].
7. БИБЛИОГРАФИЈА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ЕКОНОМСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ. Основни регистар обухвата око 6000 издања. Обрађено и откуцано 3000 листића.
8. ИЗМЕНА КЛАСНЕ СТРУКТУРЕ ПОЉОПРИВРЕДЕ НР СРБИЈЕ (1930—1950). 277 страна куцаног текста.
9. О ДОСАДАШЊОЈ ДИСКУСИЈИ. — Реферат на завршној дискусији „О прегледу историје СКЈ“, Београд, 18. октобар. 1966. Куцани текст од 60 страна.

10. ПОЛОЖАЈ РАДНИЧКЕ КЛАСЕ У ВРЕМЕ СТВАРАЊА КЛАСНОГ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА. Велика архивска документација прекуцана и срећена; текст делом прекуцан а делом у рукопису.
11. ИСТОРИЈА ЛЕСКОВЦА И ОКОЛИНЕ (1929—1941). Архивска документација прикупљена и срећена. Већи број поглавља прекуцан, а делом у рукопису.
12. БИБЛИОГРАФИЈА КОМУНИСТИЧКЕ ШТАМПЕ 1917—1921. Куцани текст од 77 страна.
13. РОБНОНОВЧАНИ ОДНОСИ ДУБРОВАЧКИХ ТРГОВАЦА У ЈУЖНОЈ СРБИЈИ У XVII ВЕКУ. Материјал прикупљен и срећен.
14. ДАТИРАЊЕ БАКАРНИХ НОВЧАНИХ ВРСТА ПРИМОРСКИХ ГРАДОВА. Куцани текст од 10 страна, а делом у рукопису.
15. ЛИТЕРАТУРА О СРПСКОЈ СРЕДЊОВЕКОВНОЈ НУМИЗМАТИЦИ. Највећи део материјала прекуцан, мањи у рукопису.
16. CORPUS NUMMORUM MEDIEVALORUM SERBIAE. Материјал прикупљен и срећен. Делом прекуцан а делом у рукопису. Припремљен велики број табела.
17. КОНЦЛОГОРСКЕ СКИЦЕ. Материјал прекуцан и припремљен за штампу.

УРЕДНИШТВО ПЕРИОДИЧНИХ И ДРУГИХ ПУБЛИКАЦИЈА

1. **Историјски архив Комунистичке партије Југославије.** Социјалистички Покрет у Србији 1900—1919. — Београд, Историјско одељење Централног Комитета КПЈ, 1950, том III; 348 стр. [Израда предлога за Зборник материјала за историју Српске социјалдемократске странке (III том Историјског архива КПЈ — представља скраћење тог предлога Име С. Димитријевића на књизи није означено).
2. Израда основног пројекта и избора: **Димитрије Туцовић, Изабрани списи.** Књига I и II. — Београд, Историјско одељење Централног комитета КПЈ, Просвета, 1949 и 1950; 348 стр. и 354 стр. (цела I и делимично II књига). [Име С. Димитријевића на књигама није означено].
3. **ЕКОНОМСКА ПОЛИТИКА,** Недељни привредни лист (Београд). Редактор друштвено-економских делова значајних партијских докумената из Одлука оснивачког конгреса КПЈ одржаног 21—23. априла 1919. у Београду; Другог конгреса КПЈ одржаног 20—25. јуна 1920. у Вуковару; Прве партијске конференције КПЈ одржане у Бечу јула 1922; Земаљске оснивачке конференције НРПЈ (легалне организације КПЈ) одржане 13. и 14. јануара 1923. у Београду; Друге партијске конференције КПЈ одржане у Бечу маја 1923; Треће земаљске конференције КПЈ одржане у Београду децембра 1923; Земаљског већа НРПЈ одржаног од 13—14. априла 1924. у Београду; III конгреса КПЈ одржаног од 17. до 22. маја 1926. у Бечу; IV Конгреса КПЈ одржаног у октобру 1928. у Дрездену. Редиговани материјал излазио од 21. марта до 19. децембра 1959. године.
4. **Историја радничког покрета.** Зборник радова. Београд, Одељење за историју југословенског радничког покрета Института за изучавање

радничког покрета. Члан редакционог одбора од књ. 1, 1965. до књ. 5, 1968.

5. **Токови револуције.** Зборник историјских радова. Београд, Институт за историју радничког покрета Србије, Историјски архив Покрајинског комитета СКС за Војводину, Комисија за историју Покрајинског комитета СКС за Косово и Метохију. Члан редакционог одбора од књ. I, 1967. до књ. IX 1973. [Од књ. II, 1967. Комисија за историју Покрајинског комитета СКС за Косово и Метохију мења назив у — Завод за историју у Приштини; од књ. VI, 1971. — издавач за Војводину је — Музеј радничког покрета и народне револуције Војводине].
6. **УЧАСТИЕ ЮГОСЛАВСКИХ ТРУДЯЩИХСЯ В ОКТЯБРССКОЙ РЕВОЛЮЦИИ И ГРАЖДАНСКОЙ ВОЙНЕ В СССР.** Сборник документов и материалов. [С. Димитријевић члан редакционог одбора за југословенски део; један од приређивача зборника и коментара]. — Москва, Издательство „Наука“, 1976; 566 стр. — [И превод с руског]. Београд, Институт за савремену историју — „Народна књига“, 1979; 535 стр. (Библиотека: Документи и грађа).
7. **ИСТОРИЈА XX ВЕКА.** Зборник радова. Београд, Институт друштвених наука, Одељење за историјске науке. Члан редакционог одбора од књ. I, 1959 до књ. II, 1961.
8. **ИСТОРИЈА XX ВЕКА.** Зборник радова. Београд, Институт за савремену историју. Члан редакционог одбора од књ. XI, 1970. до књ. XIV-XV, 1982. [Књ. XII, 1972, посвећена је професору др Драгославу Јанковићу поводом његове шездесетогодишњице живота“; књ. XIII, 1975, посвећена је тридесетогодишњици победе над фашизмом].
9. **ЕНЦИКЛОПЕДИЈА ЈУГОСЛАВИЈЕ,** Загреб, Издање Лексикографског завода СФРЈ. Редактор за нумизматику др Сергије Димитријевић, хисторик, Београд.

САДРЖАЈ

Сергије Димитријевић — научник и револуционар	5
Др Андрија Б. К. Стојковић, Сергије Димитријевић и историја филозофије	9
Др Милан М. Миладиновић, Револуционарно и научно стваралаштво Сергија Димитријевића	17
Др Драгослав Јанковић, Сергије Димитријевић и историја српског радничког покрета у првом светском рату . .	29
Др Милован Босић, Сергије Димитријевић и валоризација марксистичког учења српских социјалдемократа . .	33
Др Жарко Јовановић, Сергије Димитријевић — спољни сарадник Института за историју радничког покрета Србије у Београду	37
Др Стојан Кесић, Допринос Сергија Димитријевића у изучавању српске социјалистичке преводне литературе .	46
Др Младен Вукомановић, Први радови Сергија Димитријевића о настанку радничког покрета Србије	49
Др Десанка Савићевић, Сергије Димитријевић о животу и делу Душана Поповића	52
Др Вићентије Ђорђевић, Сергије Димитријевић о Радовану Драговићу	54
Др Живан Стојковић, Сергије Димитријевић о ставу српских социјалиста према рату	60
Др Даница Милић, Сергије Димитријевић о привреди Југославије до 1941. године	66
Хранислав Ракић, Допринос Сергија Димитријевића у проучавању радничког покрета Лесковца и околине . . .	72
Др Славољуб Цветковић, Допринос Сергија Димитријевића раду на историји СКЈ	77
Др Мирољуб Васић, Сергије Димитријевић један од пионира рада на историји СКОЈ-а	81
Проф. др Радомир Лукић, Социолошки рад Сергија Димитријевића	86

Акад. др Милош Мацура, Економски радови Сергија Димитријевића	91
Др Станиша Новаковић, Достигнућа и перспективе научног рада Сергија Димитријевића на подручју нумизматике	105
Др Петар Качавенда, Сергије Димитријевић, један од истакнутих и заслужних сарадника Института за савремену историју у Београду	109
Никола Цветковић, Човек на звезданом трагу будућности	113
Драгојла Цветковић, Улога Сергија Димитријевића у формирању скојевске организације у Лесковцу и партијских организација у Вучју и Чукљенику	127
Власта Стојановић, Живот и деловање Сергија Димитријевића у концентрационом логору Бухенвалд	135
Тихомир Б. Петровић, Маршал Тито у народним песмама ослободилачког рата и револуције	141
Љуба Стојановић, Класно-политички приступ Сергија Димитријевића у написима „Тако је некад било“	145
Др Миодраг Павићевић, Из дискусије на научном скупу о животу и раду Сергија Димитријевића, 18. новембра 1983. у Лесковцу	150
Градмир Илић, Народна предања о Стрељи у функцији осветљавања његове личности и доба	151
Др Срећко Димитријевић, Градска привреда старог Лесковца	157
Миомир Спасић, Један поглед на Лесковачку енциклопедију Сергија Димитријевића	163
Драган Радовић, Рад Сергија Димитријевића на прикупљању народних пословица	166

Библиографија радова Сергија Димитријевића

Уводна белешка	171
Објављени радови	173
Радови у штампи и рукопису	206
Уредништво периодичних и других публикација	207

Живот и дело др Сергија Димитријевића * Издавач: Народни музеј у
Лесковцу * **Уредник:** Хранислав А. Ракић * **Технички уредник:** Михајло
Дедић * **Тираж:** 1.000 примерака * **Штампа:** „Напредак“ — Лесковац

НАРОДНИ МУЗЕЈ
И
НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ“
Л е с к о в а ц

СКУП
О ЖИВОТУ И РАДУ
др СЕРГИЈА ДИМИТРИЈЕВИЋА

Лесковац, 18. новембар 1983.

САЛА РАДНИЧКИХ САВЕТА

17 ЧАСОВА

Поздравна реч

*

Др Славољуб Цветковић

ДОПРИНОС С. ДИМИТРИЈЕВИЋА РАДУ НА
ИСТОРИЈИ СКЈ

Др Добросав Бјелетић

С. ДИМИТРИЈЕВИЋ КАО ИСТОРИЧАР СО-
ЦИЈАЛИЗМА У СРБИЈИ

Др Милан Миладиновић

НАУЧНО И РЕВОЛУЦИОНАРНО СТВАРАЛА-
ШТВО С. ДИМИТРИЈЕВИЋА

Др Вићентије Борђевић

С. ДИМИТРИЈЕВИЋ О РАДОВАНУ ДРАГО-
ВИЋУ

Др Живан Стојковић

ДОПРИНОС С. ДИМИТРИЈЕВИЋА ПРОУЧА-
ВАЊУ СТАВА СРПСКИХ СОЦИЈАЛИСТА
ПРЕМА РАТУ

Мр Миливој Татић

С. ДИМИТРИЈЕВИЋ О ОБНАВЉАЊУ ОРГА-
НИЗАЦИЈЕ КПЈ У СРБИЈИ ПОСЛЕ ШЕСТО-
ЈАНУАРСКЕ ДИКТАТУРЕ

Др Станиша Новаковић

НАУЧНА АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА
НА ПОДРУЧЈУ НУМИЗМАТИКЕ

Др Никола Цветковић

СЕРГИЈЕ ДИМИТРИЈЕВИЋ — ПРИЛОГ БИ-
ОГРАФИЈИ

Драгиша Кнежевић

С. ДИМИТРИЈЕВИЋ — ГИМНАЗИЈСКИ, МЕ-
БУРАТНИ И ПОРАТНИ ДАНИ

Власта Стојановић

ЖИВОТ И ДЕЛОВАЊЕ С. ДИМИТРИЈЕВИ-
ЋА У КОНЦЕНТРАЦИОНОМ ЛОГОРУ БУ-
ХЕНВАЛД

Др Срећко Димитријевић

С. ДИМИТРИЈЕВИЋ О ПРИВРЕДИ СТАРОГ
ЛЕСКОВЦА

Хранислав Ракић

ДОПРИНОС С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ПРО-
УЧАВАЊУ РАДНИЧКОГ ПОКРЕТА ЛЕСКОВ-
ЦА И ОКОЛИНЕ

Драгојла Цветковић

АКТИВНОСТ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ФОР-
МИРАЊУ ПАРТИЈСКИХ И СКОЈЕВСКИХ
ОТТАПИЗАЦИЈА У ЛЕСКОВЦУ И ВУЧЈУ

Јован В. Јовановић

С. ДИМИТРИЈЕВИЋ У „НЕДЕЉНИМ НОВИ-
НАМА“

Мр Слободан Младеновић

САРАДЊА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У „НАШЕМ
СТВАРАЊУ“

Вељко Пешевић

УЛОГА С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У ПОВЕЗИВА-
ЊУ ПАРТИЈСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА ЛЕСКОВ-
ЦА И КУМАНОВА

Градимиr Илић

НАРОДНО ПРЕДАЊЕ О СТРЕЉИ У ФУНК-
ЦИЈИ ОТКРИВАЊА ЊЕГОВЕ ЛИЧНОСТИ
И ДОБА

Драган Радовић

РАД С. ДИМИТРИЈЕВИЋА НА ПРИКУПЉА-
ЊУ НАРОДНИХ ПОСЛОВИЦА

Тихомир Петровић

ОСВРТ НА ЗБИРКУ ЦНОТРАВСКИХ И ЛЕ-
СКОВАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ ПЕСАМА С.
ДИМИТРИЈЕВИЋА

Ненад Кражић

ОДЈЕЦИ ГРАБЕ С. ДИМИТРИЈЕВИЋА У
ФАКТОГРАФСКОМ И ЛИТЕРАРНОМ ПОГЛЕ-
ДУ

*

Д и с к у с и ј е